

**JURA KAN FØRE
TIL MANGT OG MEGET**

**ERINDRINGER AF
SVEND GRAM JENSEN**

SKRIVEforlaget

JURA KAN FØRE TIL MANGT OG MEGET

Copyright © 2015 Svend Gram Jensen

All rights reserved

Udgivet 2015 af Skriveforlaget, København

Bogen er sat med Palatino Linotype

Tryk: Toptryk Grafisk

Printed in Denmark

1. udgave, 1. oplag

ISBN 978-87-93308-29-9

Gengivelse af denne bog eller dele af den er ikke tilladt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Dog er det tilladt at bringe korte uddrag i omtale eller anmeldelser.

Forord

Inden man går i gang med at skrive sine erindringer, bør man nøje betænke, hvem der er ens målgruppe. Skriver man blot for slægt og venner, eller er der også andre, som man gerne vil fortælle sit livs historie til?

Min målgruppe omfatter foruden slægt og venner også mine fagfæller – jurister i al almindelighed og tidligere kolleger og elever i særdeleshed. Her tænker jeg i første række på mine tidligere kolleger på Københavns Universitet og de mange juridiske studerende, som i mine to perioder som heltidsansat universitetslærer er blevet undervist af mig. 1967-74 var jeg tilknyttet Kriminalistisk Institut, og her gjaldt det kursusfaget *kriminologi*, og 1979-97 var jeg tilknyttet De retsvidenskabelige Institutter A og C, hvor det gjaldt fagene *almindelig retslære* og *skatteret*.

Dertil kommer yderligere de vordende socialrådgivere, som jeg på Den sociale Højskole i København har undervist i *strafferet*. Og sidst – men ikke mindst – de studerende, som jeg på Danmarks Lærerhøjskole og CBS har undervist i henholdsvis *kriminologi* og *retssociologi*.

Outtrup, den 23. februar 2015

Sv. Gram Jensen

Kapitel 1

Barndom i Hals

Sydøstvendssyssel er min hjemstavn. Jeg er født og opvokset i den lille limfjordsby Hals. Det vidtstrakte Hals sogn grænser mod syd til Limfjorden og mod øst til Kattegat. Her tilbragte jeg mine første femten år.

Hals er en ældgammel bebyggelse. Anvendt som betegnelse for Limfjordens snævre udløb i Kattegat hører *Hals* til de tidligst overleverede danske stednavne. Allerede i de norrøne sagaer nævnes *at Hålsi i Limaafirði*. Hvorvidt der i vikingetiden har eksisteret en bebyggelse på den nordre bred ved Limfjordens udløb, er derimod usikkert. Men det kan ingenlunde afvises, at Hals bys historie kan føres tilbage til det første årtusinde efter vor tidsregning.

Bondebyen og fiskerlejet Hals blev af kong Frederik 3. i 1656 ophøjet til købstad; men svenskekrigene 1657-58 og 1658-60 bevirkede, at byen aldrig fik glæde af købstadsprivilegierne, der hurtigt gik i glemmebogen. Man kunne sige, at staden sank i grus, førend den var bygget. I min barndom var Hals således kun en ubetydelig flække med godt 1.200 indvånere. Om byens glørværdige fortid mindede kun torvet, der var en købstad værdigt, Hals Skanse og Hals Kirke.

Jeg kom til verden den 2. december 1930. Min far, Alfred Theodor Jensen (1892-1955), var lærer ved Hals Borger- og Realskole, hvor han bl.a. underviste i engelsk og tysk samt senere tillige fransk. Min mor hed Asta Marie Jensen, født Nielsen (1899-1974). I ægteskabet fik mine forældre to børn: Min søster Kirsten (1924-2001) og mig.

Begge mine forældre var vendelboer. Min far var opvokset på en gård i Hollensted i Hallund sogn, og min mor var født i Ørtoft Skole i Volstrup sogn, hvor min morfar dengang var lærer. I relation til Hals må begge mine forældre altså karakteriseres som tilflyttere.

Mit barndomshjem var den vestre lejlighed på 1. sal i Hals Skole. Fra vore vinduer kunne vi se over til de sørgelige rester af den lokale herregård: Hals Ladegård, hvis historie kan føres tilbage til 1252. Den nu totalt forsvundne gårds bygninger lå klos op ad kirkegården. Jeg er i besiddelse af et stort og smukt maleri, hvorpå maleren J. C. Schlichtkrull (1866-1945) har skildret, hvordan gården tog sig ud i 1895.¹

Mine forældre var kort tid efter deres bryllup flyttet ind på skolen i en lejlighed, der bestod af dagligstue, herreværelse og spise-stue samt soveværelse og to loftskamre. Mine forældres bolig var således rummelig, men den savnede alle moderne bekvemmeligheder. Der var intet badeværelse med toilet. Vi var henvist til at vaske os i køkkenet eller til at benytte en håndvask, som mærkværdigvis var installeret i den entré, der adskilte soveværelset fra de tre sammenhængende opholdsrum. Til lejligheden hørte der et gammeldags lokum, der var indrettet i en særskilt bygning ved skolegården. Denne bygning rummede også pedelboligen samt brændselsrum, vaskerum og toiletter til lærere og elever. Der var ingen centralvarme, og opvarmningen måtte derfor foregå ved hjælp af kakkelovne. Til lejligheden hørte der endvidere rigelig loftsplads samt en lille viktualiekælder, hvortil der var adgang ad bagtrappen.

1) Om dette maleris proveniens kan jeg oplyse, at jeg har fået det forærende af konsulinde Kirsten Krag Jespersen, som havde arvet det efter sine forældre: politikeren dr.phil. Oluf Krag og hustru Anna, født Schultz, der begge var fra Hals.

Dette barndomshjem mistede jeg i otteårs alderen, idet en påkrævet udvidelse af skolen gjorde det nødvendigt, at mine forældre fraflyttede lejligheden. Min far sørgede da for, at vi fik en tidsvarende bolig i et beskedent, gulkalket hus, som han lod opføre. Dette skete kort tid før den anden verdenskrig brød ud. Adressen blev fra nu af Birkevej 4 i Hals.

Den 6. april 1931 – som dette år var 2. påskedag – blev jeg døbt i Hals Kirke. Præsten, som døbte mig, var den stedlige sognepræst, der hed Hans Skjerk. Fadderne var min fars yndlingskusine og hendes ægtefælle, der var vinhandler i København, samt en ungdomsven af min far, som var sagfører i Brønderslev, og hans hustru. De øvrige dåbsgæster udgjordes af to ægtepar: fars foresatte, overlærer P. Ovesen Nygaard, og frue (der boede i naboledigheden: den østre lejlighed) samt fars kollega lærer H.C. Agger og frue.

Hans Christian Agger (1894-1968), der var præstesøn, havde i sin ungdom været løjtnant og havde et godt greb på disciplin og undervisning i gymnastik og boldspil. Hans ægtefælle, fru Esther Agger, var datter af en tidligere bestyrer ved Hals private Realskole. Agger var udstyret med et fordelagtigt udseende og en god sangstemme og gjorde glimrende fyldest som kirkesanger ved Hals Kirke, hvor hans kone var organist. Ægteparret havde fem børn, hvoraf det næstældste, en pige, er jævnaldrende med mig.

Mine erindringer om tiden, før jeg kom i skole, er i øvrigt få og usikre. Det kan være svært at skelne imellem, hvad man kan huske, og hvad man tror, man kan huske, fordi man så ofte har fået det fortalt. De fleste af mine tidligste erindringer knytter sig til gården Østerheden, hvor jeg har tilbragt mange lykkelige timer. Gårdens ejer og hans hustru var min fars og mors venner, og ægte-

parret havde tre børn, hvoraf det yngste var en fem år ældre dreng. Ham så jeg meget op til. Han var min foretrukne rollemodel – en betegnelse, som jeg naturligvis ikke havde kendskab til dengang. Jævndrende kammerater havde jeg ingen af. Dem fik jeg først, da jeg begyndte i 1. klasse i april 1937.

Når jeg betegner mine første erindringer som få og usikre, går usikkerheden såvel på begivenhedernes tidsmæssige placering som på de nærmere detaljer, der knytter sig til den pågældende begivenhed. Således var jeg som lille engang nær ved at drukne i den bæk, der udgjorde østskellet i haven, som hørte til min fars tjenestebolig. Jeg er usikker på, hvornår den pågældende begivenhed fandt sted, men jeg tror, at det var lige før jeg kom i skole. Bækken bærer navnet Skiveren, og den gennemstrømmer byen, hvorfor gadebilledet i min barndom prægedes af adskillige broer over den. I dag er Skiveren lagt i rør, og kun få tænker på, at vandløbet jo stadig findes og fortsat søger mod sit udløb i Limfjorden.

Hals Borger- og Realskole

Selv om Hals ikke længere var købstad, så var dens skolevæsen ikke desto mindre købstadsordnet. Hals Borger- og Realskole var opstået ved, at den kommunale folkeskole var blevet slået sammen med den private realskole. Alle børn skulle starte i 1. klasse på Kommuneskolen, hvor mine forældre boede. Her undervistes 1.-6. klasse. Andetsteds i byen lå den bygning, som i sin tid havde rummet den private realskole. Her undervistes 7. klasse samt de tre realklasser. De seks år i folkeskolen samt de tre år i realskolen afsluttedes med almindelig forberedelseseksamen. Den elev, hvis anlæg ikke var boglige, kunne imidlertid afslutte sin skolegang

med at gå et syvende år i folkeskolen. Den her skitserede ordning, der var blevet indført nogle år forinden, at min far var blevet ansat ved skolen, medførte, at de små halsboer skulle gå i skole alle hverdage. Havde landbruget brug for arbejdskraft, løstes dette problem pragmatisk ved i sommerhalvåret at overflytte den elev, der ville/skulle ud at tjene på landet, til en af de små skoler uden for Hals, hvor skolegangen omfattede langt færre timer.

Ved Hals kommunale skolevæsen virkede dengang en overlærer, seks mandlige og tre kvindelige lærere. De tre sidstnævnte kaldtes i datidens sprogbrug for lærerinder.

Klassekvotienten var høj. Jeg tror, at vi var 36 elever i 1. klasse. Undervisningen i skolen var god. Lærerne var alle seminarieuddannede. Fremmedsprogene var dengang læreruddannelsens svage punkt. Imidlertid havde min far efter endt læreruddannelse bestået nysproglig studentereksamen som privatist, således at han som skolens sproglærer var fagligt velfunderet. Dengang var det højst usædvanligt, at en lærer var student.

I 1943 oprykkedes jeg og hovedparten af mine klassekammerater, i alt et par og tyve elever, i skolens realafdeling. Her bibragtes vi solide kundskaber i dansk samt fremmedsprogene: engelsk og tysk. Endvidere undervistes vi i matematik (dvs. regning, aritmetik og geometri), fysik og naturhistorie (dvs. botanik og zoologi) samt geografi og historie. Historie var mit yndlingsfag. I dette fag underviste den uforglemmelige Jens Gregersen (1893-1976); men i mit sidste skoleår var han på årskursus i København, hvorfor vi måtte tage til takke med en vikar, hvis undervisning ikke var på niveau med Gregersens.

Det skulle der nu også meget til, for Gregersen var en fremragende pædagog med stor faglig viden. Han var som ung lærer kom-

met til Hals. Her knyttedes han først til den private realskole, men overgik siden til det kommunale skolevæsen, hvor han forblev ansat, indtil han lod sig pensionere.

Jens Gregersen, der var ugift, var en særdeles god ven af mine forældre og kom ofte i mit hjem. Min mor delte hans haveinteresse. Som pensionist besøgte min far ham hver eneste dag. Efter at jeg var gået ud af skolen og havde forladt Hals, besøgte jeg ham, hver gang jeg var på besøg i min barndomsby. Ham skylder jeg den interesse for Hals bys historie, som har fulgt mig livet igennem. Da Gregersen døde, efterlod han mig sin komplette række af *Fra Himmerland og Kjær Herred. Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aalborg Amt* (1912 ff.), der rummer mange bidrag til Hals bys historie. Her må jeg nok oplyse, at Hals er beliggende i Kjær herred, som udgjorde den del af det gamle Aalborg amt, der lå nord for Limfjorden.

”De fem forbandede år”

Da jeg som født i 1930 er gammel nok til at have oplevet både besættelsen i 1940 og befrielsen i 1945, vil jeg naturligvis fortælle den smule, jeg erindrer om livet i Hals i besættelsestiden.²

Den 9. april 1940 var min søster lige gået ud af Hals Borger- og Realskole, og jeg var netop begyndt i 4. klasse. Dagen efter kom der tyske tropper til Hals, og vi måtte herefter leve under de vilkår, som besættelsesmagten undte os. I starten mærkede vi ikke så meget til tilstedeværelsen af *Die Kriegsmarine*. Der blev opført barakker til soldaterne på arealet mellem Hals Skanse og Limfjorden,

2) Vedrørende befrielsen vil jeg henlede opmærksomheden på, hvad jeg tidligere har skrevet i *Journalen* 2008, nr. 3, s. 28 ff. og i *Fra Himmerland og Kjær Herred* 2010 s. 73 ff.

og den første lokale kommandant – en østprøjer der hed Bruns – sørgede for, at hans folk opførte sig ordentligt. I byen blev denne officer omtalt som kaptajn Bruns, selv om hans rang formentlig kun har været *Kapitänleutnant*. Til trods for, at jeg dengang kun var en lille dreng, mener jeg tydeligt at kunne erindre ham.

Sommeren 1942 var jeg med min far i København. På dette tidspunkt opholdt kong Christian 10. sig på sin sommerresidens Sorgenfri Slot ved Lyngby, og herfra begav han sig hver formiddag ud på sin daglige ridetur. Jeg var meget opsat på at se kongen, der under besættelsen var blevet yderst populær, og min far imødekom mit hede ønske. En varm og støvet augustdag tog vi med S-toget til Lyngby og derfra videre til fods ud ad Lyngby Hovedgade, til vi nåede indkørslen til slottet, hvor vi tog opstilling. Kort efter så vi kongen komme ridende ned imod det sted, hvor vi stod. Da kongen nåede hen til os, hilste min far respektfuldt ved at tage hatten af, medens jeg bukkede til jorden. Undersåtternes ærbødige hilsener bekom øjensynligt monarken vel. Kongen smilede i hvert fald nådigt og besvarede dem ved at gøre honnør. Jeg fandt, at det var en oplevelse at have set den mand, som danskerne så op til og samledes omkring i disse år. I dag er jeg derimod dybt skeptisk over for monarkiets beståen i Danmark, for demokrati og monarki er jo – ret beset – uforenelige størrelser.

Efter den 29. august 1943 blev tyskernes tilstedeværelse mere og mere trykkende. Soldaterne tog nu Hals Skanse i besiddelse, og folkebiblioteket og kommunekontoret, der indtil da begge havde haft lokaler i Det gamle Tøjhus, måtte flytte ud. I krigens sidste år blev der tilmed opført befæstningsanlæg øst for byen. På Hjørnet af Land opstilledes der svære kanoner, som kunne skyde langt ud i Kattegat. At der stationeredes flere og flere tyske tropper i Hals

medførte, at adskillige civile bygninger, herunder Hals Hotel, blev beslaglagt af værnemagten. Skolebørnene kom også til at mærke beslaglæggelserne, eftersom byens to skoler hen imod krigens slutning blev taget af tyskerne. Lærerne måtte herefter undervise børnene på forskellige steder, spredt i hele byen, såsom i Husflids-skolen, i Missionshuset, i menighedssalen i Hals Kirke og i Præstegårdens konfirmandstue.

Den 19. september 1944 blev politiet interneret, og i syv måneder havde man ingen landbetjent i Hals. I dette tidsrum var den gamle sognefoged, der hed Niels Anthon Nielsen (1877-1970), ene om stå for lovens håndhævelse. Han var fars forgænger som sognerådsformand, og jeg har ofte hørt far betegne ham som en hædersmand. Med rette blev han langt senere ridder af Dannebrog. Denne orden blev overrakt ham på hans bopæl i Hals af politimesteren i Nørresundby, og jeg – der på dette tidspunkt var dommerfuldmægtig i Nørresundby – fik lov til at overvære den lille ceremoni.

Min far havde en ungdomsven, der var politimester i Skive. Han måtte naturligvis også gå under jorden, og en sen efterårsdag dukkede han op på cykel for at skjule sig hos os. Far og mor tog imod ham med åbne arme, og gæsteværelset blev gjort klart. Imidlertid overnattede han kun en enkelt nat hos os. Sagen var den, at han havde båret sig uforsigtigt ad, da han – medens far og jeg var i skole – ville gå en tur på egen hånd. Han vandrede ubekymret ud ad en gade, der endte i et par cementspor, men disse spor førte uheldigvis ud til det, der i daglig tale i Hals kaldtes for østfronten. Her blev han modtaget af et par tyske vagtposter, der udspurgte ham om hans færden. Soldaterne undrede sig over, at den høje og arbejdsføre mand udgav sig for at være rentier, hvilket også fremgik af det legitimationskort, som alle voksne i besættelsesårene skulle

bære på sig. Men da manden i og for sig ikke havde foretaget sig noget mistænkeligt, lod de ham gå efter et skarpt forhør. Efter denne episode kom han lidt flov hjem til mine forældre, og efter at de havde drøftet hændelsen igennem, besluttede han at tage sin cykel og forsvinde ud af byen.

Nogle år efter krigens afslutning besøgte den pågældende atter mine forældre. Det var i juli 1952, hvor min far i sine optegnelser har noteret, at hans gamle ven kom på besøg og blev til næste dag, hvor man tog ud til Bisnap for at se stedet, hvor venen i 1944 havde været i forhør hos tyskerne. Ved denne lejlighed boede jeg ikke hjemme; men jeg har aldrig glemt historien om, hvordan sheriffen fra Salling på et hængende hår undgik at blive sendt til koncentrationslejren Buchenwald for at dele skæbne med så mange andre internerede politifolk

Midt i den værste krigstid blev jeg konfirmeret. Forinden havde jeg gået til konfirmationsforberedelse hos pastor Einar Nielsen (1900-65), der havde afløst pastor Hans Skjerk som sognepræst i Hals. Jeg husker tydeligt min konfirmation. Dengang opfattede de fleste konfirmationen som en begivenhed, der satte et afgørende skel mellem barndom og ungdom; men denne opfattelse kunne i det højeste gælde dem, der gik i 7. klasse, og som snart skulle forlade skolen. For realskoleelevernes vedkommende var afskeden med skolen jo ingeniunde umiddelbart forestående, og livet gik videre inden for de vante rammer.

Jeg blev konfirmeret den 1. oktober 1944. Dagens tekst var Markusevangeliets kap. 2, vers 14-22, der slutter med at konstatere, at ingen fylder ung vin på gamle lædersække, for så sprænger vinen sækkene, og både vin og sække ødelægges. Og efter gammel skik var jeg ugen efter med mine forældre til alters ved søndagens

gudstjeneste. (Alterets sakramente blev dengang ikke uddelt til ukonfirmerede.) Mine forældre var ellers ikke specielt religiøse. Således havde de ikke sendt mig i den søndagsskole, som afholdtes i missionshuset »Bethania«, og bordbøn indgik ikke som et ritual forud for måltiderne i mit hjem.

Kun i FDF (Frivilligt Drenges Forbund) havde jeg været udsat for en stærk religiøs påvirkning, men den havde ikke virket på mig som den unge vin, der burde hældes på nye lædersække. Livet igennem har jeg bevaret min respekt for kristendommen i alle dens afskygninger og været tryk ved den evangelisk-lutherske lære, således som den forkyndes i den danske folkekirke. Blandt de voksne ledere i Hals-afdelingen af FDF var lærer Henry Pedersen (1911-2002) tillige med en fiskeeksportør og en fyrassistent. Sidstnævnte var kredsfører; men det var Henry Pedersen, der havde hvervet mig og andre drenge fra realklasserne til bevægelsen, hvor jeg hurtigt avancerede fra væbner til patruljefører og var med på en enkelt sommerlejr, inden jeg forlod Hals.

Den 5. maj 1945 kom kapitulationen. I Hals vrimlede det dengang med tyske soldater og tyske flygtninge. De sidstnævnte (kvinder og børn samt gamle gubber, i alt 650) var blevet indkvarteret på Cementfabrikkernes feriehus i Koldkær. Den lokale modstandsbevægelse var organiseret i en såkaldt ventegruppe, der bestod af et dusin unge og yngre mænd. Men de engelske styrker var længe om at indfinde sig i Hals for at modtage de tyske troppers overgivelse, hvilket har affødt en myte om, at halsboerne dengang måtte gennemleve "12 nervepirrende og anspændte døgn", hvilket absolut ikke var tilfældet, selv om tyskerne først den 17. maj fik lejlighed til at overgive sig til en repræsentant for de britiske styrker: Commander Alan Douglas Bruford, RNVR.³ Allerede for-

3) Royal Naval Volunteer Reserve.

inden denne dag var de første tyske soldater dog afmarcheret fra forlæggningerne i Hals mod den dansk-tyske grænse, og nu tog begivenhederne fart. Det varede ikke længe, inden Hals lignede sig selv igen. Af anlæggene ude på Hjørnet af Land er der dog den dag i dag bevaret betydelige rester.

Fra maj måned 1945 husker jeg også, at jeg en formiddag, midt i en skoletime, modtog en besked om straks at møde op i Hals Præstegård, idet sognepræsten ønskede at tale med mig. Pastor Einar Nielsen, der efter befrielsen var fremstået som en af de ledende inden for den lokale modstandsbevægelse, beordrede mig til at vise to soldater fra *The Royal Dragoons* vej til Sæby. Jeg var på intet tidspunkt i tvivl om, hvilke veje der førte til Sæby, hvor min mormor boede. Men jeg var ikke sikker på, hvorvidt mit kendskab til det engelske sprog var tilstrækkeligt til, at jeg kunne kommunikere med soldaterne. Så det var med nogen betænkelighed, at jeg steg op i soldaternes jeep. Men det lykkedes over al forventning, og efter hjemkomsten, der foregik med tog fra Sæby til Gandrup og derfra videre med rutebil (kaldet »Postbilen«) til Hals, var jeg naturligvis pavestolt over at have fuldført missionen.

En anden fremtrædende skikkelse inden for den lokale modstandsbevægelse var lods, senere lodsformand, Peter Willemoes Nielsen. Da meddelelsen om kapitulationen kom den 4. maj om aftenen, befandt jeg mig i hans hjem, idet en af hans tre sønner på det tidspunkt gik i min klasse og var min sidekammerat. Lods Willemoes kom hjem og overbragte os meddelelsen om, at krigen var slut, hvorefter han skyndte sig op i præstegården. Også jeg forlod straks lodshjemmet i Strandgade. Jeg ville hjem til mine forældre. Her fandt jeg min far og hans tidligere omtalte ven og kollega Gregeren. Mor havde gemt lidt ægte te, og nu lavede hun te til os

af sine sidste teblade, selv om far sædvanligvis ikke havde noget imod drikke, der var stærkere end te.

Besættelsestiden var selvsagt en vanskelig tid med ængstelse og bange anelser for fremtiden. Men i Hals slap vi ufatteligt let. Og jeg kan med stolthed fastslå, at halsboerne ikke var til at vinde for nazismen. Ved folketingsvalget i 1943 blev der i Hals således kun afgivet forsvindende få stemmer på nazisterne.

Under krigen og i de første efterkrigsår havde vi naturligvis måttet lide materielle afsavn. Men rationerne af levnedsmidler var rigelige, og det danske folk måtte ingenlunde lide afsavn, der kunne måle sig med de afsavn, som f.eks. nordmændene blev udsat for. Men selvfølgelig var der livsfornødenheder, som det kneb svært med at fremskaffe. Det gjaldt bl.a. tøj og linned, hvor man måtte af-tage, hvad der var på markedet. Min konfirmationshabit var f.eks. ikke blå som sig hør og bør, men brun og tilmed af en ubeskrivelig dårlig kvalitet.

Hjem og forældre

Mit hjem var et solidt middelklassehjem, og mine forældre var selskabeligt anlagte. Deres omgang var ikke blot fars kolleger, hvoraf i denne forbindelse bør fremhæves H.C. Agger samt den ugifte Jens Gregersen. I mit hjem kom også en ugift købmand, der drev sin forretning fra en hyggelig, gammeldags købmandsgård, der desværre nu er nedrevet. Han var ikke ene om at repræsentere byens næringsliv. Der kom også et par brødre, der havde etableret den rutebilrute, som forbandt Hals med Aalborg, samt direktøren for Hals Sparekasse. Sidstnævnte havde tidligere været gårdejer, og far omgikkes med fryd også andre af omegnens agrarer.

Far havde et vindende væsen og havde let ved at tale med alle slags mennesker. Som yngre havde han ladet sig overtale til at deltage i kommunalpolitik; men efter at have været medlem af Hals sogneråd i otte år, heraf de fire sidste som sognerådsformand, foretrak han i 1937 at forlade sognerådet for at få mere tid til at passe sin lærergerning samt mulighed for at dyrke sine andre interesser. Far gik meget op i sin gerning som sproglærer, og han læste gerne fransk og latin med privatelever. For denne undervisning tog han ingen betaling.

Min mor passede hjemmet, men da min søster var rejst hjemmefra, og jeg var blevet en stor knægt, blev hun ansat som bogholder i Hals Sparekasse. Denne stilling var hun glad for. Her kunne hun udnytte, at hun efter sin realeksamen havde været ansat i et sagførerfirma i Sæby og var fortrolig med bogføring. Mors bijob forbedrede hjemmets økonomi, og stillingen gav hende et omfattende kendskab til dem af sognets beboere, der var kunder i sparekassen.

Både mor og far var glade for at læse, og der var mange bøger i mit hjem. Far værdsatte Blichers digtning. Jeg husker, at han i sine sidste år med stor interesse læste Jeppe Aakjærs trebindsværk om Steen Steensens Blichers Livstragedie. Min interesse for Blicher har jeg nok taget i arv efter ham.

Fars helbred var desværre dårligt. Han led af hjertekrampe, og som 60-årig måtte han lade sig pensionere på grund af svagelighed, og tre år efter døde han. Min mor overlevede ham i atten år. De er begge begravede på Hals kirkegård.

Efterkrigsårene 1945-46

Da jeg i 1945 rykkede op i afgangsklassen på Hals Realskole, var

levantallet skrumpet ind til at bestå af otte piger og tre drenge. Til gengæld bestod vi alle i 1946 den afsluttende prøve, der ellers var skrap nok.

Vort eksamensbevis gjaldt bl.a. som adgangsbillet til ansættelse i etaterne (postvæsenet, toldvæsenet og statsbanerne) samt til pengeinstitutter som banker, sparekasser og kreditforeninger.

Imidlertid aspirerede jeg hverken til en slutstilling som postmester, toldforvalter eller stationsforstander, selv om en fast ansættelse i en pensionsberettiget stilling dengang stod i høj kurs. Det ligesom lå i luften, at jeg skulle i gymnasiet. Jeg havde klaret mig godt til den afsluttende eksamen, ligesom jeg havde været glad for alle mine år i Hals Borger- og Realskole, dog med undtagelse af den første tid i 2. klasse, hvor jeg forinden havde været langvarigt syg.

I det hele taget elskede jeg at læse. Jeg ligefrem slugte bøger. Og af den grund var jeg en flittig låner på det lokale folkebibliotek, der blev passet af en af de yngre lærere. I min drengetid var det først Einar Kaas og siden Henry Pedersen. Sidstnævnte kendte jeg fra fysik- og geografitimerne i realskolen, ligesom jeg var (ulønnet) medhjælper på Hals Folkebibliotek, medens Pedersen var bibliotekar.

Mine forældre var også indstillede på, at jeg skulle være student. Min søster, der som allerede nævnt havde bestået almindelig forberedelseseksamen i 1940, havde i sin tid fået tilbud om at komme på Aalborg Katedralskole, men hun afslog. Hun foretrak en ansættelse i toldvæsenet, og her mødte hun sin senere ægtefælle, idet hun blev gift med Henry August Thomsen (1912-81), der endte som toldinspektør i Kalundborg. Selv sluttede hun som toldkontrollør sammesteds.

I 1946 afsluttede jeg min skolegang i Hals. På det tidspunkt var

jeg en ung mand med ikke så lidt selvtillid og med store forventninger til fremtiden.

Som nævnt lå det i luften, at jeg skulle gå i gymnasiet, og min far ville absolut, at jeg skulle optages på en kostskole. Far mente mig det godt. I efterkrigstiden var forbindelsen til Aalborg nemlig elendig, og skulle jeg gå på Aalborg Katedralskole, måtte jeg stå tidligt op og ville komme hjem så sent, at lektielæsningen måtte foregå i aftentimerne. Derfor brevvekslede far med rektorerne for Herlufsholm og Sorø Akademis Skole om mulighederne for min optagelse i 1. gymnasieklasse.

Selvfølgelig kildrede det min forfængelighed, at far mente, at jeg var kvalificeret til optagelse på en af disse gamle og traditionsrige kostskoler. Og at det blev Sorø skyldtes vistnok udelukkende økonomiske hensyn.

Imidlertid skulle jeg have udfyldt tiden fra april til medio august på en fornuftig måde, og jeg blev derfor ansat på Hals Apotek til at udføre alt forefaldende arbejde. Denne rent midlertidige beskæftigelse blev honoreret med 100 kroner om måneden, hvilket dengang var en utrolig god betaling for en ung knægts arbejdskraft. Samtidig skulle jeg læse kemi og svensk hos to af mine gamle lærere, henholdsvis Henry Pedersen og H.C. Agger. Det er vel næsten overflødigt at bemærke, at ingen af dem tog sig betalt for at undervise mig. Sådan var indstillingen dengang. Man hjalp, hvor man kunne, uden at skele til timelønnen.

De første penge, jeg har tjent, hidrørte altså fra Hals Apotek. Og de få måneder, jeg arbejdede dér, fik stor betydning for mig. Hos mig opstod nemlig den tanke, at jeg, når tidens fylde var inde, jo kunne blive discipel dér, og derfor valgte jeg at søge optagelse på den matematisk-naturvidenskabelige linje i gymnasiet. Hvorvidt

dette var en klog beslutning, er det i dag ørkesløst at beskæftige sig med. Jeg var ganske god til matematik og fysik, men min far plæderede, ikke overraskende, kraftigt for, at jeg skulle vælge enten den klassisk-sproglige linje eller den nysproglige linje. Men han talte for døve øren, og derfor gik jeg glip af de enestående muligheder, som studiet af græsk og latin samt oldtidens kultur frembyder for unge og modtagelige sind. Nok var jeg ung, men jeg havde bestemt ikke et modtageligt sind for faderlige råd, uanset hvor gode og velmente disse råd end måtte være. Dertil kom, at jeg allerede dengang var bevidst om, at jeg ingenlunde er i besiddelse af et sprognemme, der kunne måle sig med min fars.

I juni 1946 var jeg til optagelsesprøve i Sorø. Min far var med på turen til Sjælland. Jeg glemmer aldrig, at det den pågældende dag regnede fra morgen til aften. Men dagens prøvelser sluttede lykkeligtvis med, at jeg havde bestået optagelsesprøven, hvorimod min far først senere modtog en skriftlig meddelelse om, at jeg også var blevet optaget som kostelev. Det sidste var af afgørende betydning for, hvor dyrt det ville blive for mine forældre at holde mig på skolen. Den årlige opholdsafgift som kostelev rettede sig nemlig efter forsørgerens skattepligtige indkomst. Hertil kom skoleafgift, anskaffelse af lærebøger og andet undervisningsmateriale samt udgifterne til den obligatoriske skoleuniform. Alt i alt var det således et stort økonomisk offer, som mine forældre påtog sig at bringe for min skyld.

Det var med sorg, at jeg forlod min barndoms by. I Hals var det dengang muligt at stige om bord på rutebåden fra Aalborg til København. Man stillede blot på havnen i Hals, hvor en repræsentant for DFDS, der var udstyret med den vægtige titel af dampskibsekspeditor, sent på aftenen ventede med en lille motorbåd for at

bringe passagerer og gods om bord på den store rutebåd. Sammen med fiskekasser og andet gods tiltrådte jeg den 11. august 1946 sørejsen til København for derfra næste dag at drage videre til Sorø med tog. Men jeg var ved denne lejlighed forvisset om, at jeg en dag ville vende tilbage til det lille, hyggelige samfund i Hals. Da havde jeg nemlig taget den beslutning, at jeg ville være farmaceut, og at discipeltiden om muligt skulle tilbringes på Hals Apotek. Men allerede i løbet af mit første år i Sorø, blev denne plan opgivet. Det nærmeste, jeg kom til farmacien, var, at jeg, adskillige år senere, blev gift med en farmaceut.

Kapitel 2

Gymnasieelev i Sorø

Sorø Akademis Skole

Havde vejret i Sorø ved optagelsesprøven i juni været silende heldagsregn, blev jeg ved ankomsten til den lille købstad den 12. august 1946 modtaget med strålende solskin. Jeg begav mig straks fra jernbanestationen til Sorø Akademis Skole, hvor jeg blev indkvarteret i skolens imponerende hovedbygning, der dengang rummede et alumnat i den øverste etage.

Her ventede der mig en skuffelse. Det kammer, som blev mig anvist, havde ikke udsigt ud over Sorø sø. Kammeret vendte mod nord, og kiggede man ud fra kammerets eneste vindue, så man kun Sorø Kirkes massive, røde mure. Kammeret var spartansk møbleret med et stort, rundt bord og fire umagelige træstole, og langs væggene var der opsat fire dobbelte vægskabe. Dette værelse skulle jeg dele med tre andre kostelever, hvoraf én skulle gå i realklassen og to skulle gå i tredje mellem. Ham fra realklassen hed Hendrik Sass, og han skulle være kammerduks. Som ansvarlig for ro og orden havde kammerduksen sin plads ved det runde bord på den stol, som stod lige ud for døren til kammeret, således at han vendte ryggen til døren. I døren til kammeret var der en glastrude, således at den tilsynsførende lærer til enhver tid kunne overvåge, hvad vi foretog os. Og i læsetiderne (kl. 17,30 til kl. 19 samt kl. 19,30 til kl. 20,30) blev vi gentagne gange inspiceret af den lærer, der varetog hvervet som læseinspektør.

Vi skulle kun opholde os i dette kammer i de dagtimer, hvor vi

ikke sled skolebænken. Nætterne tilbragte vi på to store sovesale: Vestre og østre sovesal. Her stod vores senge (som vi selv skulle anskaffe), og under hver seng stod der en gammeldags kammerpotte af blik. Til hver dreng var der en kumme med rindende (koldt) vand. Ved siden af de to sovesale havde to ugifte lærere, som var sovesalsinspektorer, deres lejligheder, og endvidere blev en tredje lejlighed, beliggende ved bagtrappen, beboet af en ligeledes ugift lærer, der var tøjinspektør. Endelig var der et opholdsrum til læseinspektør, og til dette rum havde eleverne adgang uden for læsetiderne.

I den vestlige ende af øverste etage var der to toiletter, hvilket jo ikke var meget til de 64 drenge, der boede på dette aldeles utidsvarende alumnat. Dette var de fysiske rammer om min daglige tilværelse i skoleåret 1946-47, hvor jeg gik i første gymnasieklasse.

Sorø Akademis Skole blev oprettet af kong Frederik 2. i 1586 som en skole for 30 adelige og 30 uadelige drenge. I mine gymnasieår var skolen stadig i princippet en drengeskole. Således var de eksisterende 150 pladser på kostafdelingen forbeholdt drenge.

Skolen var en gymnasieskole, hvor gymnasiet omfattede de tre dengang eksisterende retninger: klassisk-sproglig, nysproglig og matematisk-naturvidenskabelig afdeling. Til gymnasiet var der knyttet dobbelte mellemskoleklasser samt en enkelt realklasse. Piger kunne kun optages i gymnasiet, og kun såfremt de var døtre af borgere i Sorø. Derimod var skolen ingenlunde en ren kostskole, idet over 100 elever søgte skolen fra pensioner i byen og et lignende antal fra deres hjem, således at de skolesøgende elever udgjorde flertallet.

I 1946 var antallet af skolens kvindelige elever siger og skriver otte. I min klasse var der ingen piger, og de 24 elever fordelte sig

ligeligt på kostelever og skolesøgende. Halvdelen af disse elever var nyoptagne, men kun 4 af de nyoptagne var blevet optaget som alumner. Drengene i min klasse kom fra hele det danske rige, inkl. Færøerne og Grønland. Grønland leverede et tvillingpar, sønner af kolonibestyreren i Jakobshavn (Ilulissat), og tre var fra Færøerne. Kun en af færingerne, en præstesøn, opnåede at bestå studentereksamen, om end med et års forsinkelse. De øvrige to færingar blev udkrævet af skolen efter et ophold af kortere eller længere varighed.

De mandlige elever skulle bære skolens uniform: mørkeblå benklæder og mørkeblå, toradet jakke med gyldne knapper, der var prydet med fabelfuglen Fønix. Dertil en hvid skjorte, der i efterkrigsårene var vanskelig at finde i butikkerne, samt et sort slips. Hovedbeklædningen var en mørkeblå kasket, også forsynet med fønixknapper. Om sommeren bar eleverne en kasket med hvidt betræk, ligesom det var gymnasieeleverne tilladt at gå med hvide lærredsbukser i stedet for de til vinteruniformen hørende benklæder af solidt mørkeblåt serge. De kvindelige elever var ikke undergivet uniformspligt.

Lærerne

Lærerkorpset, der dengang udelukkende bestod af mænd, bar dog heller ikke uniform. I mine gymnasieår var der til skolen knyttet 21 lektorer og adjunker samt sløjdlæreren, tegnelæreren og sang- og musiklæreren, hvortil yderligere kom to timelærere og en årsvikar. Det var en broget forsamling, hvoraf størsteparten var duelige mænd. Der var lærde mænd iblandt, således var to af lærerne indehaver af den filosofiske doktorgrad. Men det skal ingenlunde

forties, at der også var et par pædagogiske katastrofer blandt de ansatte.

Hovedfaget i den matematisk-naturvidenskabelige afdeling var naturligvis matematik. Vor lærer, en mand på 40 år, var absolut en duelig mand, der var cand.mag. med matematik som hovedfag. Under et aftenbesøg i hans ungarlejlighed betroede han engang et par kammerater og mig, at hans store forbillede var Harald Bohr. Men han var et nervøst gemyt, der kunne råbe endog meget højt, hvis han følte, at det var nødvendigt at skælde ud. Ved sådanne lejligheder hævdede hans røst sig til sådanne højder, at han ligefrem blev bange for lyden af sin egen stemme, der så sank til en piben, hvoraf hans øgenavn »Musen« kom. I øvrigt var han selv udgået som student fra skolen (S23)⁴, hvor hans far havde været lektor.

Han forsøgte at bibringe os en dybere forståelse af faget matematik, der var hans egen yndlingsbeskæftigelse. I det øjemed samlede han interesserede elever til en studiekreds om aftenen, hvortil vi skulle bidrage med små foredrag om selvvalgte emner. Jeg optrådte ved en sådan lejlighed med et emne, jeg havde hentet fra den elementære plangeometri. I et tidsskrift havde jeg fundet en artikel om nipunktscirklen,⁵ og ved et studiekredsmøde rablede jeg et referat af denne artikel af mig. Det foregik med en sådan hastighed, at vor lærer utvivlsomt var den eneste, der magtede at følge med. Ved denne lejlighed lagde jeg absolut ingen pædagogiske evner for dagen.

Også fysiklæreren havde hentet sit øgenavn fra dyreriget. Han

4) (S23). I denne bog benyttes S som betegnelse for student fra Sorø. Det efterfølgende tal, her [19]23, angiver afgangsåret.

5) Nipunktscirklen er i elementær plangeometri betegnelsen for en cirkel gennem midtpunkterne af en trekants sider. Navnet skyldes, at cirklen også går igennem højdernes fodpunkter og de tre punkter på højderne, som er midtpunkt mellem vinkelspidserne og højdernes skæringspunkt.

kaldtes for »Grisen« og var en halvblind mand først i 40'erne. Han var ligesom matematiklæreren levende optaget af sit fag, men i modsætning til denne var han en fremragende pædagog. Han fulgte med inden for sit fag, der jo var i rivende udvikling, og allerede i første gymnasieklasse gennemgik han med os grundtræk af den moderne atomfysik (specielt atombomben).

Jeg fik uddybet mit kendskab til denne udmærkede lærer, fordi det blev pålagt mig at følge hans kursus i elementær kemi for nyoptagne elever, der ikke tidligere havde haft kemi, hvorefter jeg i september 1946 var oppe til en tillægsprøve i dette fag. Den ved prøven opnåede karakter blev påført mit fra Hals medbragte eksamensbevis for at have bestået almindelig forberedelseseksamen. Derefter skaffede han mig et lille job med at yde lektiehjælp i kemi til en sjællandsk godsejersøn, som gik i 1. mellemskoleklasse. Dette job indbragte mig en beskedent fortjeneste samtidig med, at jeg fik lejlighed til at indhøste mine første pædagogiske erfaringer.

En anden dygtig lærer var P.F. Truelsen, der underviste os i geologi og geografi samt biologi og fysiologi.

Fag som dansk, historie og fransk blev der imidlertid også lagt vægt på.

I dansk havde vi som lærer den elskelige Marcus Pedersen (1892-1994). Han var begejstret for det meste af den danske litteratur, og hans åbenlyse begejstring smittede af på os elever. I løbet af de tre år gav han os en solid indføring i den danske litteratur fra oldtiden til nutiden. Nutiden skal dog her ikke forstås bogstaveligt som 1940'ernes danske skønlitteratur. De seneste forfattere, som der blev lagt vægt på, var såmænd Jakob Knudsen, Johannes V. Jensen og Kaj Munk. Denne gennemgang foretog han på grundlag af Norrilds litteraturhistorie, og i tilknytning til denne læste vi

tekster fra Falkenstjernes velkendte udvalg. Det første år gennemgik Marcus Pedersen litteraturen fra oldtiden til oplysningstiden, og som hovedværk læste vi Holbergs »Erasmus Montanus«. Det andet år kom turen til litteraturen fra oplysningstiden til H.C. Andersen, og som hovedværker læste vi Oehlschlägers »Aladdin« og Blichers »En Landsbydegns Dagbog«. Og det tredje år omfattede hans gennemgang litteraturen fra Paludan-Müller til nutiden, og som hovedværker læste vi skuespil som Ibsens »Kongsemnerne« og Munks »Ordet« samt udvalgte dele af Pontoppidans trilogi »Det forjættede Land«. At skrive danske stile blev der lagt megen vægt på. Jeg har bevaret samtlige mine stile fra gymnasieårene, men savner modet til at genlæse dem. Til studentereksamen skrev jeg stil om en fremmed åndsretning og dens danske formidler, idet jeg valgte at beskæftige mig med symbolismen og Johannes Jørgensen.

Da Marcus Pedersen i 1962 fyldte 70 år, sendte jeg ham en lykønskning, og fra ham modtog jeg et tre sider langt takkebrev, dateret den 16. oktober 1962, hvori han bl.a. skriver: »De var jo en, ja! jeg kan vist sige *den* dygtigste Elev, jeg har haft i Sorø. Det kan De godt taale at høre. De kan overbevise Dem derom ved at læse Deres "Betyg"«. Selv om Marcus Pedersen opnåede at blive mere end 100 år gammel, fik jeg desværre aldrig gengældt denne næppe helt fortjente kompliment ved at betro ham, at han var den af mine gymnasielærere, som jeg omfattede med størst sympati.

Da Marcus Pedersen i 1977 fyldte 85 år skrev den førnævnte P.F. Truelsen en notits i Soranerbladet, hvori det bl.a. hed: »Marcus fylder 85. Efternavnet kommer som regel ikke med. Der har fra soranernes side gennem årene været udfoldet en ikke ringe opfindsomhed, når det gjaldt øgenavne til lærerne. Men lektor Marcus

Pedersen var og er *Marcus*«. I notitsen skriver Truelsen også: »Han var en dygtig lærer. Dem er der jo adskillige af, men blandt Marcus Pedersens elever og kolleger vil man nok først og fremmest huske ham for hans menneskelige egenskaber. Hans hjælpsomhed, hans enestående loyalitet mod skolen, hans lune og en interesse for eleverne, der gik langt ud over det faglige«.

I historie havde vi en lærer, der ligesom vor matematiklærer selv var udgået fra Sorø Akademis Skole (S36). Han var dengang nyuddannet cand.mag. med historie som hovedfag, og han formåede virkelig at gøre faget aktuelt og vedkommende for os. Men da jeg i 1989 var til 40 års studenterjubilæum i Sorø og genså ham, erfarede jeg, at vi var vokset helt fra hinanden. Ved middagen underholdt han mig om, at det var helt urimeligt, at man gjorde så megen stads af Ingemann, fordi sidstnævnte dengang blev mindet i anledning af sin 200 års dag. I denne vurdering var jeg fuldstændig uenig. Ingemanns morgen- og aftensange står for mig som uforlignelige i den danske sangskat. Selv om jeg naturligvis er bevidst om, at C.F. Weyse var tysker, udgør Ingemanns morgen- og aftensange til Weyses melodier for mig simpelthen indbegrebet af danskhed.

Sven Ranvig skal også nævnes i denne sammenhæng. Ligesom mine lærere i matematik og historie var han student fra Sorø (S35). Jeg har desværre kun haft ham i et fag, hvori jeg bestemt ikke udmærkede mig, nemlig gymnastik. Men jeg kunne ikke undgå at blive betaget af den stærke udstråling, der udgik fra ham. Og senere i livet kom jeg ved et par lejligheder ham på lidt nærmere hold. Hver gang gjorde Ranvig sig bemærket ved sin venlighed, sin åbenhed og sin fordomsfrihed.

Om de øvrige lærere har jeg også talrige erindringer, men vil fatte mig i korthed. Engelsklæreren var en ældre teologisk kandi-

dat, der i tidernes morgen havde studeret ved University College i London. Han var iført en *home spun* habit (med vest) og bar monokel. Tysklæreren var den elskværdige lektor Luja Balslev, der var skolens bibliotekar. Oldtidskundskabslæreren var en yngre adjunkt, som jeg især husker fra gennemgangen af Sokrates' forsvare, og kemilæreren var en flink bornholmer med hang til flødeskumskager og dertil en ynder af katte.

Vor fransklærer var skolens rektor, der hed P.H. Bohn (1891-1954). Han var en mand i 50'erne, i besiddelse af en statelig skikkelse og et ansigt med skarptskårne træk, herunder en markant næse. (Sidstnævnte legemsdel havde forskaffet ham øgenavnet "Taps", fordi nogle respektløse drenge i tidernes morgen havde fundet, at han frembød en vis lighed med en tapir. Den tids kostskoledrenge var ikke sarte, når det gjaldt om at hitte på et øgenavn til en lærer.) Han var gråhåret og hans øjne var blå, Han ligefrem udstrålede autoritet og myndighed.

Bohn var en dygtig lærer – der ud over at terpe grammatik og uregelmæssige verber med os – lærte os at værdsætte fransk poesi. I anden og tredje gymnasieklasse, hvor jeg boede på det alumnat, der var indrettet i Rektorgårdens bagbygning, kom jeg og de af mine klassekammerater, der også var kostelever, endda skolens leder på endnu nærmere hold. Med mellemrum blev vi i små grupper inviteret til eftermiddagste hos rektor, og ved sådanne lejligheder virkede han mere fri end ellers. Rektors husholderske frembar teen, og så sørgede værten ellers selv for underholdningen. Han spillede grammofonplader for sine gæster og læste højt for dem. Blandt danske lyrikere var Carsten Hauch hans foretrukne. Jeg ved fra hans egen mund (eller rettere: hans egen pen), at han satte digte som »Bekiendelse« og »Christiane Oehlenschläger« endog

meget højt. Hauch havde jeg imidlertid ikke læst meget af, førend jeg kom til Sorø. I Akademihaven stod der en buste af Hauch, som vi passerede på vor vej til skolens badeanstalt ved søen. Hauch – hvis farfar var blevet ophøjet i adelsstanden – var en aristokratisk type, der i et af sine digte, som jeg skal komme tilbage til, formaner sine bortdragende disciple til at ringeagte guld og sølv, thi »Aandens Frugt, den indholdsrige Tanke, / Det er den Skat, der er os ene kiær.«).

Alumnatet i Rektorgårdens bagbygning

I skoleåret 1947-48 var de fysiske rammer om min tilværelse blevet mere tidssvarende. Jeg blev fra Hovedbygningens alumnat overflyttet til alumnatet i Rektorgårdens bagbygning. Her var sovesalene langt mindre, og man skulle kun være to om et værelse. Jeg kom til at dele kammer med en elev fra den nysproglige parallelklasse. Den pågældende hed Klaus Otto Kapel (1931-2011). Han, der senere ændrede sit efternavn til Kappel, kom fra et ganske andet miljø end mit. Hans far var en kendt overlæge i hovedstaden, men hans forældre var skilte, og senere havde hans mor giftet sig med en højtstående embedsmand i Skotland. Derfor blev Klaus sammen med sin storebror Niels Thomas, der gik i samme klasse, begge opført i skolens årsskrift som sønner af fru Laing i Edinburgh. Niels Kapel blev efter sin studentereksamen engelsk statsborger og optaget på militærakademiet i Sandhurst. I 1952 udnævntes han til sekondløjtnant i *the Royal Scots* og forblev officer i den britiske hær, indtil han i 1984 blev pensioneret som major.

Klaus og jeg var begge besat af en uudslukkelig kærlighed til skønlitteratur, især lyrik. Klaus lærte mig at sætte pris på Robert

Burns og Karen Blixen. Efter fuldendelsen af sin uddannelse som Master of Arts og cand.polit. (henholdsvis i Oxford og København) og afslutningen af sin karriere som diplomat (der førte ham til ambassadørposter i Bogota, Sofia og Reykjavik) skrev han et tobindsværk om Karen Blixens forfatterskab. Og jeg var betaget af den franske lyriker Paul Verlaine, hvis digte rektor Bohn havde henledt min opmærksomhed på. Mit kendskab til Verlaines digtning udnyttede jeg til et lille foredrag, som jeg i en fransktime diverte-rede mine klassekammerater med. De var så at sige tvangsindlagte tilhørere. Og da genbrug for længst var opfundet, benyttede jeg siden mit manuskript som en fristil. Stilen blev af min dansklærer honoreret med karakteren ug; men i dag betragter jeg det i den anvendte sprog som en anelse svulstigt.

Klaus er jeg også tak skyldig for at have formidlet min første teateroplevelse med Shakespeares dramaer, idet han inviterede mig med til en opførelse af »Hamlet«, som fandt sted i slotsgården på Kronborg. Her slog mine i realskolen erhvervede engelskkundskaber imidlertid ikke til; men senere i livet har jeg haft stor fornøjelse af at uddybe det kendskab til Shakespeare, der blev grundlagt i min barndom ved læsning af »Hamlet«, »Købmanden i Venezia« og »Macbeth«, alle i V. Østerbergs fortrinlige fordanskninger.

Det viste sig, at Klaus som elev i den nysproglige afdeling skulle benytte de samme antologier i engelsk og tysk poesi, som var blevet anvendt i Hals Realskole. Og jeg tror, det imponerede ham lidt, at jeg ikke havde glemt min i Hals erhvervede lærdom. Men hvad Shakespeare angik, slog mine sprogkundskaber altså ikke til. Min kærlighed til den store brite forblev dog usvækket. Når jeg langt senere i livet erhvervede mig en videomaskine, var det først og fremmest for at få lejlighed til at se og høre opførelser af Shake-

speares dramaer, ligesom jeg i 1997 foretog en valfart til Stratford-upon-Avon.

Selv om Klaus og jeg var yderst tilfredse med at bo sammen, fandt vi for skoleåret 1948-49 nye kontubernaler, idet vi begge foretrak at bo sammen med en klassekammerat. For mit vedkommende blev det til, at Benni Nerstrøm (1929-2011) og jeg kom til at dele et kammer. Benni og jeg var ikke blot klassekammerater, men havde også fra første færd været sidekammerater, hvor han fra starten med den stærkeres ret havde tiltvunget sig vinduespladsen. Dette tilgav jeg ham nu gerne, selv om det medførte en vis ulejlighed, når han skulle overhøres i fransk. Rektor Bohn forlangte nemlig, at eleven under overhøringen skulle stå op. Altså måtte jeg først rejse mig op for at lade Benni slippe ud på gangen mellem de gamle skoleborde, hvor bænke og pult udgjorde en enhed. Og tilsvarende måtte jeg på ny rejse mig op, når han skulle ind på sin plads igen. Strengt taget var det jo ikke Bennis skyld, at rektor ønskede, at det skulle foregå således.

Benni var et unikum. I besiddelse af glimrende evner for det boglige og god til sport. Han kunne det hele. Som allerede antydte var jeg bestemt ikke nogen sportsmand. Benni havde hjemme i Kalundborg, hvor familien på fem personer boede i en toværelses lejlighed i Nygade. Faderen var en mere end almindeligt dygtig medarbejder ved Bukhs Maskinfabrik. Benni må have arvet sit håndelag efter faderen, for han kastede sig jo senere over kirurgien og endte som en af vore førende urologer. Benni blev både overlæge ved Skejby Hospital og professor ved Aarhus Universitet. Som ung læge havde han en tid været tilknyttet Retsmedicinsk Institut ved Københavns Universitet. Her skrev han sin doktordisputats om *Gc-serumtype-systemet og dets anvendelse i retsmedicinen*. Af dis-

putatsen besidder jeg et dediceret eksemplar, hvori jeg af autor høfligt betegnes som hans »gode kontubernal og ven«.

Sammenfattende vil jeg betegne Klaus og Benni som begavede og omgængelige kammerater, som det var en fornøjelse at dele kammer med.

Jurister fra S49

Fire af de soranske studenter fra årgang 1949 blev jurister. Af disse fire er jeg den eneste, der er tilbage. I denne forbindelse føles det naturligt at mindes Ole Due (1931-2005). Han drev det vidt og opnåede endog at blive storkorsridder. Efter en glimrende karriere i Justitsministeriet kom han i 1979 til De Europæiske Fællesskabers Domstol, hvor han sluttede som præsident fra 1988 til 1994. Og i sit otium, hvor han var knyttet til Københavns Universitet som adjungeret professor, gjorde han en påskønnet indsats for at fremme kendskabet til EU-retten. Han forvaltede sin begavelse med eksemplarisk flid og grundighed, og livet igennem forblev han den samme beskedne og venlige kammerat. I sine sidste år var han ramt af sygdom, som han kæmpede tappert imod. Jeg gemmer et brev fra ham, som han skrev til mig den 23. juni 2004. Heri hedder det til slut: »Jeg har også haft al mulig grund til at være Universitetet taknemmelig for, at det efter min afgang fra Domstolen gav mig en række gode år med dygtige og diskussionslystne kursusstudenter. Egentlig er det mine erfaringer, der efterhånden var ved at tørre ud. Der er nu kun to medlemmer tilbage i Domstolen, med hvem jeg har arbejdet sammen. Fortsat at undervise studenterne om Domstolens argumentationsteknik, når man i ti år ikke har deltaget i udarbejdelsen af dens domme og ikke kender de 23 nye

medlemmers grundholdninger ville være problematisk. / Alt i alt tror jeg, at man med rimelighed kan mene, at vi begge – du mest på det teoretiske, jeg mere på det praktiske – har ydet et hæderligt bidrag til juraens udvikling, og at vi derfor med god samvittighed kan prøve at nyde vores otium«.

Løst og fast om dagligdagen

Eleverne blev nøje overvåget, således blev alle optalt før morgenlovsangen i festsalen i hovedbygningen. Det var Marcus Pedersen, der som skoleinspektør stod for denne optælling. Sammenhængende fritid havde vi ikke meget af. Vi havde fri om eftermiddagen, når vi havde indtaget middagsmaden, efter at skolegangen var afsluttet kl. 14. Allerede kl. 17,30 begyndte 1. læsetid, der varede til kl. 19. Så blev aftensmaden serveret, og fra kl. 19,30 til kl. 20,30 var der 2. læsetid. Kl. 22,00 skulle vi begive os til sovesalene.

Morgenmaden og aftensmaden blev indtaget i Baldursalen i Rekortgårdens bagbygning. Middagsmaden blev derimod serveret i den af Hilker dekorerede spisesal i hovedbygningen. Forinden vi påbegyndte spisningen, måtte vi stående påhøre bordbønnen, der blev fremsagt af en elev fra tredje gymnasieklasse. Bordbønnen havde følgende ordlyd:

Gud! Du har skabt os ved dit ord,
For hver du har beredt dit bord.

Vi bede dig i Jesu navn,
Lad alting tjene os til gavn!
Oplad for os din milde hånd
Og styrk os nådig ved din ånd.

I fritiden kunne vi benytte os af skolens prægtige bibliotek og den smukke akademihave. Biblioteket blev forestået af lektor Luja Balslev, som jeg jo kendte fra tysktimerne. Hans hovedfag var imidlertid historie, og da han fandt ud af, at jeg var dybt interesseret i historie og litteratur, udfoldede han en enestående liberalitet imod mig. F.eks. opnåede jeg hans tilladelse til at læse Blichers breve til Ingemann. Selv om alle brevene allerede forelå trykt, var det en stor oplevelse at sidde dér med de originale breve foran sig.

Balslev gav mig også lov til at kigge i en tidligere bibliotekars samlinger vedrørende Ludvig Holberg. Biblioteket er jo i besiddelse af en enestående Holberg-samling, og en af Balslevs forgængere i embedet som bibliotekar, Alfred Glahn, havde forsøgt at tilvejebringe en fortegnelse over de bøger, som havde været i baronens besiddelse, og som Sorø Akademi havde modtaget som arv efter ham. Som bekendt gik Holbergs bogsamling ulykkeligvis op i luer ved hovedbygningens brand i 1813. Kun nogle ganske få bøger, der på tidspunktet for branden havde været udlånt, er bevaret.

I grønne sal i hovedbygningen findes Roselius' velkendte maleri af Holberg. I akademihaven står der en statue af Holberg omgivet af historiens muse (Clio) og komediens muse (Thalia). Denne statue, som Bissen den yngre er mester for, gik i folkemunde under navnet Holberg og hans to koner! Og i den skønne klosterkirke bevarer baronens jordiske rester i en sarkofag, som selveste Johannes Wiedewelt har forfærdiget.

Mere om rektor Bohn

Hvad jeg hidtil har berettet om rektor Bohn går udelukkende på hans positive sider. Men hvis man i sit hjerte bærer rundt

på en splint af troldspejlet, må det tilføjes, at min gamle rektor så sandelig også havde sine fejl. Uden at komme ind på disse kommer man ikke rundt om Paul Hugo Bohn. Af loyalitet eller misforstået pietet bør man ikke fortie det faktum, at han var en pedant. Ej heller, at han i sin adfærd undertiden kunne virke direkte latterlig, således når han tog hat på for at spadsere turen hen ad stengangen fra sit kontor i hovedbygningen vestlige fløj til vort klasseværelse i hovedbygningens østlige fløj. Ankommet hertil tog han sin hovedbeklædning af og kastede den med en rask håndbevægelse ud i rummet, hvor en udvalgt discipel måtte springe frem for at gribe den. At han også var en pedant eller en paragrafrytter, vil følgende hændelse belyse. Pinseferien 1949 – umiddelbart før studentereksamen – tilbragte jeg på skolen; i de korte ferier var der for langt til Vendsyssel, rejsen var besværlig, og togbilletten var dyr. Noget lignende gjaldt for min klassekammerat Helge Guld, der var fra Jels i Sønderjylland. Vi havde sammen været ude at ro i en af skolens både, og ved denne lejlighed havde vi truffet tre gamle soranere, der bad os om at blive sat over søen til den nu forsvundne restaurant Parnas. Da hvervet var fuldført, blev vi spurgt, om vi ville have en kop formiddagskaffe. Hertil svarede vi ja tak. Ganske vist gjaldt der for skolens elever et forbud mod at vise sig på restauranter og traktørsteder; men det var dog tilladt at gøre dette, hvis man var ledsaget af voksne. Vi fulgte altså med de tre musketerer ind på den åbne serveringsplads ud mod søen, hvor vi blev bænket ved et bord i gruset. Der blev bestilt kaffe og sandkage til os, som blev betalt samtidig med afgivelsen af bestillingen, hvorefter de gamle elever sagde os tak for roturen og begav sig ud på en fodtur for at samle appetit til frokosten. Helge og jeg blev således efterladt

ene ved bordet med en kande kaffe og to stykker sandkage. Vi var derved blevet bragt i en situation, hvor vi overtrådte skolens reglement. Imidlertid ville vi ikke gå glip af traktementet, så vi blev siddende og nippede til kaffen. Men vi var næppe nået til sandkagen, før Bohn kom trillende ind på sin gamle, høje cykel. Da han fik øje på os, blev han meget vred og beordrede os til omgående at ro båden tilbage, hvorefter vi skulle stille på hans kontor. Der fik vi så en ordentlig overhaling for at have forsyndet os mod reglementet. Forgæves forsøgte vi at bibringe rektor en forståelse for, at vi havde taget fejl af situationen, og at vi derfor ikke havde handlet med forsæt. Vore undskyldninger prellede helt af på ham. Der forelå efter rektors mening en alvorlig overtrædelse af reglementet, og vi burde have taget bestik af den opståede situation og ladet kaffen stå. I vort stille sind tænkte vi på, hvad der kunne være hændt os, hvis der i stedet for kaffe havde været pilsnere på bordet!

Den dag i dag kan jeg ikke fatte, at denne ubetydelige forseelse kunne gøre rektor så ophidset. Han kendte os jo, vi skulle begynde snart op til studentereksamen. Med henblik på eksamenslæsningen i faget fransk havde han endog lånt mig sit eksemplar af Alphonse Daudets roman *Le petit chose*. Og det skal tilføjes, at han efter min afgang fra skolen gav mig en anbefaling, som hjalp mig til at oppebære adskillige legater, der faldt på et tørt sted.

Om rektor har jeg siden ved flere lejligheder talt med mine venner ægteparret Bache. (Bibi Bache, født Christensen, og hendes ægtemand, Hans Hågen Bache, som jeg har gået i klasse med, hvorimod Bibi gik i den nysproglige parallelklasse). Og Bibi ramte nok plet, når hun betegnede Bohn som en meget ensom mand.

Epilog

De tre år i Sorø mindes jeg som lyse og lykkelige år. Efter det første år fik jeg ved oprykningen til anden gymnasieklasse tildelt hel friplads, og herefter behøvede jeg ikke længere at føle mig skyldig over at udgøre en tung økonomisk byrde for mine forældre.

Den dejlige natur og de historiske omgivelser bekom mig vel. Et minde, jeg aldrig glemmer, udgør den decemberdag i mit andet år på skolen, hvor samtlige elever havde lejlighed til at beskue Absalons jordiske rester. Middelalderarkæologer fra Nationalmuseet havde åbnet hans grav og lod os i sluttet trop – med eleverne fra tredje gymnasieklasse i spidsen – defilere forbi graven bag alteret i den skønne kirke. Synet af de mørnede knogler står skarpt i min erindring.

Absalon, Holberg, Ingemann og Hauch er for mig uløseligt forbundet med Sorø. Med undtagelse af Hauch, der jo ligger begravet i Rom, fandt de alle deres sidste hvilested i Sorø.

Det dejligste Sorø-digt er vel nok Hauchs »Afskedssang til Akademisterne i Sorøe«. Tredje vers lyder således:

Jeg veed en By, den er så taus og stille,
Den synes ringe for den ydre Sands,
Den pragtløs er og dertil meget lille,
Og savner ganske Hovedstadens Glands;
Men hvo, der vandred ved dens dunkle Vove,
Og hvo, der saae dens Roser spire frem,
Og hvo, der hviled i dens gamle Skove,
Han sikkert aldrig vil forglemme dem.

Kapitel 3

Student i København og Aarhus

I en populær tysk studentersang besynges studenterårene som en gylden tid – *so froh und ungebunden* – en tid, der aldrig mere vender tilbage.

Egentlig var det mærkværdigt, at en tysk sang kunne vinde gehør blandt danske studenter i årene, der fulgte efter den anden verdenskrig. For under besættelsen havde tysk afgjort haft status som et yderst upopulært fag i skolen. Min far, der var tysklærer, måtte ofte minde mig om, at tysk også var Goethes og Schillers sprog. Og i realskolen havde vi læst tysk poesi. Især Heines digte havde gjort et dybt indtryk på mig. Heinrich Heine var til gengæld ikke i kurs i 30'ernes og 40'ernes Tyskland, for Heine var jo jøde.

At studenterårene var glade og ubundne var for os – studenter af 1949 – en sandhed med modifikation. For en student fra et ubemidlet hjem var tilværelsen ikke let at klare. Dengang var der ikke noget, der hed Statens Uddannelsesstøtte. Legater fandtes der nok, men de var få og små. Og mulighederne for at få et studielån var yderst begrænsede.

Da to brave borgere i Hals by var villige til at kautionere for mig, lykkedes det mig at opnå et studielån på 10.000 kr. i Hals Sogns Spare- og Laanekasse. Der blev tegnet en livsforsikring på mit liv, som blev lagt til yderligere sikkerhed for lånet, således at kautionisterne ikke skulle stå tilbage med smerten, dersom jeg døde uden at have kunnet tilbagebetale lånet. Og en fjern slægtning (søster til min for længst afdøde farmor) tilbød mig generøst gratis kost og logi i sin store villa på Amager. Dertil kom, at en onkel, der

var jernbanepostmester i København, skaffede mig lidt løst arbejde ved postvæsenet. En gang om ugen (fra kl. 16 til kl. 24) skulle jeg stille på omkarteringspostkontoret og sortere breve. Der var således sørget for en beskedent økonomisk ramme om mine første studieår.

Da jeg forlod Sorø, var det min agt at ville studere dansk ved Københavns Universitet. Som allerede fortalt havde jeg i dette fag i gymnasiet haft den elskelige lektor Marcus Pedersen som en inspirerende lærer. Han havde bl.a. lært mig at værdsætte Holbergs komedier, Blichers noveller og H.C. Andersens eventyr.

Immatrikulationen fandt sted ved en højtidelig ceremoni i festsalen i universitetets hovedbygning ved Frue Plads. Her bød *rector magnificus* hver enkelt student velkommen med et håndtryk. Forinden havde de nyoptagne studerende fået tilsendt det akademiske borgerbrev. Dokumentet var affattet på latin, som kun de færreste af studenterne forstod. Ved denne og adskillige senere lejligheder har jeg med beklæmmelse måttet erindre mig replikskiftet i begyndelsen af anden akt af »En Sjæl efter Døden«: Aristophanes: *Kan du Græsk?* Sjælen: *Nei, strenge Herre!* Aristophanes: *Men Latin da!* Sjælen: *Knap et Ord.* Derimod kendte jeg naturligvis til J.L. Heiberg og hans Universitetskantate, som Studentersangerne ved denne lejlighed foredrog smukt. Det rislede koldt ned ad min ryggrad, da sangerne intonerede med *Vær hilset, Lys fra Sandheds Væld*, og kantatens afslutning med *Hellige Flamme* var ikke langt fra at bringe sindsbevægelsens tårer frem i mine øjne.

Imidlertid gik det efterhånden op for mig, at jeg hverken havde anlæg eller interesse for den filologiske del af danskstudiet, og da jeg var nået til den erkendelse, valgte jeg at droppe dette, således at det væsentligste udbytte af de første år i København indskræn-

kede sig til, at jeg havde bestået »den almindelige filosofiske prøve«. Ligeegyldigt hvilket fag man ville studere, var det dengang en betingelse, at man havde bestået denne prøve (der omfattede en god portion psykologi, en smule filosofihistorie og lidt logik). Jeg havde gået til forelæsninger hos professor Frithiof Brandt (1892-1968) og blev også eksamineret af ham. Ved den mundtlige prøve trak jeg en seddel, hvorpå der stod »René Descartes«, og eksaminationen må være forløbet fuldt ud tilfredsstillende, idet min præstation indbragte mig topkarakteren »udmærket godt«. (Den var der nu mange, der opnåede). Men sandheden i ære skylder jeg at oplyse, at min interesse for filosofi først opstod på et senere tidspunkt, og at det var Justus Hartnack (S30), der vakte min interesse for faget. Herom senere.

I foråret 1952 kom min gamle grandtante syg hjem fra en rejse til USA, hvor hun havde besøgt en søn og svigerdatter i Topeka i Kansas. Efter et kortere sygeleje døde hun, 81 år gammel.

Dette dødsfald bevirkede, at jeg måtte se mig om efter en anden bopæl. Og jeg benyttede da denne anledning til at flytte fra København til Aarhus. Jeg fandt mig et kælderværelse i den nordlige udkant af byen, og jeg lod mig indskrive som studerende ved det juridisk-økonomiske fakultet ved Aarhus Universitet. Jeg havde besluttet mig for, at nu skulle det være alvor med juraen.

Det juridiske studium bestod dengang af tre dele. Første del omfattede fagene nationaløkonomi, borgerlig ret, statsforfatningsret, forvaltningsret og folkeret. De tre sidstnævnte discipliner tog professor Max Sørensen (1913-81) sig af. Han var især anerkendt i sin egenskab af folkeretsekspert, men han måtte altså tillige varetage undervisningen i stats- og forvaltningsret. Han var en udmærket universitetslærer, og jeg husker ham især fra undervisnin-

gen i statsret. Forfatningsspørgsmålet optog os levende, eftersom grundloven af 1953 dengang var i sin vorden. Og den venlige og stilfærdige Max Sørensen forstod at gøre os interesseret i de emner, hvorover han forelæste, ligesom han formåede at få de studerende til at tage aktivt del i hans undervisning ved at lade os holde små foredrag om de påtænkte forfatningsændringer.

Anden del udgjorde tyngdepunktet i studiet. Her skulle datidens jurastuderende tilegne sig omfattende kundskaber i fagene person-, familie- og arveret samt formueret (ejendomsret og obligationsret). Professor Torben Lund stod for undervisningen i de tre førstnævnte fag, og professorerne Knud Illum og Anders Vinding Kruse tog sig af henholdsvis ejendomsret og obligationsret. Af dette trekløver var Knud Illum (1906-83) afgjort den betydeligste og mest indflydelsesrige. Knud Illum var en original tænkere. For eksempel har jeg hørt ham gøre gældende, at striden om viljens frihed til en vis grad er et pseudoproblem, al den stund det ingenlunde gavner etikken at antage eksistensen af handlinger, der ikke er årsagsbestemte. Illum fandt i øvrigt, at det var urimeligt at betegne sådanne handlinger som »frie«, idet man snarere burde betegne dem som »tilfældige«. Hans lille bog om *Lov og Ret* (1945) giver et ganske glimrende indblik i hans tanker om retsfilosofi.

På mit eksamensbevis er ejendomsret og almindelig retslære opført som udgørende ét sammenhængende fag, men sådan forholdt det sig i praksis ikke ved Aarhus Universitet. I min studentertid blev der overhovedet ikke undervist i disciplinen almindelig retslære. Da Alf Ross i 1953 udsendte sin bog *Om ret og retfærdighed*, sad jeg i studenterrådet og var formand for de jurastuderendes gruppe. Jeg benyttede da lejligheden til at foreslå professor Illum, at der ved Aarhus Universitet skulle undervises i almindelig rets-

lære på grundlag af Ross' bog, men fandt hos Illum absolut intet gehør for dette forslag. Tværtimod udtalte han, at et sådant forslag kun kunne nyde fremme over hans lig. Dengang forstod jeg ikke Illums bevæggrunde, først da jeg siden kom til at beskæftige mig indgående med Ross' retsfilosofi, dæmrede det efterhånden for mig, hvorfor Illum ved denne lejlighed havde stillet sig så absolut afvisende. Først adskillige år efter, at jeg havde rystet byens støv af mine fødder, fik professor Stig Jørgensen denne grundlæggende disciplin indført i undervisningen af de aarhusianske jurastuderende. Selv fik jeg først rådet bod på denne mangel ved min uddannelse *efter* min embedseksamen, medens jeg var dommerfuldmægtig, idet jeg da fik stillet midler til rådighed for et studieophold i Oxford, hvor jeg kom til at studere »jurisprudence« hos den navnkundige H.L.A. Hart.

Retshistorie blev der derimod undervist i. Professor Thøger Nielsen (1919-96) gennemgik udvalgte afsnit af dansk privatrets historie i tiden efter Christian 5.s Danske Lov og indtil A.S. Ørsted på grundlag af sin doktordisputats *Studier over ældre dansk Formueretspraksis* (1951).

Til tredje del var henlagt fagene retspleje og strafferet. Proces blev varetaget af Robert Bech (1924-2008), der fra 1962 til 1988 kom til at virke som professor i retspleje ved Aarhus Universitet. Robert Bech var ligesom jeg vendelbo, tilmed fra nabosognet til mit hjemsogn. Til *Kraks Blå Bog* oplyste Bech, at han siden 1990 havde levet som skov- og markbroder ved Småenge Kloster i Sminge ved Silkeborg. Sig så ikke, at jura ikke kan føre til hvad som helst, blot man forlader faget i tide. Kriminalret blev varetaget af svenskeren Alvar Nelson (f. 1919), der absolut var fakultetets mest farverige skikkelse. Han blev siden professor i sit hjemland, først i Lund og

siden i Uppsala, hvor jeg havde fornøjelsen af at gæste ham og hans danskfødte hustru, da jeg – under min første ansættelse ved Københavns Universitet – holdt en gæsteforelæsning ved Uppsala Universitet.

Desværre har jeg aldrig haft lejlighed til at træffe den svenske forfatter Fritiof Nilsson Piraten, der oprindeligt var advokat. I hans roman *Tre terminer* (1943) findes (s.137) en karakteristik af juraen, som han har lagt i munden på en lundensisk evighedsstudent. Denne karakteristik af juraen lyder således: »En utmärkt vetenskap! En åsna kan lära sig den och en kältring praktiserar den bäst.«

Ud over brødstudiet interesserede jeg mig allerede dengang levende for såvel filosofi som historie.

Justus Hartnack (1912-2005), der fra 1954 til 1972 var professor i filosofi ved Aarhus Universitet, var student (S30) fra Sorø Akademi Skole, og da jeg gennem nogle fælles bekendte lærte ham at kende, insisterede han fra første færd på, at vi skulle være ”dus” som vanligt var mellem gamle soranere. Han forærede mig et dediceret eksemplar af sin i 1956 udkomne lærebog *Filosofiske problemer og filosofiske argumentationer*, og bogen gjorde et sådant indtryk på mig, at dette indtryk med en vis ret kunne ligestilles med en åbenbaring.

Hartnack var også en gudbenådet forelæser og en glimrende debattør. Hvis en tilhører stillede Hartnack et spørgsmål, som forekom ham uforståeligt eller direkte vrøvlet, omformulerede han øjeblikkeligt spørgsmålet og indledte sin besvarelse med at udrede, hvordan han havde forstået spørgsmålet. Han omformulerede spørgerens ubehjælpssomme ord til en elegant formulering af problemstillingen, der øjeblikkeligt efterfulgtes af en lige så elegant besvarelse af det (af Hartnack selv) formulerede filosofiske pro-

blem. Spørgeren så altid glad ud og lyttede veltilfreds og gjorde aldrig vrøvl endsige hævdede, at han i virkeligheden havde spurgt om noget helt andet. Den teknik kom mig siden til stor nytte i mit mangeårige virke som universitetslærer.

Kollegium VI

Efter at jeg havde bestået første del af juridisk embedseksamen, havde jeg forladt mit kælderværelse og var flyttet på kollegium. På Kollegium VI fik jeg som gangfæller to historiestuderende Vello Helk (1923-2014), der endte som overarkivar ved Rigsarkivet, og Tage Kaarsted (1928-94), som blev professor i moderne historie i Odense.

En tredje gangfælle, Jørgen Balling (1930-80), havde historie som bifag. Og jeg tør roligt fastslå, at disse tre skylder jeg en del for at have styrket min interesse og sans for historie.

Jørgen Balling og jeg blev nære venner. Og da han i sit ægteskab med numismatikeren Anne Kromann (1936-96) fik en datter, fik jeg den ære at være med til hendes dåb og stå fadder til den lille Ida. Jørgen og jeg var en tid kolleger ved Københavns Universitet, hvor han blev lektor i klassisk filologi. Desværre døde han af lungekræft, inden han fyldte 50.

Det var i 1953, at jeg flyttede ind på 3. sal i Kollegium VI, værelse 287, der bar navnet Kaj Munk. I værelset havde et stort fotografi af digterpræsten sin plads over døren.

I 1951 var Kaarsted flyttet fra den øverste gang på Kollegium V – hvor han havde haft gangfæller, der var kendt under navne som Karl Fanden, Ivan den Grusomme og Vagn Buk – til den øverste gang på Kollegium VI, værelse 282. Herom har han berettet:

»Det var en forbløffende overgang fra ét miljø til et andet. VI, 3 – eller "Super-sex", som den kaldte sig – var en akademisk klub, hvor man behandlede hinanden høfligt, ja undertiden endog med respekt, og hvor "de skide indflyttere" ikke blev hundset, men faderligt vejledt. Hver Mikelsdag spillede man under et velafpasset ceremoniel kegler på Sjette Frederiks Kro og sluttede med gangfest med damer. Der blev sunget viser (undertiden af gangens egen tilvirkning), holdt åndfulde og morsomme taler, der blev drukket, men høvisk, og elsket, men på passende måde. Dagen efter gav så de mest ædruelige den altid hjælpsomme – og undseligt rødmende – fru Due en hånd med ved oprydning og rengøring.

I det daglige diskuteredes politiske og kulturelle problemer – og ikke kun professorernes sidste overgreb eller portnerens mærkelige dispositioner eller kantinens dårlige mad. Da der var kvikke kaniner inden for alle fag og med musiske interesser, var det ofte ganske sjove diskussioner.«⁶

Jeg husker tydeligt fru Due, der var faktotum på "Super-Sex", men jeg synes nu nok, at Kaarsted har givet en lovligt idylliserende skildring af forholdene på gangen. Dette skal sikkert ses på baggrund af den traumatiserende tid, han havde tilbragt på Kollegium V, og hvorom jeg ikke kan have nogen mening. Men lad det nu ligge. Kaarsted fremhæver med rette betydningen af at have gode relationer til »de femten gangfæller, man var henvist til at leve dør om dør med, dele køkken, bad og toiletter med«, selv om det også var betydningsfuldt at have et godt forhold til kollegiernes myndighedspersoner, hvormed han *sans comparaison* sigter til eforen og portneren.

Selv havde jeg et udmærket forhold til eforen, professor, dr. theol. Johannes Munck (1904-65), med hvem jeg fik en del at gøre, idet jeg et års tid beklædte posten som kollegierådsformand.

6) Tage Kaarsted har skrevet om sin kollegietid i bogen om *Universitetskollegierne i Århus 1935-1985* s. 83-97. Citatet er hentet fra s. 94.

Jeg mindes min kollegietid med glæde og har den dag i dag tæt kontakt til en tidligere gangfælle. Det drejer sig om min gode ven Poul Ravn (f. 1931), der blev cand.oecon. og endte som statsautoriseret revisor i Randers. Han efterfulgte i øvrigt Kaarsted som beboer af værelse 282.

Min bedste ven fra ungdomsårene var imidlertid en fagfælle, der ikke var kollegianer. Han hed Ole Braad (1933-92) og var fra Hadsten. Vi fulgtes ad gennem studieårene, læste sammen og festede sammen. Vi blev kandidater samme dag (11/1 1958), og denne begivenhed blev fejret ved en fest i hans forældres gæstfrie hjem. Men hermed har jeg jo foregrebet begivenhedernes gang.

Medens vi var studerende, gik både Ole og jeg kraftigt op i organisationsarbejde. Han blev næstformand i det samlede studenterråd og jeg blev formand for de jurastuderendes gruppe. Med denne placering fulgte for mit vedkommende også en plads i Juristforbundets bestyrelse. Begge blev vi dybt involveret i det reformarbejde, der i disse år beskæftigede sig med en omlægning af jurastudiet. Vi fik også lejlighed til at deltage i officielle begivenheder. Jeg mindes således en årsfest med deltagelse af kong Frederik 9. og dronning Ingrid. Universitetets rektor, retsmedicineren Willy Munck, havde som emne for sin festforelæsning valgt det ikke videre festlige emne »Dødsårsagerne i Danmark«. Han rundede sin saglige redegørelse af med et tilløb til en vittighed, idet han sammenfattende konkluderede, at den farligste uge i et menneskes liv er den første. Umiddelbart efter forelæsningen samledes en indbudt skare til drinks i vandrehallen. Her overværede jeg, at professoren i statistik styrede sine skridt direkte mod rektor og uden falbelader af nogen art sagde noget i retning af: »Professor Munck. Jeg har ikke studeret emnet empirisk, således som De har.

Alligevel tør jeg med absolut sikkerhed fastslå, at den farligste uge i et menneskes liv er den sidste!«

Skønlitteraturen spillede en stor rolle for mig i mine studieår. I Aarhus genså jeg en gammel skolekammerat (S49) fra Sorø. Han hed Erik Skjødsholm (1929-2014) og var fra Løkken, hvor hans far var førstelærer. Vi var begge meget begejstrede for Knuth Beckers digte og hans store roman om Kai Gøtsche. Erik, der blev cand. mag. med dansk som hovedfag, valgte ligefrem Beckers forfatter-skab som emne for sit speciale.

I Aarhus levede der dengang en usædvanlig boghandler, Henning Clausen ved Rådhuspladsen, som lettede os vor adgang til bøgernes verden ved at yde en udstrakt kredit. I hans kælder kunne man finde mange bøger, som man ikke fandt hos en almindelig sortimentsboghandler. Erik Skjødsholm og jeg grundlagde ved hans hjælp spæde bogsamlinger, der gav os anledning til mangan en god bogsnak.

Kampen for tilværelsen kunne ellers nok stille krav til os. Dengang var pengene unægtelig små. For et kollegieværelse betalte man dengang 43 kr. om måneden, og udgifterne til kost androg godt 100 kr. månedligt. Dertil kom manuduktion, der per fag beløb sig til 20 kr. om måneden. Intet under, at det kunne være svært at få enderne til at nå sammen, når man kun havde ca. 200 kr. til sin disposition hver måned.

I praksis

I min studietid indførtes der en ordning, hvorefter juridiske studerende i sommerferien kunne opnå 200 timers lønnet beskæftigelse på et dommerkontor eller et politikontor. Den ordning hjalp mig

igennem flere år til lidt mønt og bibragte mig samtidig en vis indsigt i praksis. Det første år, hvor jeg benyttede mig af ordningen, gjorde jeg tjeneste som volontør ved kriminaldommerembedet i Aalborg, hvor jeg fik lidt føling med en straffesags gang og lærte lidt om skifteret. Næste år blev jeg ansat på dommerkontoret i Nykøbing Sjælland, hvor jeg arbejdede med at registrere dokumenter, der skulle tinglyses, og hvor jeg også gjorde lidt nytte ved at optræde som fogedvidne ved udgående fogedforretninger. Der var man så tilfreds med min arbejdsindsats, at man opfordrede mig til at komme igen næste sommer, og det var naturligvis et tilbud, som jeg ikke lod gå min næse forbi. Sommeren 1955 var jeg både på dommerkontor i Nykøbing Sj. og på politikontor i Sæby. Således var jeg ikke helt uforberedt, da jeg efter at bestået juridisk embedseksamen blev ansat som dommerfuldmægtigaspirant. Jeg blev i Nykøbing Sjælland mødt med megen velvilje af den gamle dommer Skovgaard; men især mindes jeg de to fuldmægtige Hans Friis-Jensen (der endte som dommer i Sæby) og Carl W. Poulsen, (der forlod domstolene og blev advokat). Sidstnævnte gik i sin velvilje så vidt, at han, da jeg i 1956 kom til Nykøbing Sj., lod mig bo vederlagsfrit i sin villa »Arcturus«, der var skønt beliggende ved Isefjorden. Selv om jeg måtte indtage alle mine måltider i et sommerpensionat, blev der alligevel en god skilling tilovers.

Da jeg havde bestået anden del af juridisk embedseksamen, havde jeg opbrugt mit studielån. På dette tidspunkt var min far afgået ved døden, og jeg måtte selv se at skaffe mig et tillægslån. Efter at have talt med mine to kautionister, der beredvilligt lovede at ville indestå for en forhøjelse på 3.000 kr. af det tidligere omtalte lån i Hals Sparekasse, således at jeg kunne vide mig udkommet sikret i det år, det ville tage at færdiggøre mit studium, henvendte jeg

mig til Hals Sparekasse. Sparekassedirektør Niels Knudsen hørte tålmodigt på mig, men fandt det påkrævet at gøre det klart for mig, at jeg ikke kunne forvente, at sparekassen ville forhøje lånet. Men inden jeg nåede at se betuttet ud, tilføjede han i den venligste tone af verden, at han personligt gerne ville låne mig de 3.000 kr. og det uden sikkerhed af nogen art. Jeg skulle blot underskrive et simpelt gælds-brev, hvorefter beløbet skulle forrentes på samme måde som indskud på opsigelse blev forrentet af sparekassen. Behøver jeg at tilføje, at denne æresgæld prompte blev tilbagebetalt, efter at jeg var begyndt at tjene penge. Men selv om Niels Knudsens grav på Hals kirkegård for længst er sløjftet, forsømmer jeg aldrig at mindes ham og hans hustru, når jeg passerer stedet, hvor de blev begravet.

Kristendom

I min barndom i Hals og siden i gymnasieårene i Sorø havde jeg jævnligt gået i kirke på søn- og helligdage. Dette havde jeg i nogen grad forsømt at gøre i min københavnertid, men i Aarhus blev jeg på ny en flittig kirkegænger.

I Aarhus genoptog jeg min jævnlige deltagelse i søndagens gudstjeneste. Jeg søgte ofte til den lille klosterkirke ved Vor Frue Kirke, hvor professor P.G. Lindhardt (1910-88) virkede som hjælpepræst. I 1952 havde Lindhardt på Askov højskole holdt et foredrag om det evige liv, som havde vakt uro i kirkelige kredse. Det generede mange, at hans udlægning af den kristne forkyndelse var en bekendelse til, at vi kristne ingen anden fremtid har end den som Gud vil unde os.

På mig virkede dette ingenlunde provokerende. I mine gymnasieår havde jeg i forbindelse med gennemgangen af Holbergs for-

fatterskab hørte Marcus Pedersen fortælle om deismen, og om hvad den nærmere gik ud på. Jeg erindrede mig, at opfattelsen indebar, at man skulle tro på Skaberen og bestræbe sig på at føre et anstændigt liv. Dertil knyttedes en from forhåbning om, at døden ikke indebærer, at alt er slut. *Gud, dyd og udødelighed* udgør således de tre grundpiller i deismens tankegods.

At deisme ud over at indebære troen på, at der gives et højeste væsen, der besidder egenskaber som at være god, vis og almægtig, tillige indebar troen på, at Han – som skabte himmel og jord – efter skabelsen ikke griber ind i, hvad der hænder på denne klode, var nu næppe gået op for mig dengang. I min ungdom stillede jeg aldrig spørgsmålet: Hvis Gud som skaber er god, vis og almægtig, hvorfor tillader han så det onde?

På denne baggrund kunne det ikke forarge mig, at Lindhardt slog fast, at manges forventninger til et *fremtidigt* evigt liv, næppe var andet end fromme forhåbninger. Og Lindhardt var jo altid værd at høre på, selv om han utvivlsomt også kunne lide at provokere.

Studenterjuriststævne

En unik oplevelse i min studentertid var min deltagelse i *Tionde Nordiska Juriststämman* i Lund 5.-15. juni 1955. Fra Aarhus Universitet var vi fire juridiske studerende, der deltog: Ole Braad (senere advokat og medindehaver af et af Københavns mest velanskrevne advokatfirmaer), Jørgen Rønnow (senere byretsdommer i Horsens) og Bodil Sinding (gift Glamann og senere advokat i Holstebro) samt mig. Af de otte københavnske deltagere husker jeg først og fremmest især Niels Pontoppidan (senere højesteretspræsident) og Paul Stahl-schmidt (senere ekspeditionssekretær i statens jordlovsudvalg).

Ledere af den danske delegation var de københavnske professorer Erwin Munch-Petersen og W.E. von Eyben.

Den halve snes dage i Lund gik med forelæsninger, selskabelighed og ekskursioner i Skåne og Småland. Blandt foredragsholderne gjorde to lundensiske professorer Gerhard Hafström, der var retshistoriker, og Karl Olivecrona, hvis fag var procesret, størst indtryk på mig. Af de selskabelige begivenheder husker jeg bedst en middag, som rektor for Universitetet i Lund, strafferetsprofessoren Ragnar Bergendal, gav i sit hjem, og hvortil jeg var blevet inviteret i kraft af, at jeg dengang var formand for de jurastuderendes gruppe i studenterrådet i Aarhus. Det var en splendid middag, der indledtes med tre kanapéer, hvortil der ved hver kuvert stod opskænket tre fuldvoksne glas akvavit. Derefter fulgte hovedretten ledsaget af rødvin i rigelige mængder. Allerede dengang var jeg fuldt bevidst om, at det er svært at tælle genstande, når man blander øl og snaps med vin, og jeg var derfor ikke overrasket over, at en finsk deltager, en ung handelsskoleadjunkt fra Åbo, blev beruset i en sådan grad, at det påkaldte sig opmærksomhed. (At den pågældende ikke var i besiddelse af en stor alkoholtolerance, skal imidlertid ingenlunde lægges ham til last. Den pågældende var en eminent jurist, der i tidens fylde drev det vidt i sit hjemland). Jeg mindes også besøget hos landshøvdingen i Växjö, der i sin residens modtog alle deltagerne i stævnet med stor gæstfrihed. Af udflugterne husker jeg bedst besøget på Glimmingehus, som Adam van Düren jo har sat sit præg på, og som er et af de mærkeligste monumenter fra dansk senmiddelalder.

Lunds Domkirke, hvor flere danske ærkebiskopper ligger begravet, og Glimmingehus, der blev opført som sæde for Jens Holgersen Ulfstand, står for mig som de fornemste minder om Skånes

fortid som en dansk provins, dengang da kirkefyrster og admiraler som hovedregel rekrutteredes fra den danske adel.

Mit varigste udbytte af dette studenterstævne var mit første møde med to nordmænd. Bekendtskabet med en ung universitetslærer ved navn Torstein Eckhoff, der udviklede sig til norsk retsfilosofis nestor, og venskabet med en jævnaldrende jurastuderende ved navn Harald Bjelke, som senere blev høyesterettsadvokat og ekspert i ophavsret. Sidstnævnte vil jeg vende tilbage til i kapitel 4 i afsnittet om mit studieophold i Oxford, hvor vi begge opholdt os samtidig fra 1959 til 1960.

Alt i alt tænker jeg tilbage på årene 1949-57 med blandede følelser. Vist var vi unge, glade og ubundne. Men vi havde så sandelig også vore bekymringer. Først og fremmest var der jo altid de evindelige næringssorger, der tvang os til at forsømme studierne for at tjene penge ved trivielle småjobs, som oftest var uden relevans for studiet. Det gjaldt i særdeleshed lektiehjælp til skoleelever, og denne beskæftigelse var tilmed usselt aflønnet. Derimod tjente jeg i et par perioder af længere varighed gode penge som lærervikar ved landsbyskolerne i Hou og i Vester Hassing. De to små skoler lå nemlig ikke længere fra Hals end at jeg kunne bo hjemme. Den midlertidige ansættelse som folkeskolelærer indebar på den anden side, at studierne måtte afbrydes, så længe vikariatet varede.

En tid bistod jeg en aarhusiansk tømremester ved hans bogføring og udskrivning af fakturaer, men det var absolut surt tjente småskillinger. Så var der mere mening i at være ansat som studentermedhjælp på et advokatkontor, hvilket jeg også har prøvet. Mit sidste studenterjob var et akkordarbejde for professor Thøger Nielsen, der var i gang med at opdyrke skatteret som en juridisk disciplin. Jobbet bestod i, at jeg på hulkort skulle afskrive landskat-

teretskendelser. Jeg havde vistnok fået dette arbejde, fordi jeg selv kunne lægge skrivemaskine til. Jeg havde tidligt anskaffet mig en rejseskrivemaskine af mærket »Erika«.

Til bekymringerne hørte selvsagt også de stunder, hvor jeg som de fleste andre studenter overvældedes af følelser af insufficiens og af eksamensangst. Jura var dengang et fag, hvor man skulle læse rigtigt mange sider om stof, der nok kunne forekomme tungt og til tider aldeles livsfjernt.

Så spørger man mig om, hvorvidt min studentertid i København og i Aarhus i 1950'erne var *gyldne* år, er svaret nej. Et bekræftende svar på dette spørgsmål ville nok være at overdrive.

Kapitel 4

Dommerfuldmægtig

Dommerfuldmægtigaspirant i Holbæk

At jeg efter at have bestået juridisk embedseksamen begyndte ved domstolene beroede egentlig på en tilfældighed. Min lærer Robert Bech, der havde været min manuduktør i obligationsret og havde undervist og eksamineret mig i procesret til 3. del, var af en kontorchef i Indenrigsministeriet telefonisk blevet bedt om at finde en blandt de nye kandidater, der kunne tænke sig at blive ansat i Indenrigsministeriet. Bech havde peget på mig, og da jeg var interesseret, tog jeg samme aften med rutebåden fra Århus til København og opsøgte vedkommende kontorchef. Imidlertid kom der ingen ansættelse ud af denne samtale. Jeg forlod Indenrigsministeriet med et vagt tilsagn om, at man ville have mig i erindring ved besættelsen af stillingen.

Skæbnen ville så, at jeg lige efter dette møde løb ind i kontorchef i Justitsministeriet Poul Gaarden. Ham kendte jeg flygtigt fra Juristforbundets bestyrelse. Han spurgte, hvad jeg lavede i København, og jeg svarede som sandt var, at jeg var i hovedstaden for at søge en stilling i Indenrigsministeriet, og at det var usikkert, om jeg fik den. Gaarden foreslog så, at vi fortsatte samtalen i Justitsministeriet, for han ville da gerne tilbyde mig en ansættelse som dommerfuldmægtig. Og således blev udfaldet af min hovedkuldts rejse til København, at jeg vendte tilbage til Århus med et mundtligt tilsagn om, at jeg ved først givne lejlighed ville blive

ansat som dommerfuldmægtigaspirant. Mærkeligt som tilfældet,⁷ eller skæbnen, kan give ens livsløb en uventet drejning.

Justitsministeriet meddelte mig herefter ansættelse som dommerfuldmægtigaspirant fra den 15. februar 1958. Indtil videre skulle jeg gøre tjeneste ved embedet som dommer i Holbæk. Dommer i Holbæk købstad samt Merløse og Tuse herreder var dengang Olaf Bærentsen (1894-1977), der tidligere havde været kriminaldommer i Københavns amts søndre birk. Under retsopgøret med landssvigerne efter besættelsen havde han afsagt dødsdom over dr. Werner Best, der under besættelsen havde været Det tyske Riges befuldmægtigede i Danmark. Som bekendt blev denne dom siden ændret til en fængselsstraf, hvorfra dr. Best i øvrigt allerede i 1951 blev løsladt. Dommer Bærentsen var en venlig mand; men ligesom min gamle rektor i Sorø led han ikke tiltalen »De«, og han lod sit personale forstå, at han ønskede sig tiltalt i tredje person.

Til embedet var der knyttet tre fuldmægtige. Førstefuldmægtigen hed Leo Hulsrøj (1913-95). Han tog sig af hvervet som skifteforvalter, ligesom han beklædte retten i politisager. Hulsrøj var en markant personlighed, der interesserede sig for filosofi og teologi. Han var konverteret til katolicismen og ønskede kun at blive dommer, hvis han kunne blive det i en by, hvor der fandtes en katolsk kirke. Dette ønske fik han opfyldt, da han i 1961 blev dommer i Rudkøbing. Som katolik gik Hulsrøj naturligvis ind for en naturretlig tilgang til retsfilosofien, og han havde i 1956 bidraget til tidskriftet *Catholica* med en artikel om naturret. I anledning af hans 80 års fødselsdag i 1993 sendte jeg ham et eksemplar af anden udgave af min lærebog i almindelig retslære og modtog fra ham et elskværdigt takkebrev, hvori han bl.a. skriver, at han og hans hustru

7) "Et tilfælde som er godt det regnes for Forsyn, men et Tilfælde som er ondt det er Skjæbne." Knut Hamsun: *Landstrykere* (1927) s. 307.

var faldet godt til i Rudkøbing, og at han derfor aldrig havde søgt et større embede. Hulsrøj skriver i fortsættelse heraf: »Derved har jeg også fået nogen tid til at studere Kierkegaard, som interesserer mig meget. Mon De har dyrket ham? Han har ikke skrevet direkte om retsfilosofi; men han har skrevet meget og godt om etik.«

Poul Erik Schou (1929-2015), der endte sit arbejdsliv som dommer i fødebyen Skive, var andenfuldmægtig. Hans arbejdsområde var at forestå tinglysningen; men da han før min ansættelse havde været tredjefuldmægtig, kunne han være mig behjælpelig med de problemer, som jeg stødte på i forbindelse med udførelsen af de mig påhvilende pligter.

Som tredjefuldmægtig blev mit sagsområde fogedforretninger og notarialforretninger; men herudover varetog jeg opgaver, som man ved andre embeder ville have overladt til en kontorfunktionær, såsom at beramme borgerlige retssager og at fungere som protokolfører i civile sager. Dommer Bærentsen lod mig ofte prøve kræfter med at skrive udkast til domme i de civile sager, hvor jeg havde ført protokollen. Og da jeg snart fandt ud af, at dommeren som oftest ikke rettede så meget som et komma i mit koncept, gjorde jeg mig naturligvis yderligere umage for at yde mit bedste.

I Holbæk levede jeg arbejdsomt og beskedent. Jeg boede det meste af min Holbæk-tid på et par små værelser, som jeg lejede af en damefrisør, og kosten fik jeg i et aldeles udmærket pensionat. Derved blev min økonomi hurtigt god, og jeg fik afdraget betydeligt på den studiegæld, som jeg havde været nødt til at stifte.

Men det var unægtelig svært at komme fra Aarhus, hvor jeg havde mange venner og bekendte, til en lille provinsby, hvor man havde nok i sig selv. Min kollega Schou og hans søde kone, Karen Marie, var imidlertid yderst gæstfri over for mig i deres hjem i

Knabstrup, og jeg kom også lidt sammen med nogle andre af Holbæks øvrige yngre jurister. Men jeg bør nok tilstå, at jeg ofte følte mig ensom. Som gymnasieelev og studerende var der altid muligheder for socialt samvær, således havde jeg aldrig i min kollegietid haft den mindste anledning til at føle mig ensom.

For at undgå ensomhedsfølelsen kastede jeg mig over filosofiske og juridiske studier. Disse studier affødte min første faglige artikel, en strafferetsfilosofisk undersøgelse af forholdet mellem determinisme og strafferet. Denne lille artikel blev trykt i det ansete *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 1958.⁸ Igen har jeg foregrebet begivenhedernes gang. Jeg havde søgt Stampes Rejsestipendium, men fik det ikke. Til gengæld dumpede der en uventet appelsin ned i min turban i form af et beløb på 3.000 kr. fra Højesteretssagfører Karsten Meyers Legat for unge Jurister. Og da Reinholdt W. Jorck og Hustrus Fond siden tildelte mig et legat, der var tre gange så stort som det allerede modtagne, kunne jeg alligevel realisere min plan om et studieophold ved University of Oxford, hvor det var mit ønske at studere etik og retsfilosofi. Dette skulle ske under vejledning af professor H.L.A. Hart, hvis betydelige forfatterskab Justus Hartnack havde henledt min opmærksomhed på.

»Recognized student« i Oxford

Da jeg i efteråret 1959 rejste med rutebåden fra Esbjerg til Harwich for at begive mig til Oxford, følte jeg det naturligvis som en skelsættende begivenhed i mit liv.

Oxford virkede som en åbenbaring på mig. Byen var dengang hjemsted for en filosof som Gilbert Ryle (1900-76), hvis hovedværk

8) Mine bidrag til retsvidenskaben (med undtagelse af anmeldelser) fremgår af den bibliografi, der bringes bagest i denne bog som Appendiks.

The Concept of Mind nød en fortjent beundring. Og Herbert Hart (1907-92) forelæste i min Oxford-tid (Michaelmas Term 1959 og Hilary Term 1960) over sit hovedværk *The Concept of Law*, som udkom i 1961. Harts forelæsninger var et tilløbsstykke; man måtte møde op i god tid for at sikre sig en plads.

Hart vejledte mig også privat i sit arbejdsværelse på *University College*. Jeg har endnu bevaret nogle små essays om etiske og retlige problemer, som jeg dengang skrev under hans vejledning. Han skaffede mig også adgang til at benytte det prægtige *Codrington Library* i *All Souls College*.

Det var på den tid, at Bertrand Russell udgav sin filosofihistorie *Wisdom of the West*. Jeg anskaffede mig straks bogen, og i mit eksemplar har jeg noteret anskaffelsesdagen som den 26. oktober 1959. Jeg anmeldte bogen i Jyllands-Postens kronik den 2. februar 1960. Min anmeldelse havde jeg givet titlen »Fra Thales til Wittgenstein«. Jeg bør nok oplyse, at Ludwig Wittgenstein, der måske er det 20. århundredes mest indflydelsesrige filosof, og som døde i 1951, slet ikke hørte til i Oxford, men tværtimod havde hjemme på »The other Place«, dvs. Cambridge. I denne betegnelse lå dyb respekt for Cambridge og en tilsvarende ringeagt for alle de øvrige universiteter hvor hovedparten af de britiske akademikere havde fået deres uddannelse.

Det væsentligste udbytte af mit ophold i Oxford var, at jeg havde fået lejlighed til at danne mig et førstehåndsindtryk af engelsk rets- og universitetsliv, når det er bedst. Min læremester Hart var selv både advokat (*barrister*) og filosof af faget.

Jeg var meget betaget af England. Men der var så sandelig også ting, som jeg ikke syntes om i det engelske samfund. Således var det unægtelig vanskeligt at acceptere de store standsforskelle mel-

lem *the aristocracy, the upper and lower middleclasses* samt *the working class*. Selv adelen var inddelt i forskellige rangklasser. Øverst på rangstigen befandt hertugerne sig. Så fulgte i rækkefølge *marquis, earl, viscount, baron* og *baronet*. En hertug tituleredes som *Your Grace*. Titulaturen *My Lord* var forbeholdt de øvrige medlemmer af højadelen, hvorimod en baronet – der tilhørte lavadelen (*the gentry*) – måtte affinde sig med at blive tiltalt *Sir*.

Snobberiet trivedes i en grad, som man næppe troede var muligt, når man kom fra jævne kår i Danmark. Jeg havde lejet et værelse med morgenmad hos en ganske almindelig engelsk familie. Familien beboede et typisk byhus, smalt og i flere etager, beliggende 199 Iffley Road. I huset boede der flere studerende. Den store oplevelse i min værtindes tilværelse havde været, at hun engang havde haft en hertugs niece boende, og at denne unge dame på et tidspunkt havde fået besøg af sin hertugelige onkel. Med andagt i stemmen berettede Mrs. McArdle om, at *His Grace, the Duke of ...*, havde aflagt niecen et besøg, og under besøget havde han nådigt underholdt sig med hende og hendes ægtefælle.

Skønt der ved min ankomst til Oxford var forløbet en rum tid siden afslutningen på den anden verdenskrig, ville Mrs. McArdle gerne drøfte krigens tildragelser med mig, og hun udspurgte mig flittigt om forholdene i Danmark under besættelsen. Denne udspørgen gjorde mig lidt forlegen, og jeg forsøgte ofte at knibe uden om ved at svare, at da de tyske tropper besatte Danmark, havde vi mistet det vigtigste af alt – nemlig friheden. Det, der virkelig interesserede hende, var imidlertid at høre om danskernes materielle levevilkår under besættelsen, og jeg vidste jo, at danskerne i modsætning til englænderne havde levet i et samfund, hvor der ikke havde været nævneværdig mangel på de basale fødevarer.

Under opholdet i Oxford genså jeg min norske bekendt fra det 10. nordiske [studenter]juriststævne Harald Bjelke, og i Oxford udviklede vort bekendtskab sig til et virkeligt venskab. Harald var også på studieophold, og for hans vedkommende gjaldt studieopholdet ophavsret. Men han var ikke alene. Med sig havde han sin kone, Reidun, og deres førstefødte. I familien Bjelkes beskedne lejlighed i Museum Road, blev der serveret masser af te, og snakken gik livligt på dansk og norsk.

Af englændere lærte jeg kun få at kende. Jeg blev dog ven med en af de kvindelige studerende, der var sekretær i de jurastuderendes forening (The Law Union). Hun følte derfor, at hun havde en vis forpligtelse til at tage sig af de udenlandske studerende. Dertil kom, at hendes forældre havde haft en ung dansk kvinde som *au pair* pige. Dengang hed hun Margaret Theresa (*Tessa*) Ellis, senere blev hun gift Kershaw. Tessas forældres hjem er i øvrigt det eneste private hjem, hvor jeg under opholdet i Oxford har tilbragt en weekend. Tessas far var ansat i BBC, og mange år senere, da han var blevet enkemand, fik jeg lejlighed til at gengælde ham hans gæstfrihed, idet han under en rejse til Danmark besøgte mig og min kone. Tessa genså jeg aldrig efter hjemkomsten til Danmark; men vi opretholdt en spinkel forbindelse ved at udveksle julebreve. Det sidste modtog jeg i 2005, og det var et såkaldt bunke-brev, hvori hun meddelte venner og bekendte, at hun havde pådraget sig »an inoperable tumour« i bugspytkirtlen, og at det eneste, lægerne kunne tilbyde hende, var »palliative chemotherapy«.

Jeg omgikkes mest andre nationaliteter, fortrinsvis indere og kinesere. Jeg husker især en ung kineser. Hans forældre boede i Singapore, var i filmbranchen og stinkende rige. Selv var han mere

britisk end orientalsk. Hans navn var Harold Shaw. Han havde opholdt sig en årrække i England, hvor han havde gået på en berømt *public school* (Marlborough) og studerede dengang ved Lincoln College. *Harry* boede dog uden for kollegiet og havde sin egen lejlighed samt ejede en bil, hvilket dengang absolut var et særsyn blandt studerende.

Dommerfuldmægtigaspirant i Køge

Jeg var vendt hjem fra Oxford den 28. april 1960, og Justitsministeriet fastsatte, at jeg fra den 1. maj og indtil videre skulle gøre tjeneste ved embedet som dommer i Køge. Embedet som dommer i Køge blev fra 1951 til 1962 bestridt af Richard Sørensen (1892-1973), der tidligere havde været dommer i Lemvig. Dommer Sørensen var, da jeg lærte ham at kende, en ældre mand, der snart skulle falde for aldersgrænsen. Han tog venligt imod mig, eftersom der i høj grad var brug for, at embedet fik ekstra assistance. På grund af sygdom, der både havde hjemsøgt dommeren og hans kvindelige førstefuldmægtig, var man kommet bagud. Især havde der hobet sig en masse politisager op, og andenfuldmægtigen havde nok at gøre med at passe fogedforretningerne og tinglysningen. Derfor skulle den nye (midlertidige) tredjefuldmægtig først og fremmest beskæftige sig med at få ryddet op i politisagerne.

Som en midlertidig foranstaltning skulle der dengang anvendes to hele retsdage om ugen på at få mængden af politisager bragt ned, og den ny tredjefuldmægtig fik konstitution til at beklæde politiretten. Jeg fik overladt en ung, kvalificeret kontormedhjælper, som var vant til at gå med i politiretten, og sammen tog vi fat på at få ryddet op.

Politimester i Køge var dengang den farverige venstrepolitiker Vagn Bro (1894-1966), som jeg i begyndelsen af min udstationering ikke så meget til, idet hans meget dygtige fuldmægtig Ralf Gøbel (f. 1917), der siden blev politimester i Vejle, var den drivende kraft i det stedlige politis arbejde. Men hen på sommeren, medens Gøbel var på ferie, kom jeg i berøring med hans chef. Det affødte en historie, som jeg dengang ikke var stolt af, og som jeg på daværende tidspunkt nok skulle have været mig for at berette om. Men nu er der gået så mange år, at jeg nok tør afsløre, hvad der hændte under Gøbels ferie.

Jeg skulle dømme i en banal færdselssag, hvor den tiltalte var en pensionist, som havde kørt på cykel i en brandert, som havde været så gigantisk, at man måtte undre sig over, at han overhovedet havde været i stand til at bestige cyklen og få hjulene til at trille rundt. Alligevel blev jeg lidt forbavset, da Vagn Bro med høj røst kundgjorde, at i den foreliggende sag måtte anklagemyndigheden *insistere* på frihedsstraf. At der dengang var hjemmel i loven til at idømme hæfte i sådanne tilfælde, var jeg ikke i tvivl om; men min sunde sans sagde mig, at mandens adfærd burde takseres til en betragtelig bøde. Forinden afsigelse af dommen ville jeg naturligvis undersøge strafudmålingspraksis nøjere. Det tog mig imidlertid ikke lang tid at finde frem til en dom, hvor spritkørsel på cykel i et tilfælde, hvor synderens promille tilmed havde været væsentligt lavere end i denne sag, var blevet takseret til hæfte i 14 dage. Derfor kom jeg til det resultat, at jeg nok var nødsaget til at følge politimesterens påstand, hvorefter jeg udmålte straffen til det absolutte minimum for frihedsstraf, der dengang var én uges hæfte. Hermed stillede Vagn Bro sig også tilfreds. Domfældte var ovenud tilfreds og takkede mig for den milde dom. Han havde frygtet en

klækkelig bøde, hvorimod han som pensionist intet havde imod at skulle afsone en hæftestraf i arresthuset i Køge.

Så vendte Gøbel hjem fra sin ferie. Da han blev bekendt med dommen, henvendte han sig til mig og forklarede, at min dom var helt ude af trit med gængs strafudmåling. Men da hverken domfældte eller politimesteren havde anket dommen, var der nu intet at stille op med hensyn til at få dommen ændret. Alene benådningsvejen stod åben med henblik på efterfølgende at opnå et rimeligt resultat. Jeg slog mig lidt i tøjret og påberåbte mig, *at* det jo var anklagemyndigheden (dvs. politimesteren), der havde insisteret på frihedsstraf, *at* der var hjemmel til at idømme hæfte i sådanne tilfælde, *og at* promillen i den tidligere dom, der var resulteret i 14 dages hæfte, havde været langt lavere. Gøbel afholdt sig helt fra at kommentere anklagemyndighedens standpunkt, lige så lidt som han bestred, at der havde foreligget den fornødne lov-hjemmel. Derimod forespurgte han forsigtigt, om jeg ikke havde bemærket, at den tidligere dom hidrørte fra besættelsesårene, og om jeg aldrig havde hørt om den såkaldte skærpe Lovgivning, der muliggjorde, at man under besættelsen kunne anvende en forhøjet straf for visse lovovertrædelser. Beskæmmet måtte jeg vedgå, at herom havde jeg hidtil svævet i lykkelig uvidenhed, selv om det havde undret mig, at jeg ikke var stødt på nyere domme end den dom, der havde været afgørende for min beslutning om ikke at modsætte mig anklagemyndighedens påstand. Gøbel og jeg enedes herefter om, at Gøbel på domfældtes vegne indgav et benåd-ningsandragende, som jeg så kunne anbefale, hvilket jeg naturligvis var mere end villig til at gøre.

Benådningssandragendet kom til behandling i Justitsministeriets 6. kontor, hvor en af mine gode bekendte fra Aarhus-tiden gjorde

teneste og herunder behandlede benådningssagerne. Han ringede mig op og spurgte, hvordan det kunne gå til, at ministeriet nu skulle have ulejlighed med at rage kastanjerne ud af ilden, fordi jeg havde afsagt en forkert dom. Jeg forklarede ham sagens sammenhæng, og han opslug en homerisk latter. Og nu fik sagen en gunstig vending. Den betragtelige bøde, som domfældte skulle have haft, var han sluppet for, fordi jeg i stedet havde givet ham en uges hæfte, og afsoning af frihedsstraffen blev han nu ved benådning fritaget for. Sandelig havde sagen på grund af Vagn Bro og min (undskyldelige) ukyndighed fået et helt skævt forløb, men til gengæld var synderen sluppet billigt.

Under mit ophold i Køge, der kun strakte sig over fem måneder, boede og spiste jeg på et pensionat. Det var måneder fyldt med masser af arbejde. Men da disse måneder var overstået, skinnede nådens sol på mig. Min aspiranttid var til ende, og jeg modtog et ansættelsesbrev med justitsminister Hans Hækkerups underskrift, hvorefter jeg fra den 1. oktober 1960 at regne var ansat som fuldmægtig ved domstolene i 19. lønningsklasse. Samtidig bestemte ministeriet, at jeg fra denne dato og indtil videre ville have at gøre tjeneste ved embedet som dommer i Nørresundby.

Dommerfuldmægtig i Nørresundby

Omsider kunne jeg efter fjortens års fravær fra min hjemstavn vende tilbage til Vendsyssel, og jeg kunne sågar slå mig ned i Hals. Min mor boede fortsat i mit barndomshjem, og hun tilbød mig, at jeg kunne bo hos hende. Dette tilbud tog jeg med glæde imod, selv om min accept af tilbuddet medførte, at jeg måtte anskaffe mig en bil. Jeg købte mig en lille bil med fire døre af mærket Renault,

og jeg bekostede, at der blev indrettet en garage i baghuset til mit barndomshjem. Ligeledes sørgede jeg for, at der blev indlagt telefon i mit barndomshjem. Mit arbejdssted skulle jo have mulighed for altid at kunne få fat på mig, bl.a. af hensyn til afholdelsen af grundlovsforhør. Jeg erindrer nu ikke, at jeg nogensinde er blevet tilkaldt telefonisk til et sådant.

Dommeren i Nørresundby hed dengang Carsten Jepsen (S30), og hans vej til dommersædet var gået via Direktoratet for Fængselsvæsenet, hvor han endte som kontorchef. Derfor havde han ikke begreb om tinglysning og fogedforretninger, men disse sagsområder blev jo her som andetsteds varetaget af henholdsvis andenfuldmægtigen og tredjefuldmægtigen.

Førstefuldmægtigen var en mand sidst i 50'erne, som hed Kaj Mozart Hansen. Han levede i et barnløst ægteskab. Begge ægtefæller var meget kunstinteresserede. I øvrigt var han en mand af rå, men rene sæder. Han herskede over skifteretten, og hver dag tog han sig et middagshvil mellem kl. 12 og kl. 13. Sin siesta holdt han på sit kontor, liggende på en umagelig træbænk og med skiftebogen som hovedpude. Da hans enke døde – mange år efter at jeg havde forladt dommerkantoret i Tinghusgade i Nørresundby – fik jeg fra boets eksekutor tilsendt en lille hvid porcelænsfigur forestillende en splitternøgen faun (eller satyr?) i en ubekvem stående stilling, støttende sig til en enorm klase vindruer. Denne figur blev formet i 1912 af Kai Nielsen til Bing & Grøndahl som en bestanddel af den polykrome borddekoration *Vinhøsten*. Eksemplaret er dog senere og afvigende ved ikke at være polykromt. Jeg har passet godt på den lille figur, som Mozart Hansen havde betænkt mig med i sit testamente. Lykkeligvis har figuren overlevet mine mange flytninger, og jeg bevarer den som et håndgribeligt minde om en snurrig kollega.

Andenfuldmægtigen var den dygtige og elskværdige Kristen Iversen (1919-2002), som imidlertid allerede i 1961 forflyttedes til Odense, hvor han avancerede først til dommer og siden til retspræsident. Iversens avancement medførte i øvrigt, at jeg blev hans efterfølger på tinglysningskontoret, og at en ung kvindelig jurist, som jeg har glemt navnet på, efterfulgte mig som tredjefuldmægtig.

I den korte tid, hvor jeg havde varetaget fogedforretningerne i Nørresundby købstad og i Kjær herred, havde jeg haft en glimrende medhjælper i en kontorist ved navn Karen Bisgaard. Senere blev hun gift Greve. Hun blev siden juridisk kandidat og sluttede sin karriere som dommer.

Vinteren 1960-61 husker jeg som værende streng med frostgrader og megen sne, der afstedkom trafikvanskeligheder. Jeg pendlede jo alle hverdage frem og tilbage mellem Hals og Nørresundby. Den lille Renault blev dog hurtigt udskiftet med en større model med et mere effektivt varmeapparat.

Sommeren 1961 står derimod for mig i et forklaret skær. Den 18. juli begav det sig, at jeg på havnen i Hals mødte Marna, en barndomsveninde, som var hjemme på ferie hos sine forældre. Marna var på Hals Apotek udlært som apoteksassistent eller defektrice, som det dengang kaldtes, men var nu ansat som apoteksassistent på Trekrone Apotek i Valby. Her havde hun truffet en stud.pharm. – en køn, ung pige – som hun var blevet veninde med, og som hun havde inviteret til at tage med sig på sommerferie i sit gæstfrie hjem i Hals, hvor hendes far var lods. Begge de unge damer ville gerne se noget af omegnen, og jeg tilbød straks at køre dem en tur i min nye bil. Næste dag skulle pigerne på en tur til Læsø, og på hjemvejen fra Læsø kom de for skade, at sidste rutebil

til Hals var kørt, da færgen fra Læsø, lidt forsinket, lagde til kajs i Frederikshavn. Sidst på aftenen den 19. juli 1961 ringede Marna til mig og spurgte, om jeg ville hjælpe hende og hendes veninde ud af denne knibe ved at hente dem i Frederikshavn og køre dem hjem til hendes forældre. Det ville jeg naturligvis gerne gøre for Marna. Jeg hentede de to piger i Frederikshavn. Marna satte sig ind på bagsædet og faldt i søvn. Veninden satte sig ind på forsædet og underholdt mig under hele turen til Hals. Jeg fandt hurtigt ud af, at den kønne, unge pige også var kvik. Hendes navn var *Karen Holm-Jørgensen*. Og inden året var omme, var hun blevet min hustru.

Igen greb tilfældet, eller skæbnen, ind i mit livsløb og gav det en uventet drejning. Hvis alt var forløbet som forventet, skulle jeg have tilbragt ca. fem år ved embedet som dommer i Nørresundby, før end jeg kunne gøre mig håb om at blive forflyttet. Men der hændte imidlertid det, at Justitsministeriet forespurgte mig, om jeg kunne tænke mig at træde uden for nummer som dommerfuldmægtig med henblik på at tiltræde en stilling som ikke-tjenestemandsansat sekretær hos Folketingets ombudsmand. Hermed var der uventet faldet endnu en appelsin ned i min turban. Jeg fremstillede mig derefter for den daværende ombudsmand, professor, dr.jur. Stephan Hurwitz og hans kontorchef Povl Hansen. Jeg blev vejet og ikke fundet for let.

Jeg husker ikke datoen for mit (første) møde med Stephan Hurwitz (1901-81), men den 2. november 1961 meddelte Hurwitz mig, at han fra 1. december 1961 havde ansat mig som »ikke-tjenestemandsansat turnussektretær med aflønning på 2. løntrin (anciennitet fra 1. april 1958) i 19.-24. lønningsklasse«. Derfor antager jeg, at mødet må have fundet sted i efteråret 1961, formentlig i ok-

tober måned. Justitsministeriets tilladelse til, at jeg trådte uden for nummer fra den 1. december 1961 forelå den 21. november 1961. Ifølge ombudsmandsloven antager og afskediger ombudsmanden selv sine medarbejdere. Men i ombudsmandsinstitutionens første år havde Justitsministeriet udpeget en af disse medarbejdere. Realiteten bag min ansættelse var, at ministeriet havde ønsket, at jeg skulle efterfølge politifuldmægtig Hans Jørgen Agger, der skulle tiltræde en stilling som politifuldmægtig hos rigspolitichefen. Men selvfølgelig kunne Hurwitz, hvis han havde ønsket det, have modsat sig, at det blev netop mig, der skulle være Aggers efterfølger.

**Uden for nummer:
Sekretær i ombudsmandsinstitutionen**

Den 2. december 1961 er en vigtig dato for mig. Denne dag, hvor jeg fyldte 31 år, blev jeg på Gentofte Rådhus viet til Karen.

I denne sammenhæng er det imidlertid mit stillingsskifte pr. 1. december s.å., der er i fokus. Jeg havde med kyshånd modtaget ministeriets tilbud om dette stillingsskift, fordi jeg hellere end gerne ville flytte til København af hensyn til min kommende kone, der dengang studerede på Danmarks farmaceutiske Højskole. Men jeg var heller ikke blind for, at jeg i ombudsmandsinstitutionen ville få lejlighed til at sætte mig grundigt ind i forvaltningsret.

Ombudsmandsinstitutionen var blevet etableret i 1955, efter at grundloven af 1953 havde muliggjort en sådan ordning, hvorefter Folketinget efter hvert valg vælger en ombudsmand, som på Folketingets vegne har indseende med forvaltningen. Professor i retsvidenskab ved Københavns Universitet, dr.jur. Stephan Hurwitz var den første, der bestred hvervet som Folketingets Ombudsmand,

og han og hans medarbejdere rykkede ind i de lokaler på Christiansborg, som Folketinget stillede til rådighed for ham og hans stab. Lokalerne blev indrettet i den beboelseslejlighed, beliggende over buegangen ind mod Rigsdagsgården, der tidligere havde været benyttet som embedsbolig til formanden for Landstinget. Ved 1953-grundloven var tokammerssystemet jo blevet afskaffet, og derfor var disse lokaler ledige.

I de første år efter starten, den 1. april 1955, var der kun et fåtalligt personale tilknyttet ombudsmandsinstitutionen. Ud over kontorchef Povl Hansen, der kom fra en stilling som byretsdommer, og som senere blev udnævnt til landsdommer, var der tre fuldmægtige og to sekretærer, hvoraf jeg var den ene. Faktisk var vi så få, at vi – sagsbehandlere og kontorfunktionærer – hver dag spiste frokost sammen. Med vor medbragte madpakke samledes vi om et stort bord i institutionens spisestue. Her præsiderede professor Hurwitz for den ene bordende, medens overassistent, fru Else Thorup sad ved den anden bordende, omgivet af kontorfunktionærerne, der alle var kvinder. Nærmest ved ombudsmanden sad kontorchefen og de fem sagsbehandlere.

Af sagsbehandlerne knyttede jeg mig mest til sekretær Knud-Erik Ziirsén (1931-2012), der var gift med en kusine til Karen. Ziirsén og jeg havde kontorer, der lå ved trappen op til de øvrige kontorer. Det kontor, som blev anvist mig, var et gennemgangsrum, som Ziirsén måtte passere for at komme ind på sit eget kontor, der i øvrigt var større end mit. I mit stille sind fandt jeg dette en smule upassende, al den stund jeg jo var dommerfuldmægtig og udlånt af Justitsministeriet til ombudsmandsinstitutionen, hvortil kom, at min eksamensanciennitet var større end hans. Men beliggenheden af det mig anviste kontor bevirkede, at jeg havde mere kontakt

med ham end med nogen af de andre medarbejdere, og jeg kom hurtigt til at sætte pris på Knud-Erik.

Stephan Hurwitz var dengang fyldt 60 år, men frembød stadigvæk en elegant fremtoning. Selv om han ikke var ret høj, var han virkelig en nydelig mand med utroligt smukke øjne. Dertil kom, at han altid var yderst velklædt. En af kontordamerne bemærkede engang over for mig, at han så ud som var han lige klippet ud af en modejournal. Hurwitz var en højt kvalificeret og særdeles respekteret jurist med et omfattende forfatterskab inden for kriminalvidenskaben bag sig. Således havde han skrevet omfangsrige lærebøger i straffeproses og i strafferet, og dertil kom hans banebrydende bog om kriminologi. Bøger jeg havde et godt kendskab til fra undervisningen på Aarhus Universitet.

En nær ven havde Stephan Hurwitz i højesteretssagfører Jon Palte Buhl. Til det i 2001 udgivne mindeskrift *Stephan Hurwitz 100 år* har sidstnævnte bidraget med et afsnit om *mennesket* Hurwitz. Heri skriver Buhl bl.a.: »Stephan Hurwitz' menneskelige grundsyn kan ikke udtrykkes bedre, end han selv gjorde det i titlerne til hans to essaysamlinger: *Respekt for mennesket*, 1951, og *Det menneskelige ansvar*, 1961.« Og han bemærker i tilknytning hertil, at det er hans bestemte opfattelse, »at Hurwitz levede op til disse fordringer. Det var med dem, han med et åbent og venligt sind mødte verden.«

Essaysamlingen *Det menneskelige Ansvar* indeholder et essay betitlet »Den personlige samtale«, hvori Hurwitz plæderer for nytten af den personlige samtale. Det hedder her: »Den personlige samtale med mennesker, der er oprevet af en konflikt med myndighederne, kan være et uvurderligt gode for den pågældende og i det lange løb også for statens interesser. Den bygger i ombudsmandens gerning en bro, omend ofte spinkel og skrøbelig, mellem den

enkelte og det upersonlige, kolde og uhåndgribelige væsen, som staten hidtil har været i denne borgers bevidsthed.«

I embeds medfør har jeg været til stede ved et stort antal af sådanne samtaler. Og jeg kan bevidne, at Hurwitz i sin egenskab af ombudsmand altid mødte klageren med et åbent og venligt sind. Men var klageren en ægte kværulant kom der nu sjældent noget fornuftigt ud af disse behjertede forsøg på at få klageren til at forstå sin egen situation.

Hvis der kom udenlandske besøg til ombudsmandsinstitutionen, ønskede Hurwitz altid, at jeg skulle være til stede, og efter mødet med Hurwitz skulle jeg stå til disposition for gæsterne for at fremskaffe yderligere oplysninger. Det bevirkede, at jeg kom til at træffe adskillige interessante besøgende, hjemmehørende såvel i Europa som i Nordamerika. Blandt disse vil jeg her først og fremmest nævne Jan Steenbeek, der endte som professor ved universitetet i Utrecht. Han og hans hustru, Lotte, blev nære venner af Karen og mig. Fra Holland kom også H.H. Kirchheiner, der var dommer i Alphen aan den Rijn, og som ved universitetet i Leiden erhvervede den juridiske doktorgrad på en afhandling om ombudsmand og demokrati. Han og hans danskfødte hustru har Karen og jeg besøgt i deres hjem i Alphen, hvorfra der var en smuk udsigt ud over Rhinen. Fra den nye verden kom Walter Gellhorn, der var professor ved Columbia University på Manhattan i New York, og Donald C. Rowat, som var professor ved Carleton University i Ottawa. Alle har skrevet betydningsfulde bøger om ombudsmandens indseende med forvaltningen, og efter så mange års forløb kan jeg med tilfredshed konstatere, at jeg har efterladt mig et (om end ubetydeligt) fingeraftryk på disse skrifter.

I 1964 deltog jeg efter indbydelse i *Landelijk Juridisch Studenten-*

congres i Amsterdam. Her holdt Jan Steenbeek, – der på dette tidspunkt indtog en højt placeret stilling i det hollandske trafikministerium – et foredrag betitlet *De ombudsman*, hvorefter jeg forelæste over *The Danish ombudsman system*. Karen deltog i rejsen, og for begge vedkommende var det vort første møde med Holland.

Min ovennævnte fremstilling af reglerne om ombudsmandens virksomhed foreligger på prent i bogen *Rechtsbescherming tegen de overheid* (Æ.E. Kluwer. Deventer – Antwerpen, 1964). Jeg kan ikke dy mig for at citere min konklusion: »It is my opinion that the Danish Ombudsman System may be considered a valuable supplement to other existing legal guarantees for a lawful and effective administration. Compared with administrative remedies the Ombudsman benefits from the fact that he is not merely impartial and unbiased but also recognized as being so by the population, and in comparison with the law courts his scope of authority is much wider. According to the Danish Constitution the courts of law are as a rule only entitled to deal with questions concerning the legality of the administration, but beyond this the Ombudsman is justified in examining administrative procedure and entitled to deal with discretionary decisions. On the other hand one must bear in mind that the Ombudsman cannot interfere with a pending case, as the control exercised by him is merely intended to be a subsequent one, and it should also be remembered that he has no authority at all to change an administrative decision.«

Den afsluttende truisme, at ombudsmanden savner beføjelse til at omgøre en administrativ afgørelse, var imidlertid et faktum, som Hurwitz selv nødigt kom ind på i sine samtaler med de tilreisende retskyndige. Såvel Ziirsen som jeg både respekterede og beundrede Stephan Hurwitz, men ingen er helt for sin kammer-

tjener. Og Hurwitz besad vitterligt træk i sin personlighed, som vi i ungdommeligt overmod – på tomandshånd – ikke kunne lade være med at gøre os lystige over.

Oprindeligt havde det været meningen, at jeg kun skulle gøre tjeneste i ombudsmandsinstitutionen i en periode af to år, men Justitsministeriet tillod mig efter forløbet af denne periode at stå uden for nummer i yderligere ét år, hvilket gav min kone mulighed for at færdiggøre sit kandidatstudium ved Danmarks farmaceutiske Højskole. Men da dette tredje år i ombudsmandsinstitutionen var til ende, tvang tjenestemandsløven mig til at genindtræde i nummer, dersom jeg ønskede at forblive dommerfuldmægtig.

I mine to sidste år hos Folketingets ombudsmand var min arbejdsbyrde betydelig. Ud over at passe mit arbejde som sekretær havde jeg en indbringende bibeskæftigelse i form af en formiddagsstilling i Dansk Sygeplejeråd. Dertil kom, at jeg havde fortsat den forfattervirksomhed, som jeg allerede havde indledt i min Holbæk tid. Bl.a. fik jeg i *Juristen* 1963 trykt en artikel om ombudsmandsinstitutionen. Jeg sendte et særtryk af denne artikel til professor Alf Ross (1899-1979), til trods for at jeg aldrig havde mødt ham, og modtog et skulderklap i form af et takkebrev af følgende indhold: »Kære Hr. Dommerfuldmægtig. Tak for venlig Tilsendelse af Deres Afhandling om Ombudsmanden. Det er lige den Oversigt der mangler i min Statsforfatningsret. Venlig Hilsen Alf Ross.«

Da den mig tilståede orlovsperiode stærkt nærmede sig sin afslutning, fastsatte Justitsministeriet, at jeg fra den 1. december 1964 og indtil videre ville have at gøre tjeneste som fuldmægtig ved retten i Glostrup.

Denne afgørelse modtog jeg med taknemmelighed, fordi den indebar, at jeg kunne forblive i hovedstadsområdet, hvilket jeg af

hensyn til Karen gerne ville. Men da det gik op for mig, at jeg skulle være fjerde og yngste fuldmægtig ved et stort, blandet dommerembede, var jeg nu alt andet end begejstret.

Dommerfuldmægtig i Glostrup

Glostrup retskreds omfattede dengang Brøndbyernes, Glostrup, Herstedernes, Høje-Tåstrup, Sengeløse, Torslunde-Ishøj og Valensbæk kommuner. Dommerkontoret havde til huse i en retsbygning, der var sammenbygget med og lå bag ved det daværende rådhus. Intet under, at mange af de lokale opfattede dommeren og hans personale som kommunalt ansatte.

Dommeren hed Anders Christensen (1910-82). Efter ham kom de fire fuldmægtige: Peder Amtoft, Sven Drewsen og fru Gerda Vedel, født Ruus, samt min ringhed. Jeg husker deres navne, men erindrer ikke i enkeltheder, hvordan forretningerne var fordelt imellem os, ud over at jeg var beskæftiget med fogedforretninger og med tinglysning. Om jeg husker ret, var tinglysningen fordelt ligeligt mellem Drewsen, fru Vedel og mig, således at det i fællesskab påhvilede os at forestå tinglysningen af skøder og pantebreve mv.

Registreringen af de til tinglysning indleverede dokumenter foretoges af registrator, frøken Qvist, og hendes medarbejdere, hvoraf jeg bedst husker den rapmuede Tove Eigenfelt. Tinglysningsloven fastsætter en frist på ti søgnedage for ekspeditionen af dokumenterne, men i Glostrup kneb det svært med at overholde denne frist. I Holbæk og i Nørresundby, hvor kun én dommerfuldmægtig var beskæftiget med revisionsarbejdet i tinglysningsafdelingen, havde det derimod ikke voldt problemer at overholde ekspeditionsfristen.

En dag blev jeg ringet op af højesteretssagfører Mogens Krog-Meyer (S38), der underrettede mig om, at han samme dag på en klients vegne havde indleveret nogle dokumenter til tinglysning. Han betroede mig, at den pågældende klient ville gå fallit, dersom han ikke modtog disse dokumenter retur i tinglyst stand inden ti dage. Og i forsigtige vendinger spurgte han mig, om ikke jeg kunne ekspedere disse dokumenter "forlods", hvilket jeg naturligvis måtte afslå. Da han så begyndte at ville lægge pres på mig, bragte jeg telefonsamtalen til afslutning ved at love ham, at jeg for hans skyld ville påtage mig overarbejde i en hel uge i et fromt håb om, at ekspeditionsfristen så kunne overholdes.

Det lykkedes mig på legitim vis at få dokumenterne ekspederet rettidigt. Og derefter hændte der følgende. Højesteretssagfører Krog-Meyer ringede til fru Eigenfelt og spurgte hende, hvorvidt jeg foretrak cognac frem for whisky, da han agtede at sende mig en flaske som en påskønnelse af min indsats. Jeg stod ved fru Eigenfelts side og lyttede til samtalen og hørte, hvordan hun uden tøven besvarede forespørgslen med disse ord: »Kan det ikke være Dem komplet ligegyldigt, hr. højesteretssagfører, hvilken flaske De vil få returneret?«. Krog-Meyer fattede straks dette vink med en vognstang og sendte mig i stedet et venligt takkebrev.

Skønt jeg jo havde forladt ombudsmandsinstitutionen med udgangen af november måned 1964, rejste jeg i februar 1965 til London for at forelæse over emnet "The ombudsman in Scandinavia" ved en konference (Conference on Ombudsman), der den 6. februar 1965 blev afholdt på The London School of Economics. Konferencen var organiseret af foreningen *The Society for Individual Freedom*.

Formanden for denne forening – Sir Ian Mactaggart, Bt. – havde gennem den danske ambassade i London og Udenrigsministeriet

haft kontakt med Stephan Hurwitz, der havde foreslået mig som foredragsholder ved denne begivenhed. Jeg blev indlogeret fornemt i en lejlighed, beliggende på en af Londons dyreste adresser: 55, Park Lane, London, W.1. Lejligheden, der tilhørte Sir Ian, rummede bl.a. tre soveværelser og en salon. Den lykkelige besidder af denne luksuslejlighed fortalte mig, at det var bekvemt for ham at have en sådan, især fordi han havde en broder i Canada. Broderen kom jævnligt til London, og så behøvede han og hans familie ikke at tage ind på hotel. Ja, et medlem af det britiske aristokrati, lavadelen indbefattet, kan skam være stor i slaget!

Samtidig med mig overnattede der en hyggelig, ældre canadier, Judge McRuer, i gæstehotellet. Sidstnævnte og hans hustru var i sommeren 1965 i København, hvor de besøgte mig og min kone og spiste middag hos os i vor beskedne lejlighed på Nygårdsvej, ikke ret langt fra Svanemøllen station. Det er vist den eneste gang i vort ægteskab, hvor vi har betjent os af en kogekone, som blev anbefalet os af min søster.

Dommer Anders Christensen er nok den af mine chefer, jeg har syntes bedst om. Han havde et forrygende temperament, men det er aldrig gået ud over mig. Han var en habil jurist, men han var aldeles uortodoks. Hans valgprog var: »Her i Glostrup ret dømmer vi folk for de handlinger, de begår, og ikke for de paragraffer de overtræder.« Han var en generøs natur, der af egen lomme betalte personalets julefest. Denne gavmildhed begrundede han med, at han havde en betydelig biindtægt ved at være stempelpapirforhandler, og at han skyldte "damerne" noget for at påtage sig besværet med at sælge stempelmærkerne.

Anders Christensen boede privat på Nøjsomhedsvej på Østerbro. Her havde han en fin møntsamling, som han omfattede med

glæde, viden og interesse. Sammen med min kollegiekammerat Jørgen Balling, der dengang var inspektør ved Mønt- og Medaljesamlingen på Nationalmuseet, har jeg haft lejlighed til at bese denne privatsamling og blive fyrsteligt beværtet af dommeren og hans elskværdige frue. I deres ægteskab havde de to sønner. Den ene søn hedder Ebbe Christensen og var dengang ansat i Justitsministeriet. Senere blev han landsdommer. Han boede i øvrigt en tid i Brøndbyøster på den samme lukkede vej, hvor Karen og jeg i slutningen af 1965 havde erhvervet et parcelhus.

Karen var dengang blevet cand.pharm., og hun var beskæftiget med røntgenkrytallografiske undersøgelser på Danmarks farmaceutiske Højskole. Derfor ville hun meget nødtigt forlade hovedstaden, og hun bad mig om at overveje mulighederne for at finde en anden, permanent beskæftigelse end gerningen som dommerfuldmægtig. Karen ville, forståeligt nok, gerne slippe for angsten for at skulle flytte til Ringkøbing, Skjern eller Tønder. Ikke, at hun på nogen måde havde noget imod provinsbyer. Hun betvivlede blot, at hun i Vestjylland eller i Sønderjylland nogensinde ville kunne finde et arbejde, der ville interessere hende lige så meget som det, hun havde gang i på Den farmaceutiske Højskole under vejledning af professor, dr.phil. Bodil Jerslev Lund.

Igen kom tilfældet, skæbnen, mig til hjælp. Jeg var vidende om, at Kriminalistisk Institut ved Københavns Institut dengang havde to ledige stillinger som videnskabelig assistent. Derimod var jeg i tvivl om det betimelige i at sige definitivt farvel til en slutstilling som dommer til fordel for en usikker fremtid ved Københavns Universitet? I min kvide søgte jeg råd hos professor Hurwitz, der afgjort mente, at jeg burde lægge billet ind på en af disse stillinger. Det pågældende institut var hans hjertebarn. Det bestyredes

af dr.jur. Knud Waaben, der havde efterfulgt ham som professor i strafferet, og endvidere var docent, dr.jur. et mag.art. Karl O. Christiansen, med hvem han havde haft et mangeårigt samarbejde, tilknyttet instituttet.

Jeg tog en dyb indånding og indgav derefter en ansøgning til Kriminalistisk Institut. Derefter var jeg til samtale med Waaben og Christiansen, og deres langvarige overvejelser endte med, at den ene stilling blev besat med den nybagte cand.jur. Vagn Greve (1938-2014), og at den anden stilling blev konverteret til to halvdagsstillinger, som tilfaldt henholdsvis fuldmægtig i Direktoratet for Fængselsvæsenet Jan Kaarsen (1926-2014) og mig.

For mit vedkommende blev det altså i første omgang ikke til en definitiv afsked med domstolene. Justitsministeriet udviste stor liberalitet og tillod, at min arbejdstid – med virkning fra den 1. maj 1965 – blev nedsat med halvdelen, og i de næste to år spillede jeg så at sige på to heste. Det endelige valg traf jeg først i foråret 1967, da Kaarsen ønskede at vende tilbage til Direktoratet for Fængselsvæsenet, og jeg tog imod tilbuddet om at blive ansat i en heldagsstilling ved Kriminalistisk Institut.

Først da blev båndet mellem domstolene og mig klippet over. Afskeden besegledes ved, at justitsminister K. Axel Nielsen den 2. maj 1967 underskrev en skrivelse, hvorved Justitsministeriet efter ansøgning meddelte mig afsked fra stillingen som fuldmægtig ved domstolene fra udgangen af maj måned 1967.

Kapitel 5

Lektor

Kriminalistisk Institut⁹

Kriminalistisk Institut blev oprettet i 1957 som det første institut under det daværende rets- og statsvidenskabelige fakultet ved Københavns Universitet (KU). Om oprettelsen hedder det: »Tilsvarende institutter fandtes allerede i Stockholm, Oslo og Århus, og nu var turen altså kommet til København, der hermed fik en arbejdsplads, som kunne samle forskere med forskellig baggrund inden for fag, som i særlig grad lagde vægt på empiriske undersøgelser.«¹⁰

Den første bestyrer af Kriminalistisk Institut blev dr.jur. Knud Waaben (1921-2008), der havde efterfulgt Stephan Hurwitz i strafferetsprofessoratet ved KU. Den person, som prægede instituttet mest i dets første tid, var dog daværende docent Karl O. Christensen (1908-76).

Herom skriver Knud Waaben helt åbenhjertigt: »I 1957 oprettedes Kriminalistisk Institut der var tænkt som et fælles arbejdssted for kriminologi og strafferet. Et institut med arbejdsværelse var næppe noget personligt behov for Stephan Hurwitz, der først havde stillet forslaget, og det blev det heller ikke for hans efterfølger fra 1955 der fik tanken realiseret. Trods smukke møbler fra kriminalforsorgens anstalter og en stor reproduktion af Brueghel arbejdede denne bestyrer [KW] bedst hjemme og på Det kgl. Bibliotek

9) Dette afsnit bygger på mit bidrag til det i anledning af Vagn Greves 70 års dag udgivne festskrift: *Ikke kun straf. Festskrift til Vagn Greve* (2008).

10) Ditlev Tamm *et al.*: *Juraen på Københavns Universitet 1479-2005* (2005) s. 372.

og udrettede derfor næppe andet end at skaffe nye bevillinger og stillinger. Det var hensynet til kriminologien og dette fags lærer [KOC] der talte for nye og i juristernes kreds ukendte ydre rammer og faciliteter.«¹¹

Som nævnt i slutningen af forrige kapitel tiltrådte jeg i maj 1965 en halvdagsstilling som videnskabelig assistent ved Kriminalistisk Institut, der dengang havde til huse i nogle beskedne lokaler i Studiestræde 10. Her blev jeg kollega med bl.a. Vagn Greve (1938-2014). Siden måtte Vagn og jeg flytte til et langt mere ydmygt sted. Instituttet fik nemlig et lille anneks i en af universitetets ejendomme (Sankt Peders Stræde 21), hvor vi begge rykkede ind som de eneste brugere. Her var en hel familie netop flyttet ud af en beboelseslejlighed bestående af en stue og to bittesmå kamre samt et køkken, hvor der var indlagt rindende vand. De hidtidige lejere havde været henvist til at benytte lokummerne i gården og vaske sig i køkkenet. Fra trappeopgangen trådte man direkte ind i køkkenet og derfra ind i stuen, der havde vindue ud mod Sankt Peders Stræde. Ud for vinduet blev vore to store skriveborde opstillet lige over for hinanden, og med tilhørende stole fyldte de det meste af lokalet.

Det var virkelig trange forhold. Det, der bekymrede os mest, var nu hverken de trange forhold eller det manglende toilet, men den kendsgerning, at ejendommen ikke havde nogen bagtrappe. Den eneste eksisterende trappe var tilmed en trappe af træ. Vagn og jeg talte i ramme alvor om for egen regning at anskaffe et nylonreb, således at vi i tilfælde af brand havde en mulighed for at undgå luerne ved at fire os ned på gaden.

11) Knud Waaben: *Jura på Frue Plads. Juridisk forskning og uddannelse ved Københavns Universitet gennem 500 år* (2005) s. 305.

I Rosenborggade 17 ventede der os helt andre forhold. Her blev instituttet samlet i udmærkede lokaler, der ganske vist var beliggende på 3. og 4. sal. Vagn og jeg fik nu hvert sit kontor beliggende side om side på øverste etage, der også rummede et auditorium. På etagen nedenunder havde Waaben og Christiansen samt nogle kontorfunktionærer deres kontorer, og her fandtes også instituttets bibliotek med en dengang relativt beskedne bogbestand. Og i tidens fylde realiseredes tanken om at gøre instituttet til et arbejdssted for forskere med forskellig baggrund, idet der knyttedes såvel en psykolog (Berl Kutchinsky (1935-95)) samt en sociolog (Flemming Balvig (f. 1944)) til medarbejderstaben.

For Knud Waaben betød flytningen i 1966 til lokalerne i Rosenborggade intet som helst. Selv beretter han herom: »Mine egne muligheder for at udrette noget blev begrænset af den selvforskyldte årsag, at jeg aldrig arbejdsmæssigt blev et institutmenneske, trods de bedste forsætter ved hver ny flytning. Jeg har vist aldrig skrevet så meget som en anmeldelse på instituttet.«¹²

Som allerede anført var det Karl O. Christiansen – blandt venner altid blot benævnt Karl Otto – som i min tid på Kriminalistisk Institut var den, der prægede instituttet mest. Han var en vennesæl natur, jævn og ligefrem, der på det tidspunkt, hvor jeg lærte ham at kende, for længst havde vundet anerkendelse som en af Nordens førende kriminologer.

Christiansen, der var fra Silkeborg, fik først som 23-årig studentereksamen fra byens gymnasium. Derefter studerede han filosofi først ved det dengang unge Aarhus Universitet og siden ved KU, hvor han i 1937 afsluttede sin studentertid med at tage en magi-

12) Knud Waaben: »Kriminalistisk Instituts oprettelse og første tid«. Forelæsning ved Kriminalistisk Instituts 30-års jubilæum den 3. april 1987 i *Årsberetning 1986 fra Kriminalistisk Institut* (Kriminalistisk Instituts stencilserie nr. 40).

sterkonferens i filosofi. Allerede dengang interesserede han sig meget for såvel sociologi som kriminologi, men en egentlig universitetsuddannelse i sociologi – endsige kriminologi – fandtes ikke dengang.

I 1944 blev Christiansen ansat i en nyoprettet stilling som (ekstern) lektor i kriminologi ved det rets- og statsvidenskabelige fakultet, og det var først i 1957 ved oprettelsen af Kriminalistisk Institut, at han opnåede en heltidsansættelse ved KU. I 1958 blev han docent og i 1967 professor i kriminologi.

Som det vil være fremgået af det allerede anførte, tilkommer æren for, at kriminologi overhovedet opnåede status som akademisk disciplin under det rets- og statsvidenskabelige fakultet ved KU, Stephan Hurwitz. Han var forfatter til den første samlede fremstilling på dansk af kriminologiens grundproblemer. Førstudgaven af hans velkendte *Kriminologi* udkom i 1948. Selv om det i bogen betones, at kriminologi er en erfaringsvidenskab, og at dens første opgave er at indsamle materiale, beskrive og klassificere det, så havde Hurwitz selv imidlertid aldrig beskæftiget sig med kriminologiske undersøgelser. Bogen er udelukkende baseret på Hurwitz' omfattende kendskab til den foreliggende litteratur om emnet.

Herhjemme var Karl O. Christiansen derimod blandt pionererne inden for den empiriske del af kriminalvidenskabens. I 1955 havde hans afhandling om *Landssvigerkriminaliteten i sociologisk belysning* – sammen med hans tidligere udgivne bog om *Mandlige landssviger i Danmark under besættelsen* (1950) – indbragt ham den juridiske doktorgrad.

I en lille, populær, bog fra 1969 har Christiansen redegjort for sit syn på forholdet mellem kriminologi og kriminalpolitik. Det hedder her:

»Det er kriminologiens opgave at beskrive og forklare kriminalitet, ikke at fordømme eller forsvare den. Kriminologen studerer kriminaliteten med samme holdning som den, hvormed man studerer stjernetåger og dybvandsfisk. Han beskæftiger sig med lovovertræderen og hans miljø, kriminalitetens baggrund og reaktionssystemets virkninger. Han prøver på at gøre det objektivt, nøgternt, uinteresseret i bestemte resultater. Men det lykkes ikke altid for ham, Somme tider engageres han af et praktisk problem og begynder at ræsonnere over, måske ligefrem undersøge, hvad der kan gøres, og måske ender han med at anbefale en løsning. Så arbejder han ikke længere som kriminolog, men som kriminalpolitiker, ikke som videnskabsmand, men som tekniker eller praktiker. Der er end-og dem, der mener, at sådan bør han arbejde. Kriminologen skal gøre sig gældende og med sine erfaringers vægt tage del i den kriminalpolitiske debat.

Dette rækker ikke ved den klare forskel på kriminologi og kriminalpolitik. *Et er spørgsmålet om, hvad vi ved, et andet er spørgsmålet om, hvad vi skal gøre.*« *Forbrydelse og straf* (1969) s. 75-76.

Et sådant *credo* kunne jeg helhjertet tilslutte mig. Imidlertid har Christiansen og jeg kun skrevet et par artikler i fællesskab. Begge beskæftiger sig med kriminalstatistiske emner. Den første belyser kriminaliteten i Danmark 1828-1965 og blev trykt i *Juristen* 1967 s. 473-488. Den blev oversat til engelsk og siden publiceret i *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* 1972.

Igennem hele sit forskerliv var Karl O. Christiansen stærkt optaget af at ville belyse samspillet mellem arv og miljø i kriminalitetens genese. Han vil blive husket for sin store, men desværre uafsluttede undersøgelse af kriminaliteten i en dansk tvillingpopulation. Disse tvillingstudier, som fra første færd blev varmt støttet af Stephan Hurwitz, havde han påbegyndt før oprettelsen af

Kriminalistisk Institut. Hans pludselige død i 1976 forhindrede ham i at gøre arbejdet færdigt.

Under et ophold i USA, i Minneapolis, gjorde et hjertestop ende på hans liv. I Sorgenfri Kirke blev der afholdt en mindehøjtidelighed. Ved denne lejlighed traf jeg i øvrigt Stephan Hurwitz for sidste gang.

En videnskabelig assistents mange gøremål

Hvilke pligter påhvilede der i hine tider en videnskabelig assistent? Nogen stillingsbeskrivelse har vist aldrig eksisteret. Vagn Greve og jeg måtte tage os af stort og småt. Dertil kom, at Vagn i 1968 blev ansat som (ekstern) lektor i strafferet ved KU. Vagn var dengang godt i gang med de studier over den skjulte kriminalitet, der skulle resultere i hans licentiathandling *Kriminalitet som normalitet. En studie i den ikke-registrerede kriminalitet i Danmark* (1972). Vagn blev i 1972 den første jurist, som efter genindførelsen af licentiatgraden ved KU erhvervede graden *licentiatus juris*.

Selv fulgte jeg efter i 1974 med en afhandling om maksimumsstraffen. Afhandlingens titel er *Studier over lovens strengeste straf i Danmark 1858-1957* (1974). Min afhandling var tænkt som en doktordisputats, men i så henseende fik den en krank skæbne, hvorom der vil blive berettet senere i dette kapitel. Ligesom Vagns licentiatafhandling hvilede min på omfattende empiriske studier. Ingen kunne herefter være i tvivl om, at jeg tilhørte den retning, der svor til den tålmodige og besværlige empiri og ikke havde meget til overs for ræsonnerende og ideologiske udredninger.

Selv om stillingen som videnskabelig assistent var en forskerstilling uden undervisningsforpligtelse, kom jeg alligevel efter nogen

tids forløb til at deltage aktivt i undervisningen i kriminologi. Fra og med forårssemestret 1968 kom jeg endog selvstændigt til at varetage kursusundervisningen i kriminologi for de juridiske studerende. Denne undervisning var en opgave, jeg gik meget op i og havde megen glæde af. Jeg husker flere begavede og entusiastiske studerende fra denne min første tid som underviser – f.eks. Thor-kild Høyer (f. 1947) og Jørn Vestergaard (f. 1948), som jo begge har drevet det vidt. For dette arbejde blev jeg særskilt honoreret. Og jeg fortsatte med denne undervisning, efter at jeg – som følge af den nye stillingsstruktur af 1972 – var blevet ansat som (intern) lektor ved KU.

Af de mindre opgaver, vi måtte tage os af, kan nævnes bistand af forskellig art til Karl O. Christiansen og Knud Waaben. Således blev vi – i særdeleshed Vagn – kraftigt involveret i den tredje udgave af Hurwitz' *Kriminologi*, der med Karl O. Christiansen som medforfatter udkom i to bind i 1968-71. Dette fremgår også af forordene til de to bind.

Stephan Hurwitz, der siden 1955 havde beklædt posten som Folкетинgets Ombudsmand, var dengang hovedredaktør af *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, og med passende mellemrum blev Karl O. Christiansen og hans nærmeste medarbejdere indbudt til sammenkomster i Hurwitz' villa i Gentofte, hvorfra vi drog af sted belæssede med bøger, der skulle anmeldes i tidsskriftet. På dette sted må jeg indskyde, at Hurwitz jo kendte mig i forvejen fra mine tre år som sekretær i ombudsmandsinstitutionen (1961-64), og at han stedse havde vist mig velvilje. At anmelde bøger har i øvrigt altid forekommet mig at høre til de mindre tillokkende opgaver, man kommer ud for i tilværelsen.

Da Hurwitz i forbindelse med sin 70 års fødselsdag blev hæd-

ret med et festskrift, *Festskrift til Folketingets ombudsmand, professor, dr.jur. Stephan Hurwitz* (1971), indeholdt denne publikation bl.a. bidrag fra fire af medarbejderne ved det institut, der som nævnt skyldte ham sin eksistens. Karl O. Christiansen, der ligesom Waaben var blandt redaktørerne af festskriftet, bidrog med en artikel om mobilitet og kriminalitet blandt tvillinger. Vagn Greve skrev om anmeldelse af forbrydelser, og Knud Waaben havde som sit emne valgt emotioner i retssproget. Selv bidrog jeg med en artikel om anvendelsen af fængsel på livstid i det første tiår under straffeloven af 1930.

Min netop nævnte artikel afsluttede jeg med følgende svada:

»Allerede i 1952 skrev *Stephan Hurwitz* i *Den danske kriminalrets almindelige del*: "Hvad angår frihedsstraffens strengeste mulighed, det *livsvarige fængsel*, kommer med en fremadskridende humanisering af straffesystemet stigende betænkeligheder til orde mod anvendelsen af denne strafform." Udviklingen siden da har afgjort bestyrket denne opfattelse, således at en afskaffelse af fængsel på livstid utvivlsomt forestår ...«

Udviklingen efter 1971 har imidlertid ingenlunde givet mig medhold i denne betragtning, og jeg har siden da omhyggeligt holdt mig fra at fremkomme med forudsigelser af fremtidige begivenheder. Men min fejltagelse kan let forklares med, at ingen dengang kunne ane, at det kriminalpolitiske klima skulle blive mere og mere køligt, og at vi i så henseende skulle komme til at opleve en ny istid med gentagne krav om strengere straffe for flere og flere delikter.

Det forventedes også af medarbejderne på Kriminalistisk Institut, at de med iver og ildhu skulle deltage i de af Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi arrangerede seminarer. Af disse husker jeg især et kontaktseminar mellem kriminologer og dommere, der

afholdtes i oktober måned 1968 i Finland på en lokalitet i nærheden af Hämeenlinna (Tavastehus). Når jeg husker dette seminar så tydeligt, skyldes det, at jeg – der havde bistået Waaben med hans undersøgelse af »Strafbar svig og uredelighed i formueforhold« – ved denne lejlighed skulle redegøre for et af undersøgelsens delresultater og tale om dokumentfalsk i kriminografisk belysning.

Som det så ofte sker ved den slags arrangementer, skred tidsplanen fuldstændigt, og det blev rent sent om aftenen, inden det blev min tur. Jeg havde da lejlighed til at kunne konstatere, at dommerstanden i Norden udmærker sig ved pligtfølelse og udholdenhed. De deltagende dommere hverken skulkede eller sov åbenlyst på trods af det sene tidspunkt. Samtidig viste det sig sørgeligt nok, at ingen af kriminologerne besad disse egenskaber i nævneværdig grad.

En elementær lærebog i strafferet

Vagn Greve og jeg interesserede os begge for såvel kriminologi som strafferet. Som tidligere nævnt var Vagn i 1968 blevet (eks-tern) lektor i strafferet ved KU, og jeg havde siden 1967 bestridt et timelærerembede ved Den sociale Højskole i Randersgade på Østerbro, hvor jeg underviste de vordende socialrådgivere i strafferet. Nogen egnet grundbog for denne undervisning fandtes ikke dengang, og Højskolens daværende rektor Aage Valbak foreslog mig derfor at skrive en bog, der kunne give de studerende ved Højskolen et indblik i strafferettens mysterier.

Dette forslag tiltalte mig, men da manuskriptet til en elementær lærebog i strafferet skulle foreligge i løbet af få måneder, stod det mig fra begyndelsen klart, at jeg måtte finde mig en medforfat-

ter. Det lykkedes mig uden større vanskelighed at få Vagn med på ideen. Jeg skulle behandle strafferettens almindelige del, og Vagn påtog sig at skrive kapitlerne om strafferettens specielle del samt en indledning til bogen. Ved at tage sommerferien til hjælp fik vi i skøn forening manuskriptet færdigt i rette tid. Den lille bog, der fik titlen *Forbrydelse og straf. En orientering om dansk strafferet*, udkom i 1968 i beskedent udstyr og blev dermed vor fælles debutbog. Siden udkom bogen på Christian Ejlers' Forlag i ikke mindre end fem udgaver og blev solgt i ca. 13.000 eksemplarer.

Studenteroprøret

Studenteroprøret i København i foråret 1968 kom bag på de fleste. Ganske vist havde der været studenterdemonstrationer ved amerikanske, franske og vesttyske universiteter. Men alligevel kom det som en overraskelse for næsten os alle – måske mindre for Vagn Greve end for mig – da de psykologistuderendes aktionsgrupper under slagordene »Bryd professorvældet« og »Medbestemmelse nu« den 19. april 1968 for alvor satte oprøret i gang. På Kriminalistisk Institut befandt jeg mig langt fra orkanens øje. Dengang holdt de psykologistuderende til i Studiegården, nærmere betegnet i de lokaler, som senere blev overtaget af politterne. Hovedkravet fra de psykologistuderendes side var oprettelse af studienævn med 50 pct. studenter og 50 pct. lærere.

Blandt de juridiske studerende var der ikke mange, der bakkede op om de psykologistuderendes aktion. Birthe Rønn Hornbechs erindringer *Fra krigsbarn til folkevalgt* (2007) indeholder således et kapitel med den yderst sigende overskrift »Studieår uden ungdomsoprør«. Heri hedder det (s. 130):

»I 1968 kendte vi til studenteropstand i Paris og Berlin, men vi fortsatte vore studier. Men så skete der noget. En morgen så vi undrende juridiske studerende, at trappen til anden sal [i Studiegården] var spærret af stole, der var stillet op hulter til bulter. Det forlød, at psykologerne havde besat psykologisk laboratorium. Ungdomsoprøret i Paris, man havde hørt om, var åbenbart nået til Københavns Universitet. Hovedrystende gik vi til dagens dont. De fleste af juristerne deltog slet ikke i ungdomsoprøret. De var som jeg selv mere optaget af at blive færdige med studierne.«

På Kriminalistisk Institut mærkede vi intet til dønningerne fra Studiegården. Men den tidligere KFUM-bygning i Rosenborggade husede ud over kriminalisterne også Sociologisk Institut, og dér herskede helt andre tilstande. En dag fik jeg besøg af en kollega fra Sociologisk Institut. Det var den altid elskværdige og hjælpsomme Preben Wolf, der opsøgte mig medbringende en stak papirer, som han bad mig opbevare for sig i mit stålskab, idet han ikke var tryk ved at beholde disse papirer på Sociologisk Institut. I disse dage kunne der let ske så meget!

Min mest markante erindring fra studenteroprøret hidrører fra Universitets årsfest i november 1968. Jeg havde ønsket at deltage i denne begivenhed, fordi jeg gerne ville overvære, at den svensk-amerikanske sociolog Thorsten Sellin (1896-1994) fra University of Pennsylvania i Philadelphia blev gjort til æresdoktor. Derfor var jeg trukket i kjole og hvidt, og iført denne mundering havde jeg i god tid indfundet mig i Universitetets festsal i hovedbygningen ved Frue Plads. Kong Frederik 9. og dronning Ingrid skulle som sædvanlig kaste glans over årsfesten. Forinden kongeparrets ankomst havde også en del studenter indfundet sig, men de unge mennesker mødte uventet op iført store islandske swea-tere og ikke festtøj. Dette varslede om noget uventet, der også ind-

traf, så snart Mogens Fog, der dengang var *rector magnificus*, havde bestegget talerstolen. Pludselig stod der en ung student ved siden af rektor på talerstolen. Studenten, der dog var klædt i et jakkesæt og tilmed bar slips, tiltog sig mikrofonen. Og så fulgte der et lærestykke i repressiv tolerance, idet rektor til stor forbløffelse for de fleste af de tilstedeværende ikke lod studenten fjerne med magt, men lod ham beholde mikrofonen. Dermed gjorde rektor så vist ikke den selvbudne taler nogen tjeneste, thi budskabet fra den studerende lød unægteligt noget diffust. Det gik vist nærmest ud på, at der var etableret en fælles front mellem arbejdere og studenter, og at den igangværende årsfest blev den sidste årsfest af den art.

Vagn Greve og jeg var begge uddannet og ansat under professorvældet. Som allerede nævnt var Vagn uddannet på KU og således elev af såvel Knud Waaben som Karl O. Christiansen. Medens jeg havde bestået min juridiske embedseksamen – som det dengang hed – ved Aarhus Universitet, hvor det var professor, jur.dr. Alvar Nelson, der underviste i strafferet, og hvor kursusundervisningen i kriminologi blev varetaget af politifuldmægtig Erik Christensen som (ekstern) lektor. Begge var inciterende og muntre lærere, der i min studentertid havde bibragt mig stor interesse for kriminalvidenskaben. (Alvar Nelson vendte siden tilbage til sit hjemland og blev strafferetsprofessor først i Lund og siden i Uppsala, og Erik Christensen blev politimester i Århus.)

Studenteroprøret resulterede i 1972 i en ny universitetsstruktur, og som en følge af denne blev stillingen som videnskabelig assistent afskaffet. Vagn Greve og jeg blev nu begge ansat som (interne) lektorer, men for mit vedkommende havde denne ansættelse den kedelige bivirkning, at mit vederlag for at undervise i kriminologi bortfaldt, således at min stilling i lønmæssig henseende blev

foringet. Tilmed ville universitetets administration forholde mig mit honorar for to kursus, som jeg havde afholdt forud for min ansættelse som lektor. Da jeg ikke var til sinds at ville affinde mig med dette, så jeg mig nødsaget til at udtage stævning mod min arbejdsgiver. Juristforbundet, der forinden havde søgt at bilægge striden, stod fuldt og helt bag dette skridt. Til at føre sagen engagerede jeg min nære ven advokat Ole Braad, som under retssagen varetog mine interesser på bedste vis. Ved Østre Landsrets dom af 15. maj 1973 blev KU dømt til at betale mig mit tilgodehavende tilligemed renter og sagsomkostninger.

Disputatsen, som blev forkastet

Fra omkring årsskiftet 1969/70 havde mit videnskabelige arbejde samlet sig omkring temaet lovens strengeste straf. Den kriminologiske debat beskæftigede sig dengang en del med skjult kriminalitet og betydningen af mørketallet, og jeg var derfor interesseret i at finde frem til en problemstilling, hvor det var uden betydning, at kriminologer som oftest er henvist til at arbejde med et udvalgt og ikke-fuldstændigt materiale med de deraf flydende problemer om, hvorvidt det benyttede materiale nu også er repræsentativt.

På et tidligt tidspunkt havde det slået mig, at man i domme til lovens strengeste straf besad et materiale, der udgjorde et af retsordenen selv foretaget udvalg af den præsumtivt groveste kriminalitet. Og ved simpelthen at medtage samtlige domme til maksimumsstraffen inden for en periode af tilstrækkelig længde, ville enhver tvivl om materialets repræsentativitet på forhånd være udelukket. For en rimeligt afgrænset periodes vedkommende ville det være helt uden betydning, at der givetvis havde været adskil-

lige andre, som havde begået tilsvarende kriminalitet, der blot var forblevet upåagtet, og hvor gerningsmanden i hvert fald var forblevet uopdaget.

Dødsdommene i Danmark fra 1866 til 1892 fandtes allerede trykte. Her var der tale om et ikke-udvalgt og fuldstændigt materiale. Disse domme til lovens strengeste straf var i 1893 blevet udgivet af Stener Grundtvig (1860-1942), der var sønnesøn af selveste N.F.S. Grundtvig. Det var derfor nærliggende at begynde med at supplere Stener Grundtvigs bog *Dødsdommene i Danmark 1866-92 med Oplysning om de stedfundne Benaadninger og Højesterets Stilling til disse m.m.* ved at tilvejebringe et materiale vedrørende dødsdommene fra perioden 1893-1932. Ved straffeloven af 1930, der trådte i kraft i 1933, havde fængsel på livstid erstattet dødsstraffen som lovens strengeste straf, og jeg gik herefter videre med at interessere mig for domme til livsvarigt fængsel i perioden 1933-57.

Tid efter anden publicerede jeg foreløbige resultater fra min undersøgelse af lovens strengeste straf i form af tidsskriftsartikler og et enkelt bidrag til et festskrift. I løbet af et par år havde jeg offentliggjort i alt fem sådanne foreløbige redegørelser. Det drejer sig om

- 1) Dødsdomme i Danmark 1893-1932. *Tidsskrift for Rettsvitenskap* (1971).
- 2) Fængsel på livstid. Danske domme 1933-42. *Festskrift til Stephan Hurwitz* (1971).
- 3) Lovens strengeste straf. Domme til livsvarigt fængsel 1943-57. *Juristen* (1972).
- 4) Fængsel på livstid. Danmark 1933-57. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* (1972).
- 5) Livsvarigt fængsel ctr. psykopatforvaring. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* (1972).

Dernæst fandt jeg det frugtbart også at interessere mig for årene forud for straffeloven af 1866, hvor lovens strengeste straf udgjordes af de såkaldte kvalificerede livsstraffe, såsom 'bål og brand', 'stejle og hjul' etc. Og jeg undersøgte systematisk højesteretsdommene fra en kort periode, hvor retsgrundlaget havde været Danske Lov og nogle senere tilkomne retsfor skrifter. Herefter skrev jeg en afhandling om lovens strengeste straf i Danmark fra 1858 til 1957, som jeg indleverede til KU med henblik på erhvervelsen af den juridiske doktorgrad.

Fagrådsformanden meddelte mig den 19. oktober 1973, at bedømmelsesudvalget ville komme til at bestå af professorerne Knud Waaben og W.E. von Eyben fra Københavns Universitet og den finske professor Inkeri Anttila. Så fulgte en lang tids venten i urolig spænding; en periode der først blev bragt til ophør, da jeg fra fagrådsformanden modtog en skrivelse af 22. april 1974. Med skrivelsen fulgte udvalgets bedømmelse, bestående af en halv snes maskinskrevne sider, der mundede ud i en indstilling til fagrådet om, at afhandlingen *ikke* skulle antages til forsvar for doktorgraden.

Den afsluttende sammenfatning og konklusion havde følgende ordlyd:

»Forf. har inden for den valgte emneafgrænsning udført et stort og grundigt arbejde. Det gælder indsamlingen af domme og andet materiale – herunder et betydeligt utrykt materiale – men i endnu højere grad gennemgangen og bearbejdelsen af dette materiale. Den som oftest kortfattede præsentation af statistiske oplysninger og kasuistik afspejler utvivlsomt kun ufuldkomment den tidkrævende arbejdsindsats, der er gået forud herfor. Forf. har tillagt det overordentlig stor betydning at samle fremstillingen om resultater, der kan udtrykkes i talmæssige opgø-

relser, dækkende hele materialet af domfældte i den behandlede periode. Fremstillingen bærer præg af stor omhu med alle detaljer. Afhandlingen er velordnet og velskrevet.

Udvalget er imidlertid ikke i tvivl om, at afhandlingen ikke opfylder de krav, der må stilles til en doktordisputats. Man lægger herved afgørende vægt på to synspunkter.

Meget væsentlige svagheder ved arbejdet må, som det allerede er omtalt, føres tilbage til forf.s afgrænsning af emnet. En undersøgelse, der beskæftiger sig isoleret med domme til lovens strengeste straf under tre faser af en udvikling over 100 år, er ikke egnet til at få en problemstilling frem af tilstrækkelig stor videnskabelig interesse. Det ville have været nødvendigt at anlægge et bredere synspunkt og inddrage problemer knyttet til lovens og domstolenes anvendelse af flere arter af straffe, set i relation til vurderingen af kriminalitetstyper, navnlig drabskriminalitet. Udvalget vil ikke hermed udtrykke nogen bestemt mening om, hvorvidt emnet i en sådan videre afgrænsning ville egne sig for en doktorafhandling.

For det andet må det konstateres, at det register af faktiske oplysninger, som forf. har interesseret sig for, er forholdsvis snævert. Det drejer sig om statistiske opgørelser vedrørende dommenes tidsmæssige fordeling, de domfældtes køn, alder, forstraffe m.v., forbrydelsesarter, strafomsætning ved benådning, interneringstider og recidiv. Den tekstmæssige behandling er gennemgående ret summarisk. I den forbindelse skal fremhæves, at afhandlingen er meget kort; den egentlige tekst svarer formentlig til højst 75 trykte normalsider, Selvom der ikke kan opstilles nogen norm for, hvor meget en doktordisputats skal fylde, er det dog klart, at der til en så kort fremstilling må stilles ganske særlige krav med hensyn til kvaliteten af afhandlingens metode og væsentligheden af det stof, som den bringer, hvis den skal kunne antages som doktordisputats.

Udvalget indstiller herefter, at afhandlingen ikke antages til forsvar for doktorgraden.«

Den her fremførte, knusende, kritik af den af mig anvendte metode og væsentligheden af mine resultater, kunne nok slå en mand af marken. Men efter at have trøstet mig med H.C. Andersens ord: »Tidt gaaer i Bøtte, hvad der ikke skulde gaae i Bøtte« (»Tante Tandpine«, *Samlede Værker* bind 3 (2003) s. 343) nærlæste jeg præmisserne og gav derpå udtryk for min tvivl om det berettigede i den af udvalget fremførte kritik. Jeg gjorde dette i en skrivelse af 2. maj 1974, hvor jeg gjorde brug af min adgang til at fremsætte bemærkninger til indstillingen.

Min skrivelse til det juridiske fagråd havde følgende ordlyd:

»Med skrivelse af 22. april 1974 (journal nr. A 278/73) har fagrådet fremsendt kopi af det sagkyndige udvalgs indstilling vedrørende den af mig indleverede afhandling 'Studier over lovens strengeste straf i Danmark 1858-1957'. Det fremgår af det modtagne, at udvalget har indstillet, at afhandlingen ikke antages til forsvar for doktorgraden, og at begrundelsen bl.a. er den, at min afgrænsning af emnet anses for uegnet til at få en problemstilling frem af tilstrækkelig stor interesse.

Selv om jeg ikke nærer nogen forventning om, at jeg – ved at benytte mig af min adgang til over for fagrådet at fremføre mine bemærkninger til indstillingen – skulle kunne formå fagrådet til at desavouere et enigt sagkyndigt udvalg, har jeg alligevel fundet det rigtigst at gøre brug af denne adgang. Jeg tillader mig herefter at fremkomme med følgende bemærkninger:

1. Det sagkyndige udvalg finder, at afhandlingens emneafgrænsning er behæftet med en alvorlig svaghed, som følger af, at jeg har benyttet begrebet 'lovens strengeste straf' som udgangspunkt for

og ramme om min fremstilling. I den forbindelse anføres det (s. 7): "Det er vanskeligt at se, hvorledes der kan komme en tilstrækkeligt frugtbar videnskabelig problemstilling ud af at samle og bearbejde oplysninger om personer, der betragtes under det fælles synspunkt, at de er dømt til den straf, som på et givet tidspunkt inden for en 100 års periode har kunnet betegnes som lovens strengeste." Til dette dictum er indledningsvis at bemærke, hvad jeg har anført i første kapitel af min afhandling s. 9: "De her fremdragne sager fortjener særlig opmærksomhed, fordi de udgør et af retsordenen selv foretaget udvalg af den præsumtivt groveste kriminalitet igennem hundrede år."

Som en konsekvens af dette synspunkt har jeg i afhandlingens kapitel 2 om perioden 1858-66 begrænset fremstillingen til at angå de kvalificerede livsstraffe, således at den simple livsstraf lades uomtalt, fsv. angår denne periode. Dette siges direkte i afhandlingens s. 14 'Da emnet er lovens strengeste straf, vil de simple livsstraffe ikke blive omtalt i dette kapitel.'

Denne begrænsning kritiseres af udvalget (s. 7-8):

'Det kan først indvendes mod denne afgrænsning, at kun een af de kvalificerede livsstraffe var at anse som lovens strengeste, nemlig den levende brænding på bålet (som næppe havde været eksekveret i ca. 150 år). Denne indvending er imidlertid af underordnet vægt sammenholdt med den kendsgerning, at de af forf. omtalte kvalificerede livsstraffe omkring 1860 var et levn af en retstilstand og af strafferetlige vurderinger fra det 17. og 18. århundrede og ikke længere blev fuldbyrdet. Der var en udtalt kontrast mellem den formelle retstilstand – lovens regler – og den faktiske strafferetlige reaktion. Forf. baserer sit valg af materiale på en "strenghed", som var rent nominal.

Det har naturligvis i sig selv en historisk interesse at undersøge, hvorle-

des domstole og andre myndigheder forholdt sig til de pågældende udlevede straffebestemmelser. Forf. har for en kort årrækkes vedkommende ydet interessante bidrag til dette. Men en række problemer vedrørende de kvalificerede livsstraffes stilling forud for 1866 har han ladet ligge. Det gælder bl.a. spørgsmålet om, hvornår disse straffe sidst blev fuldbyrdet, hvorledes alternative frihedsstraffe og benådning for disse havde udviklet sig, hvorledes vurderingen af forbrydelsestyper og strafarter ændredes, hvilke synspunkter der lå til grund for valget af straffe i loven af 1866 etc. Det skal ikke bebrejdes forf., at han ikke har gennemført omfattende historiske undersøgelser af sådanne spørgsmål. Men hvis man – som det er forf.s grundtanke – vil se retstilstanden forud for 1866 i sammenhæng med to senere udviklingstrin, er det af meget begrænset interesse, at perioden 1858-66 ud fra et formelt strenghedskriterium repræsenteres af de kvalificerede livsstraffe, medens der ses bort fra den ukvalificerede livsstraf, som i realiteten var dansk rets strengeste straf, og som opretholdtes ved loven af 1866.'

Lad mig først anholde udvalgets bemærkning om, at alene den i D.L. 6-13-15 hjemlede straf af bål og brand 'var at anse som lovens strengeste'. Samtiden opfattede bål og brand på linje med de øvrige i afhandlingens kapitel 2 omhandlede livsstraffe, der alle betegnedes som kvalificerede.

Dernæst vil jeg påpege, at når udvalget ser sig i stand til at fastslå som en kendsgerning, at der var 'en udtalt kontrast mellem den formelle retstilstand – lovens regler – og den faktiske strafferetlige reaktion', så er dette netop, hvad jeg har dokumenteret. Uden det af mig fremlagte materiale havde det ikke været muligt for udvalget at udtale sig med en sådan vægt om dette spørgsmål.

Endvidere vil jeg fremhæve, at min grundtanke ikke blot er den at ville se retstilstanden efter 1933 i sammenhæng med to tidlige-

re udviklingstrin. Den bærende tanke er (som nævnt), at *de i min afhandling fremdragne tilfælde fortjener særlig opmærksomhed, fordi de udgør et af retsordenen selv foretaget udvalg af den præsumtivt groveste kriminalitet igennem hundrede år.*

Endelig kan jeg til udvalgets kritik af, at jeg i kapitel 2 har set bort fra domme til simpel livsstraf, anføre, at jeg ligesom udvalget anser det for en væsentlig opgave at få belyst forholdet mellem de kvalificerede og de simple livsstraffe i tiden forud for 1866. Men det er ikke den opgave, som jeg har sat mig for at ville løse med den til bedømmelse foreliggende afhandling. Tilsvarende bemærkninger gælder – *mutatis mutandis* – fsv. angår udvalgets bemærkninger (s. 8-9) til afhandlingens kapitler 3-4.

2. Det sagkyndige udvalg har viet afhandlingens kriminologiske islæt nogle betragtninger. Disse betragtninger, som udgør et særskilt afsnit i indstillingen (III,4), vil jeg tillade mig at citere *in extenso*:

'Forf. har i kap. 1 nævnt, at han bl.a. vil undersøge, om personer idømt lovens strengeste straf 'frembyder fællestræk af kriminologisk interesse'. Når denne problemstilling således udtrykkelig fremhæves, så må det også på den baggrund undre, at forf. ikke optager det spørgsmål til drøftelse, hvilket *kriminologisk* formål det har at koncentrere sig om personer dømt over 100 år for forbrydelser, der er udvalgt ved skiftende legale kriterier. Forf. har ikke haft nogen mulighed for at konstatere, om de samme fællestræk – eller de samme forskelle – også gør sig gældende i relation til personer, der har gjort sig skyldige til lovens næststrengeste eller trediestrengeste straf eller til en helt anden straf. Den mest nærliggende mulighed for at skabe en kriminologisk problemstilling ville formentlig have været at sammenligne personer dømt for forsætligt drab. Men forf.

har selv fremhævet, at det ikke har været hans formål at yde bidrag til litteraturen om drabskriminaliteten.

Med hensyn til den stærkt ændrede fordeling på køn gennem de tre perioder peger forf. på de vigtigste grunde hertil (p. 85 f.). Det har imidlertid ingen interesse at sammenligne procenttallene, fordi kriminalitetsgrundlaget har ændret sig gennem perioderne, og fordi der er tale om domme til forskellige straffe.

Om mentale afvigelser siger forf. p. 86 f., at materialet kun for perioden 1933-57 gør det muligt at sige noget generelt om frekvensen af psykiske afvigelser. Det er formentlig rigtigt, men det er dog en mangel, at forf. med hensyn til perioden 1866-1932 slet ikke omtaler spørgsmålet om, hvilke oplysninger der findes i dommene og i utrykt materiale om mentale afvigelser. Det skal tilføjes, at spørgsmålet om frifindelse på grund af utilregnelighed i drabssager ikke er omfattet af forf.s undersøgelser.'

Det vil ses, at udvalget understreger, at jeg ikke har haft nogen mulighed for at tage stilling til, hvorvidt de *fællestræk*, som de domfældte frembyder tillige er *særtræk*, der adskiller probanderne fra 'personer, der har gjort sig skyldige til lovens næststrengeste eller trediestrengeste straf'. Dette er korrekt, og jeg har da heller ikke hævdet noget, der kan udlægges i modsat retning. Men bliver konsekvensen af udvalgets anskuelser ikke den, at f.eks. en demografisk undersøgelse af bybefolkningen i Danmark tillige kræver omfattende studier over den danske landbefolkning?

I tilslutning til det ovenfor anførte vil jeg tilføje, at det er, som om udvalget helt har overset, at der er tale om en *deskriptiv* undersøgelse. Og jeg har endda forsynet min afhandling med et motto, der gør dette faktum explicit: ('... such descriptive studies ... try to provide some of the flesh for the bare bones of criminal statistics.').

Jeg kan ikke være enig med udvalget i, at det ingen interesse har at sammenligne procenttallene for den stærkt ændrede fordeling på køn gennem de tre perioder, 'fordi kriminalitetsgrundlaget har ændret sig gennem perioderne, og fordi der er tale om domme til forskellige straffe'. Nøjagtig de samme indvendinger kan nemlig fremføres mod en hvilken som helst sammenligning af mandlig og kvindelig kriminalitet over en længere årrække – se til eksempel Stephan Hurwitz & Karl O. Christiansen: *Kriminologi*, bd. 2, Kbh. 1971, s. 423 (tabel 60), der belyser forholdet M:K i tidsrummet 1832-1937. Og jeg kvier mig ved at antage, at det ikke skulle have stået de to forfattere klart, at kriminalitetsgrundlaget har ændret sig gennem perioden 1832-1937, og at der er tale om domme til forskellige straffe.

Med hensyn til psykiske afvigelser har jeg i min afhandling fastslået, at i perioden 1933-57 har 79 procent af probanderne været afvigende i psykisk henseende, at dette for en første betragtning forbløffende tal let kan forklares ud fra teorien om gruppemodstandens betydning, og at det gennemgæede materiale ikke tillader, at der kan siges noget generelt om frekvensen af psykiske afvigelser blandt de med maksimumsstraffen ansete, fsv. angår tidsrummet 1858-1932. Det er derfor uforståeligt, at udvalget betegner det som en mangel, at jeg vedrørende perioden 1866-1932 ikke har redegjort for, 'hvilke oplysninger der findes i dommene og i utrykt materiale om mentale afvigelser'. Thi havde jeg medtaget en sådan redegørelse for, hvad der med rette kunne betegnes som et udvalgt, ufuldstændigt materiale, ville jeg have fraveget *mit grundprincip at undersøge et ikke-udvalgt, fuldstændigt materiale*. Udvalgets supplerende tilføjelse forekommer ubeføjet. Kan man med rimelighed forvente at finde 'spørgsmålet om frifindelse på

grund af utilregnelighed i drabssager' behandlet i en fremstilling baseret på *domfældelser* til lovens strengeste straf?

I det hele taget har det været forstemmende for mig at konstatere, hvor utilbøjelig det sagkyndige udvalg har været til at gå ind på min problemstilling og vurdere afhandlingen i relation til den. I stedet gør udvalget gældende, at yderligere kategorier af domfældte burde have været inddraget i mine undersøgelser. Eller at jeg med fordel kunne have skrevet en bog om noget helt andet [forsættligt manddrab i kriminologisk belysning].

En recension rummer ikke sjældent to aspekter: et *immanent*, hvor arbejdet bedømmes ud fra forfatterens egen problemstilling, og et *transcendent*, hvor arbejdet bedømmes ud fra en anden, af recensenten foretrukken, problemstilling. Imod en sådan fremgangsmåde kan der i princippet intet indvendes. Men i den foreliggende bedømmelse af min afhandling dominerer det transcendent aspekt aldeles. Til gengæld overflødiggør det yderligere bemærkninger fra min side, al den stund der så godt som ingen (immanente) kritikpunkter bliver at imødegå.

[sign.] Sv. Gram Jensen«

Den af mig fremsatte kritik af indstillingen fra det sagkyndige udvalg fik som forventet ikke fagrådet til at ryste på hånden. I en skrivelse af 25. juni 1974 meddelte fagrådsformanden mig blot, at fagrådet på sit møde den 19. juni havde behandlet indstillingen, som man herefter tog til følge. Tilsyneladende var det ikke faldet fagrådet ind, at rådet burde have forelagt det sagkyndige udvalg min skrivelse og bedt udvalget om at afgive en skriftlig udtalelse vedrørende min kritik af udvalgets indstilling, forinden fagrådet traf afgørelse i sagen.

Sådan var vilkårene. Der var (og er) ingen klageinstans. Jeg kunne intet foretage mig. Jeg måtte affinde mig med afgørelsen uden den mindste reaktion på mine kritiske bemærkninger i den ovenfor gengivne skrivelse.

Den dag i dag finder jeg det åbenbart urimeligt, at min afhandling ikke blev antaget til forsvar for den juridiske doktorgrad. Og naturligvis afstår jeg fra at knytte yderligere bemærkninger til det sagkyndige udvalgs bedømmelse af min afhandling. Betragtninger, der fremsættes i bagklogskabens klare lys, er næppe relevante. Men jeg glæder mig over, at jeg turde vove pelsen og tale Roma midt imod på det rette tidspunkt, selv om jeg intet opnåede derved. I øvrigt kan jeg stadig i ét og alt fastholde den kritik af bedømmelsen, som jeg fremførte i min skrivelse af 2. maj 1974.

Ikke desto mindre lod jeg afhandlingen trykke. Den udkom i et smukt udstyr på Christian Ejlers' Forlag, som havde ladet dr.phil. Erik Dal tilrettelægge omslag og typografi. Selve trykningen tog Poul Kristensens Bogtrykkeri i Herning sig af.

På foromslaget til bogen ses en gengivelse af dobbeltmorderen Rasmus Mørkes henrettelse på Kleitrup Hede, 1½ mil fra Hobro, den 5. januar 1881.

På bagomslaget findes der et fotografi af en cellegang på Kvindefængslet på Christianshavn, hvor en stor del af de i bogen omtalte afsonede deres straf.

Bogen blev naturligvis gjort til henstand for adskillige anmeldelser. Af disse indskrænker jeg mig til at nævne Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1975 s. 91-93 (sociologen Preben Wolf) og Ugeskrift for Retsvæsen 1975 B s. 338-340 (retshistorikeren Ole Fenger) samt Tidsskrift for Rettsvitenskap 1975 s.609-611. hvor den daværende norske rigsadvokat G.Fr. Rieber-Mohn

imidlertid fandt det vanskeligt at mobilisere "nevneverdig interesse for det stoff, der behandles i denne bok." Det var vist især min afhandlings kriminalpolitiske anhang, der havde vakt denne anmelders mishag, i hvert fald betegnede han det som "mindre gennemtenkt". I min replik til ham (Tidsskrift for Rettsvitenskap 1975 s. 634-637) fandt jeg det naturligvis ørkesløst at tage til genmæle imod en så generel kritik og begrænsede mig til tilbagevise hans øvrige indvendinger. Heldigvis var Gillis Erenius langt mere positiv i sin recension i Svensk Juristtidning 1976 s. 307, hvori det hedder: "Undersökningen är energisk genomförd och boken ger et vederhäftigt intryck. Särskilt värdefullt synes mig vara att förf. går långt utöver domsmaterialet och så ingående som möjligt följer upp den benådade dödsdömdes och livstidsfångens senare levnadslopp. Boken går också utöver vad dess titel synes ge vid handen. Den torde, förutenom för penologin, ha ett icke ringa intresse även ur kriminalpolitisk ock kulturhistorisk synpunkt."

Når jeg så mange år efter har valgt at give et indblik i sagsforløbet, så er mit formål med at drage denne gamle affære frem af glemslen at give andre en mulighed for at bedømme rimeligheden af udvalgets indstilling til fagrådet.

Hvad der videre hændte mig

At jeg herefter ikke havde nogen fremtid inden for kriminalvidenskaben stod mig lysende klart. Og derfor tog jeg ikke fat på noget nyt forskningsprojekt. Fra denne tid kan jeg imidlertid berette, at jeg efter indbydelse holdt et par forelæsninger ved Belgiens ældste universitet, Universitetet i Leuven. En om relationerne mellem kri-

minografi, kriminologi og kriminalpolitik samt en om anvendelsen af fængsel på livstid i Danmark i årene 1933-57.

Til et nordisk forskerseminar i kriminologi, der afholdtes i Grenå i oktober 1973, bidrog jeg med et debatoplæg om kriminologiundervisning og kriminologuddannelse. Her slog jeg til lyd for, at det burde overvejes at integrere kriminologiundervisningen i strafferetsundervisningen, når det gælder jurastuderende, og at kriminologuddannelsen burde bestå i individuel vejledning med henblik på erhvervelse af licentiatgraden.

Som allerede nævnt kom min afhandling om lovens strengeste straf ikke desto mindre til at indbringe mig graden *licentiatus juris*, der dog rangerer lavere end den juridiske doktorgrad.

Allerede den 28. juni 1974 havde jeg anmodet om, at afhandlingen sammen med fire mindre (trykte) artikler måtte blive bedømt med henblik på erhvervelse af den juridiske licentiatgrad. Denne anmodning blev imødekommet, idet det samme udvalg, som enstemmigt havde forkastet min afhandling som grundlag for erhvervelse af den juridiske doktorgrad, fandt, at en samlet bedømmelse af de fem forelagte arbejder måtte føre til den konklusion, at man kunne indstille disse afhandlinger¹³ til antagelse med henblik på erhvervelse af licentiatgraden. Forinden skulle jeg dog holde en offentlig forelæsning over et opgivet emne.

Emnet blev »Strafnedsættelse efter straffelovens § 85 i teori og praksis«, hvilket meddeltes mig ved skrivelse af 12. november 1974, og så fik jeg meget travlt, idet denne offentlige forelæsning

13) Ud over afhandlingen om lovens strengeste straf drejer det sig om Straffens grundproblemer (1967), Kriminaliteten i Danmark (1967), Strafudmålingen ved betingede domme med udsat straffuldbyrdelse (1969) og Criminography, Criminology and Criminal Policy (1974). Det fremgår af Appendikset bagest i denne bog, hvor de pågældende afhandlinger er blevet publiceret.

skulle finde sted allerede den 27. s.m. i Metroannekssets auditorium VIII (identisk med det lokale, der tidligere havde tjent som festsal i den ærværdige Metropolitanskole).

Denne prøve på mine kundskaber inden for den dogmatiske strafferet blev heldigvis fundet »fuldt ud tilfredsstillende«. Fagrådsformanden kunne herefter, den 3. februar 1975, bekræfte, at jeg havde erhvervet licentiatgraden. Og mit manuskript til den afsluttende offentlige forelæsning blev siden trykt i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1975.

Min mangeårige beskæftigelse med emnet lovens strengeste straf kom således alligevel til at indbringe mig en akademisk grad. Og efter de nugældende regler har den, der i henhold til tidligere gældende bestemmelser har erhvervet sig licentiatgraden, ret til at betegne sig som ph.d. Og når jeg foretrækker den sidstnævnte betegnelse, er det, fordi *ph.d.* – i modsætning til *lic.jur.* – er umiddelbart forståelig for enhver udenlandsk akademiker.

Alt har sin stund og hver en ting under himmelen sin tid. Lidt efter lidt var jeg nået til erkendelse af, at jeg trængte til nye udfordringer. Men atter kom tilfældet (eller skæbnen) mig til hjælp. Jeg fik tilbudt en stilling i Københavns Magistrat. Og efter et møde på Rådhuset en søndag formiddag med den travle overborgmester Urban Hansen blev jeg – uden nogensinde at have indgivet en skriftlig ansøgning – ansat som vicekontorchef i Overborgmesterens sekretariat fra den 1. december 1974. Og med udgangen af november måned 1974 forlod jeg Kriminalistisk Institut for at tiltræde min nye stilling på Københavns Rådhus.

Kapitel 6

Kontorchef

Om Urban Hansen (1908-86), der fra 1962 til 1976 var overborgmester i København, havde jeg forud for min ansættelse i magistraten hørt sige, at han kunne være vanskelig. Må jeg straks fastslå, at rygten ikke havde overdrevet.

Da jeg tiltrådte som næstkommanderende i sekretariatet, var Urban Hansen bortrejst. Han var i USA. Min første tid i sekretariatet blev derfor rolig. Så rolig som tilværelsen nu kan blive, når man som ny og uerfaren må frygte, hver gang ens telefon giver lyd fra sig. I begyndelsen véd man jo med usvigelig sikkerhed, at man ikke kan svare på de spørgsmål, der vil blive stillet en.

Men da Urban Hansen var tilbage fra rejsen til Amerika, ændrede tilværelsen sig. Fra da af herskede der hver dag fra kl. 8.15 til kl. 17.00 en utryk atmosfære, hvor der hvert øjeblik kunne indtræffe et mindre vulkanudbrud. Urban Hansen havde det med at eksplodere, hvis der forekom det mindste, som ikke passede ham.

Blandt kommunerne indtog Københavns kommune dengang en særstilling. Den var på samme tid amtskommune og primærkommune. Jeg tiltrådte min stilling i det nu forsvundne magistratsstyres tid. Københavns overborgmester havde i 1938 afløst overpræsidenten som formand for den samlede magistrat, der herefter bestod af overborgmesteren, borgmestrene for de daværende fem magistratsafdelinger samt rådmændene fra disse.

Overborgmesteren residerede i det kontor på 1. sal i Rådhuset, som tidligere havde været overpræsidentens. Herfra havde han udsigt ud over Tivoli. Overborgmesteren disponerede yderligere

over et forværelse, hvor han havde sin privatsekretær og en vagtmester samt en rådhusbetjent siddende, samt en mødesal, der lå umiddelbart op til magistratens mødesal. Vagtmester Flensted var tillige chauffør for overborgmesteren.

En af sekretariatets opgaver var at tilrettelægge møderne i den samlede magistrat der afholdtes om formiddagen på mandage. Ved disse mandagsmøder fungerede kommunens øverste embedsmand, økonomidirektør Jørgen Paldam (1917-2000), som sekretær.

Som ansat i overborgmesterens sekretariat lærte man hurtigt magistratsafdelingernes chefer at kende. 1. og 4. afdeling havde en direktør i spidsen, hvorimod 2., 3. og 5. afdeling måtte nøjes med en sekretariatschef. To af disse højtplacerede embedsmænd var gammelsoranere. Det drejede sig om sekretariatschefen i 3. afdeling, cand.jur. Edvard Hee (S39), og direktøren i 4. afdeling, cand.jur. Helge Hørby (S38).

Edvard Hee (1919-2007) skylder jeg at riste en minderune. Han havde været ansat i overborgmesterens sekretariat fra 1947 til 1964, heraf 1962-64 som sekretariatschef. Men efter at Urban Hansen i 1962 havde afløst Sigvard Munk og derved var avanceret fra socialborgmester til overborgmester, foretrak Hee to år senere sekretariatschefsposten i 3. afdeling (social- og sundhedsforvaltningen) frem for at fortsætte i overborgmesterens afdeling. Hee havde et indgående kendskab til arbejdet på rådhuset, og han var mig en uvurderlig støtte i mine første (vanskelige) år i Københavns kommunes tjeneste.

I denne forbindelse må jeg også nævne Kjeld Meyer (1922-2007). Ligesom Hee havde han efter sin juridiske embedseksamen i 1949 tjent sig op gennem graderne i overborgmesterens sekretariat, fra sekretær til kontorchef 1965-74. Det sidstnævnte år skiltes hans og

Urban Hansens veje. Meyer opnåede sit »asyl« i magistratens 1. afdeling, hvor han fik med legatsager at gøre. Kjeld Meyer var en farverig skikkelse, som qua jøde havde været flygtning i Sverige fra 1943 til 1945. Han var i besiddelse af et organisatorisk talent og en »krøllet« hjerne, hvorved han indlagde sig megen fortjeneste. I min tid i sekretariatet kunne man hos ham, ligesom hos Hee, altid hente sig et godt råd. Om Kjeld Meyers forhold til Urban Hansen fortælles der en fornøjelig anekdote, som jeg ikke kan modstå fristelsen til at gengive her, selv om jeg ingenlunde kan indestå for, at den er autentisk. Anekdoten går ud på, at Meyer, da Urban Hansen en eftermiddag fyrede ham, så aldeles uforstående ud. På sidstnævntes spørgsmål om, hvorvidt der var noget, som han ikke forstod, svarede Meyer: »Ja, jeg forstår ikke helt, fordi overborgmesteren jo allerede i formiddags har fyret mig.«

I Urban Hansens tid som overborgmester modtog staden København officielt besøg af Teddy Kollek (1911-2007), der var Jerusalems borgmester fra 1965 til 1993. Så vidt jeg husker, skete det i forbindelse med navngivelsen af Israels Plads. Det gav et kæmpearbejde, der bl.a. indebar etableringen af omfattende sikkerhedsforanstaltninger og fremskaffelse af kosher-kost. Københavns politi drog omsorg for sikkerheden, og direktør Ronald Larsen fra Store Kro i Fredensborg sørgede for mad, som en ortodoks jøde måtte spise.

Under middagen på Rådhuset, hvori flere fremstående pressefolk, herunder Herbert Pundik, deltog, overrakte borgmester Kollek mig *Israel State Medal*. Det drejer sig om en bronzesag, seks centimeter i diameter, hvis forside fremstiller en daddelpalme med to klaser dadler, hvor man til venstre ser en ung kvinde løfte sit barn op i retning af den ene klase, og til højre ses en ung mand i færd

med at plante et træ under den anden klase. Omskriften er både på hebraisk og på engelsk. Af gode grunde vælger jeg at gengive den engelske tekst »ISRAEL LIBERATED 1948«. Bagsiden viser en gengivelse af en romersk mønt og en omskrift på både hebraisk og engelsk. Igen vælger jeg at citere den engelske tekst »JUDAEA CAPTIVE 70«. Jeg har omhyggeligt gemt denne medalje, om end min sympati for staten Israel er formindsket. Det er svært at frikende Israel for et betydeligt medansvar for den spændte situation i Mellemøsten. Dog gemmer jeg stadig det visitkort, hvorpå Teddy Kollek har skrevet: »With many thanks for your efforts«. Mange år efter har jeg også vedlagt en nekrolog over Kollek (*Politiken*, 3/1 2007), hvori der bl.a. står: »Kollek var kendt for at have en moderat holdning i striden mellem israelere og palæstinensere.«

Det var hen imod afslutningen af Urban Hansens tid som overborgmester, at jeg besluttede mig for at skaffe mig en beskikkelse som advokat. Og jeg har gemt en skrivelse af 24. juni 1976, hvoraf det fremgår, at Justitsministeriet den pågældende dag havde beskikket mig som advokat. Hvad jeg egentlig ville med en sådan beskikkelse, står i dag uklart for mig. I hvert fald blev beskikkelsen straks efter udfærdigelsen deponeret i Justitsministeriet, hvor den siden har hvilet godt og trygt.

I 1976 blev Urban Hansen afløst på posten som overborgmester af partifællen Egon Weidekamp (1921-2000), der da var formand for borgerrepræsentationen. Weidekamp havde en ganske anden ledelsesstil end Urban Hansen. Stillingen som sekretariatschef, der havde stået ubesat, siden Hee i sin tid forlod den, blev pr. 1. november 1976 besat med en ekspeditionssekretær fra Statsministeriet, og ved samme lejlighed blev jeg udnævnt til kontorchef i lønramme 36. Den nyansatte sekretariatschef holdt imidlertid kun

i syv måneder, hvorefter det blev pålagt mig at overtage de ham påhvilende opgaver som daglig leder af overborgmesterens sekretariat; men jeg forblev kontorchef og fik altså ikke titel af sekretariatschef og den dermed forbundne løn. Min stilling kom derved stærkt til at minde om den, som Meyer havde haft i Urban Hansens tid.

De opgaver, jeg som leder af de almindelige sekretariatsforretninger var ansvarlig for, er i *Københavns Kommunalkalender* beskrevet således:

»Sekretariatet, der oprettedes pr. 1.4.1938, varetager udførelse af magistratsafdelingens sekretariatsforretninger, ligesom sekretariatet i det hele behandler eller deltager i behandlingen af en række sager, som omfatter kommunens almindelige anliggender herunder sager af juridisk og forfatningsmæssig karakter.

Som følge af de beføjelser, der er tillagt overborgmesteren som formand for den samlede magistrat, er under sekretariatet endvidere henlagt de med den samlede magistrats virksomhed forbundne sekretariatsforretninger, således varetagelsen af det fornødne vedrørende tilrettelæggelsen af magistratens møder og magistratens håndbibliotek.«

Endvidere henhørte under sekretariatet Øresundsrådet og Det rådgivende kommunale ungdomsudvalg. Desuden ekspederede sekretariatet sager vedrørende valg af repræsentanter til forskellige andre udvalg mv.

Det kommunale informationskontor var også henlagt under overborgmesterens sekretariat om end mere af navn end af gavn.

Ifølge budgettet for 1979 udgjorde antallet af fast ansatte tjenestemænd 9 og antallet af andre ansatte 19.

Til bistand ved varetagelsen af de her opregnede opgaver havde

jeg en række dygtige medarbejdere, hvoraf jeg især vil fremhæve den sympatiske vicekontorchef, cand.jur. Mogens Krogh (1929-98), som blev sekretariatets kompetente souschef. Samarbejdet med ham mindes jeg med ublandet glæde.

Når der i beskrivelsen af arbejdsopgaverne ovenfor er nævnt sager af forfatningsmæssig karakter, må det imidlertid ikke overses, at sådanne sager i almindelighed varetoges af borgerrepræsentationens sekretariat. Med chefen for dette, sekretariatschef Bent Dalgaard (1924-99), havde jeg et fortrinligt samarbejde, som begyndte på et tidspunkt, hvor han kun var kontorchef og jeg blot vicekontorchef. I forening med sekretariatschefen for magistratens 2. afdeling (V.B. Arendrup), udgjorde vi et triumvirat, der nedlagde utallige arbejdstimer i forberedelsen af den forfatning, der trådte i kraft den 1. april 1978, dvs. lov nr. 274 af 8. juni 1977 om Københavns kommunes styrelse og den dertil knyttede Vedtægt for styrelsen af de kommunale anliggender i Københavns kommune. Ved denne lovgivning, som var en udløber af kommunalreformen i 1970, bortfaldt rådmandsinstitutionen, hvorimod antallet af borgmestre udvidedes til syv, der skulle vælges blandt borgerrepræsentationens medlemmer, og som derefter skulle udtræde af borgerrepræsentationen, hvorefter denne skulle suppleres med deres stedfortrædere. Den hidtidige magistratsordning bevaredes hvorved Københavns kommune fortsat skulle styres af to organer, hvor borgerrepræsentationen var kommunalbestyrelse og beslutgende myndighed, mens magistraten var den udøvende myndighed.¹⁴

14) Sådan er det imidlertid ikke længere. Siden 1998 består styret af en borgerrepræsentation på 55 medlemmer inklusive de syv borgmestre. Borgerrepræsentationen udgør kommunalbestyrelsen, og den vælger et økonomiudvalg og seks stående udvalg, imellem hvilke opgaverne er fordelt. Overborgmesteren er formand for såvel borgerrepræsentationen som økonomiudvalget.

I 1979 afvikledes det største arrangement, som jeg i min rådhus-tid var med til at forberede. Det drejede sig om et statsbesøg af den engelske dronning og prinsgemalen, hertugen af Edinburgh, hvor- under Hendes Majestæt ville aflægge Rådhuset et besøg. I den an- ledning modtog jeg en visit på mit kontor af den britiske ambas- sadør og et par af hendes medarbejdere. Ambassadøren ville sikre sig, at den tale – som overborgmesteren ved denne lejlighed skulle holde ved modtagelsen på Rådhuset – forinden var blevet forelagt Buckingham Palace. Jeg havde skrevet et udkast til talen og kunne næppe forestille mig, at den på noget punkt kunne vække anstød; men naturligvis måtte jeg overlade det til Weidekamps afgørelse, om han ville lade sig underkaste censur. Ambassadørens henven- delse skabte heldigvis ingen forviklinger. Udkastet blev sendt pr. post, og det engelske hof havde ingen bemærkninger til dette.

Efter besøget modtog jeg fra den britiske ambassadør, Dame Anne Warburton, en sålydende skrivelse: »Even though I have had the opportunity to express to you our warm thanks for all you did to help the Embassy in connection with the State Visit, I would like to say again how much we appreciated the excellent cooperation we had with you then – as always. I thought that you might enjoy the enclosed book,¹⁵ which may serve as a reminder of the fine occasion at the City Hall on 17 May. It comes with grateful thanks from yours sincerely, Anne Warburton.«

Jeg har bevaret både bog og takkeskrivelse som et talende vid- nesbyrd om den veneration, hvormed man i England omfatter kongehuset. Jeg vil altid huske den interesse, som min værtinde i Oxford, Mrs. McArdle, lagde for dagen med hensyn til pseudo- begivenheder som prins Andrews fødsel og prinsesse Margarets

15) Patrick Montague-Smith: *The Country Life Book of the Royal Silver Jubilee* (1976).

forlovelse, altså henholdsvis dronning Elisabeth 2.s næstældste søn og dronningens yngre søster. At arvefølgen inden for huset Windsor i forvejen var solidt sikret, var åbenbart ikke nok for denne jævne *Yorkshire-woman*.

Når der var møde i borgerrepræsentationen, skulle jeg altid være på rådhuset. Det gjaldt således også, når overborgmesteren ingen sager havde på dagsordenen. Jeg skulle bare være der. Om torsdagen kunne jeg således være nødt til at opholde mig på mit kontor fra kl. 08.15 til et godt stykke på den anden side af midnat. Holdt mødet i borgerrepræsentationen op så sent, at det sidste S-tog mod Brøndbyøster, hvor jeg dengang boede, var gået fra Hovedbanegården, kunne jeg på kommunens regning tage en taxa. Men til gengæld forventedes det også, at jeg var at træffe på mit kontor fredag morgen kl. 08.15. For kontorchefer gjaldt »11-timers reglen« ikke.

Til mine pligter hørte naturligvis, at jeg forud for mødet i borgerrepræsentationen skulle sørge for, at overborgmesteren torsdag eftermiddag modtog en dagsorden for aftenens møde. Dagsordenen som sådan henhørte under borgerrepræsentationens sekretariat, som foranledigede, at den forelå trykt. Var der punkter på dagsordenen, som vedrørte overborgmesterens afdeling (økonomidirektoratet, løndirektoratet samt direktoratet for stadens faste ejendomme), hvor det drejede sig om en 1. behandling af et forslag fra overborgmesterens afdeling, påhvilede det mig at sørge for, at et udkast til forelæggelsestalen blev vedlagt overborgmesterens eksemplar af dagsordenen. Udkastet skulle dog blot indhentes fra det direktorat, som det pågældende dagsordenspunkt vedrørte. Jeg har skrevet adskillige taler for overborgmesteren, men jeg er aldrig nogensinde blevet bedt om at fremkomme med et udkast til en politisk tale.

At dagsordenen med bilag skulle være komplet, var en arbejdsopgave, som blev taget alvorligt i sekretariatet. Sammen med Mogens Krogh gennemgik jeg papirerne, inden de blev afleveret i overborgmesterens forkontor.

Jeg blev derfor noget forundret, da jeg en torsdag eftermiddag modtog besked om, at Weidekamp savnede en tale vedrørende en sag fra direktoratet for stadens faste ejendomme. Jeg var overbevist om, at den pågældende tale havde været med i det materiale, som var blevet afleveret i overborgmesterens forkontor, men jeg styrtede straks ned i ejendomsdirektoratet og fik fat på et nyt eksemplar af manuskriptet, som jeg personligt afleverede til Weidekamp. Ved denne lejlighed bebrejdede han mig, at materialet ikke havde været i orden, hvortil jeg alene kunne replicere, at jeg var overbevist om, at det havde det været, da det blev afleveret. Dertil føjede jeg en bemærkning om, at jeg fremover ville bede direktoraterne om at tilstille mig udkast til overborgmesterens taler i to eksemplarer, således at jeg altid ville have et eksemplar i reserve, dersom overborgmesterens eksemplar skulle bortkomme. Dermed troede jeg, at denne ubetydelige affære var ude af verden. Men nej! Samme aften, efter at mødet i forsamlingen var afsluttet, blev jeg kaldt ind på Weidekamps kontor for at modtage en regulær reprimande, som han afsluttede med at tilføje, at det ville få konsekvenser for min stilling, dersom en sådan fejl gentog sig.

Jeg blev selvsagt rasende og ulykkelig på samme tid. Rasende fordi det var uretfærdigt; der var ikke begået nogen fejl af mig eller mine medarbejdere. Ulykkelig fordi jeg ikke anede, hvordan jeg skulle forhindre, at der fremover forsvandt dokumenter fra det til forkontoret afleverede materiale. Det eneste, jeg kunne foretage mig, var at sørge for, at alt materiale til dagsordenen forelå *in*

duplo, og det havde jeg jo allerede om eftermiddagen sagt til ham, at jeg ville gøre.

Der gik nogen tid, og en dag faldt jeg i rådhusets kantine i snak med overborgmesterens pressemedarbejder, Preben Halberg (1924-2013). Ved denne lejlighed berettede jeg om, hvilken urimelig behandling Weidekamp havde gjort mig til genstand for i anledning af den på mystisk vis forsvundne tale. Halberg reagerede ved straks at sige, at han da godt vidste, hvordan den tale var blevet væk på overborgmesterens eget kontor. Han og Weidekamp havde nemlig klippet manuskriptet i stykker til brug for en pressemeddelelse om sagen. Hertil kunne jeg kun bemærke, at så måtte Weidekamp altså have vidst, at han savnede ethvert grundlag for at tildele mig en tjenstlig irettesættelse. Halberg trak imidlertid blot på skuldrene, og jeg kunne jo ikke gå videre til Weidekamp med min nyerhvervede viden uden at bringe førstnævnte i forlegenhed.

Nu skal man jo ikke tro, at jeg om torsdagen arbejdede fra kl. 08.15 til sent på aftenen eller først på natten. Jeg skulle blot være til stede, og jeg benyttede mig ofte af rådhusbiblioteket, hvor den elskværdige Kirsten Kølln altid betjente mig venligt, hvad enten det gjaldt fremskaffelse af bøger til brug ved udarbejdelsen af en tale til overborgmesteren eller det gjaldt mine egne private studier. Dengang interesserede jeg mig stærkt for A.S. Ørsted. I *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 1976 publicerede jeg en lille artikel om Ørsted og retskildelæren, og jeg fik da også skrevet et par kapitler til en aldrig fuldendt bog om Den unge Anders Sandøe Ørsted.

Adskillige af de repræsentative pligter, der var knyttet til min stilling, lagde beslag på megen tid og mange kræfter samt kedede mig usigeligt. Hvor mange timer er ikke medgået til deltagelse i

overborgmesterens modtagelse af fremmede diplomater, receptioner i fremmede magters herværende ambassader og flådebesøg.

Hver gang udenlandske orlogsfartøjer kom til København på officielt besøg, aflagde eskadrens chef en høflighedsvisit på rådhuset, hvor han – ledsaget af sin adjutant og vedkommende lands herværende ambassadør – blev modtaget af overborgmesteren. Siden gengældte overborgmesteren denne visit, og talrige er de gange, hvor jeg i overborgmesterens forfald har måttet repræsentere staden København ved genvisitten. Når jeg under udfoldelse af fuld militær hornnør gik om bord på flagskibet, har jeg utvivlsomt taget mig ud som spurv i tranedans. Ved en sådan genvisit traf jeg engang den daværende chef for søværnet, viceadmiral Sven Thostrup (1915-2006). Viceadmiralens far havde været lods i Nørresundby, og han selv var født i Aalborg, så vi udvekslede nogle forbindtlige bemærkninger om limfjordsbyerne Hals, Nørresundby og Aalborg.

I forbindelse med disse flådebesøg blev jeg klar over, at der ikke måtte udskænkes alkoholiske drikke på amerikanske flådefartøjer. Det traf sig nemlig således, at en stor NATO-eskadre lå i Københavns havn under kommando af en admiral. Admiralens flagskib var et hangarskib, hvor vi blev modtaget med et glas æblemost. Siden foreslog admiralen de forsamlede dignitarere, at vi »for obvious reasons« forføjede os over på en canadisk destroyer, som lå ved siden af hangarskibet. Her på det langt mindre skib ville det være ham en glæde at byde os alle på frokost, der omfattede alt, hvad der burde henhøre til en sådan.

Det skal også nævnes, at jeg i min rådhistid var med på officielle rejser til Warszawa og Bonn. Ved besøget i Polen havde Weidekamp været ledsaget af rådmand Knud Brørup fra SF og den kommunistiske borgmester Ivan Hansen, som begge var fornøjelige

rejsekammerater. På rejsen til Den tyske Forbundsrepublikks hovedstad havde Weidekamp derimod ikke været ledsaget af kommunalpolitikere fra andre partier, hvorimod han havde medbragt to embedsmænd, idet kontorchef Kjeld Meyer også var med på denne rejse.

Det faktum, at jeg har arbejdet for to socialdemokratiske overborgmestre, gør det naturligt for mig at fortælle lidt om mit forhold til Socialdemokratiet. Lad mig da bekende, at Socialdemokratiet er det eneste parti, som jeg har været medlem af. Det var Knud-Erik Ziirsen, der i sin tid, medens vi var kolleger hos Folketingets ombudsmand, havde formået at få mig til at melde mig ind. Han var da formand for Socialdemokratisk Forening i 6. Kreds, (*Østbanekredsen*), og det var her, at jeg sluttede op om de røde faner. Dette skete ud fra en overbevisning om, at der i samfundet skulle være plads til os alle.

Socialdemokratiets kongres overværede jeg en enkelt gang. Og kun i ét eneste tilfælde gjorde partiet brug af min arbejdskraft, idet jeg blev udpeget til medlem af *Socialdemokratiets Retsreformudvalg*. Beslutningen om nedsættelsen af dette udvalg var blevet truffet på partiets kongres i juni 1969. Udvalget, der fik Ziirsen til formand, skulle først og fremmest komme med forslag til reformer inden for straffelovgivningen. Efter talløse drøftelser i udvalget og i de af dette nedsatte underudvalg barslede udvalget med en rapport, "Forslag til en retsreform. Oplæg til debat i Socialdemokratiet", der forelå trykt i november 1970. Præsentationen af udvalgets arbejde foregik på Christiansborg. Efterfølgende blev der afholdt debatmøder i vælgerforeningerne over hele landet. Under arbejdet i udvalget og i underudvalgene blev mange progressive tanker luftet, men den helt store betydning fik udvalgets arbejde nu næppe.

Imidlertid blev jeg efterhånden så stærk en modstander af den socialdemokratiske skattepolitik, at jeg ønskede at melde mig ud af partiet. Ziirsén modtog min udmeldelse, men kviede sig længe ved at videresende den til partiapparatet. Efter at givet mig betænkningstid ekspederede han imidlertid loyalt udmeldelsen videre.

Det, der havde ophidset mig så stærkt, var, at Socialdemokratiet havde accepteret en tvungen opsparing. Jeg havde altid næret en stærk animositet imod netop denne form for økonomiske indgreb, fordi jeg mente, at et sådant indgreb var et slag i luften, der kun generede de skatteydere, der ikke var i besiddelse af en tilstrækkelig stor opsparing. Havde man en sådan, kunne man jo blot overføre det beløb, der skulle tvangsopsøres, fra en konto til en anden. Havde man derimod ikke likvide midler, måtte man ud for at skaffe sig et banklån. Et sådant var ikke svært at opnå; men jeg havde vanskeligt ved at forstå, at det gavnede samfundsøkonomien, at unge akademikere skulle gældsætte sig yderligere. Det var så vist ikke denne gruppe skatteydere, der havde forårsaget overforbruget.

Dette gav mig anledning til at sende et læserbrev til Dagbladet *Politiken*, hvor det blev trykt den 1. marts 1974. Læserbrevet blev bragt under overskriften »Hvorfor netop tvangsopsparing« og lød således:

»I et indlæg i *Politiken* (26/2) har fhv. minister Kjeld Olesen påtaget sig at forklare, hvorfor Socialdemokratiet accepterede tvangsopsparing. Her kan man bl.a. læse, at tvungen opsparing kun kom på bane, fordi Socialdemokratiet ikke kunne godtage de foreslåede besparelser, og at vi befinder os i en så alvorlig økonomisk situation, 'at en omfattende arbejdsløshed ville blive resultatet, om intet blev gjort'.

Det ville være dejligt om den fhv. minister for forsvaret også ville påtage sig at forklare, hvorfor det påkrævede indgreb nødvendigvis skal være en tvangsopsparing. Socialdemokratiet gik i sin tid stærkt ind for kildeskat, fordi denne opkrævningsform er baseret på samtidighedsprincippet. Og nu går Socialdemokratiet ind for, at nogle skatteydere alligevel skal betale en tillægsskat (benævnt bunden opsparing) på basis af sidste års skattepligtige indtægt.«

Kjeld Olesen, der dengang var næstformand i Socialdemokratiet, svarede mig, den frafaldne, i et indlæg i *Politiken* den 6. marts 1974. Her hed det:

»Lektor, cand.jur. Sv. Gram Jensen spørger mig, hvorfor det er nødvendigt med en tvungen opsparing, når vi har kildeskatten, der er baseret på samtidighedsprincippet. Det er rigtigt, at vi om kildeskatten – og for øvrigt også om momsens – har sagt, at vi hermed fik nogle instrumenter der betød, at vi ikke behøvede at fare til afgiftsforhøjelser og tvungne opsparinger, hver gang efterspørgselspresset voksede.

Dette slår imidlertid ikke til, når vi i 1974 må forudse en samlet lønstigning på ca. 20 pct. – langt større end i de lande, vi skal konkurrere med. Derfor er det nødvendigt at foretage en dæmpning af den indenlandske efterspørgsel således, at underskuddet på betalingsbalancen bliver nedbragt. Hvis hr. Sv. Gram Jensen, er tjenestemand, sker samtidig det, at ordningen med delvis binding af dyrtidsportionerne ophæves.«

Dengang var jeg ikke tjenestemand, og jeg måtte ned i min bank for at låne til tvangsopsparingen. Min bank havde naturligvis intet imod en transaktion, der bestod i, at banken ydede mig et risikofrit lån, hvorved banken tjente differencen mellem udlånsrenten på en kassekredit og indlånsrenten på en tvangsopsparingskonto. Men

at dette skulle hjælpe på samfundsøkonomien, havde jeg (den gang som nu) svært ved at fatte.

Siden min udmeldelse af Socialdemokratiet har jeg ikke været medlem af noget politisk parti. Jeg har stemt ved hvert eneste folketingsvalg, men jeg har været marginalvælger. Dog har jeg aldrig stemt på yderpartierne. Hverken Enhedslisten eller Dansk Folkeparti har nogensinde fået min stemme.

Lidt efter lidt var det gået op for mig, at universitetslærerens gerning var langt mere tillokkende end den kommunale tjenestemand's tilværelse. Som det desværre fremgår med al ønskelig klarhed af historien om Weidekamp og den bortkomne forelæggelsestale, er jeg en konfliktsky natur. Eller var jeg blot realistisk og indså, at en konflikt med min politiske chef kunne ende med en forflyttelse fra begivenhedernes centrum på Københavns Rådhus til en stilling som kontorchef i periferien – f.eks. i det københavnske begravelsesvæsen? I mit stille sind påtænkte jeg derfor en tilbagevenden til den akademiske verden, hvis der skulle vise sig en chance herfor. Og en sådan mulighed viste sig i form af et opslag om en nyoprettet stilling som lektor i almindelig retslære ved Københavns Universitet. Ganske vist ville stillingsskiftet fra kontorchef til lektor medføre en betydelig indtægtsnedgang, ligesom jeg måtte ombytte de trygge tjenestemandsvilkår med en ansættelse på overenskomstvilkår. Alligevel fandt jeg, at ansættelsesvilkårene ikke kunne være afgørende, og min kone bakkede mig op i denne beslutning.

Sammen med fem andre ansøgere, hvoraf den ene senere trak sin ansøgning tilbage, lagde jeg billet ind på stillingen, og jeg var så heldig at blive den foretrukne, hvorefter jeg den 1. november 1979 kunne vende tilbage til Frue Plads.

Kapitel 7

Docent

Preben Stuer Lauridsen (1940-2013) var fra 1977 til 1995 professor i retslære ved Københavns Universitet (KU). Om ham hedder det i værket *Københavns Universitet 1479-1979*, bind VI,1 (2005) s. 401, at han ikke følte sig hjemme på universitetet, »hvor han i stigende omfang kom i modsætningsforhold til sine kolleger«. Sammesteds hedder det også, at da han efter eget ønske definitivt forlod universitetet, skete dette »til manges lettelse«. I anvendelsen af ordet »definitivt« ligger formentlig, at Stuer Lauridsens ansættelse ved KU havde været afbrudt af langvarige orlovsperioder, hvor han virkede henholdsvis som kst. landsdommer (1984-85), gæsteforsker i München (1985-86) og som praktiserende advokat (1988-91).

Da jeg tiltrådte stillingen som lektor i retslære, skete det med store forventninger. Omsider kom jeg til at beskæftige mig med det fag, som altid havde interesseret mig levende. Og Preben Stuer Lauridsen kendte jeg på forhånd og betragtede ham som en ven. Det var såmænd ham, der havde gjort mig opmærksom på stillingsopslaget.

Jeg var også kommet godt fra start. Et bedømmelsesudvalg, bestående af professorerne Preben Stuer Lauridsen, Mogens Koktvedgaard (S52) og Stig Strömholm (fra Uppsala Universitet) fandt mig kvalificeret til stillingen. Og ved afgørelsen af, hvem der blandt de som kvalificeret bedømte skulle foretrækkes og dermed indstilles til ansættelse i den ledige stilling, var der to ansøgere, der efter udvalgets opfattelse skilte sig klart ud som bedre kvalificerede end de øvrige. Det var NN og mig, hvis videnskabelige produktion havde

et i forhold til medansøgerne mere færdigt præg, og hvis undervisningserfaring klart oversteg de øvrige. Ved valget mellem disse to ansøgere fandt udvalget, at jeg burde foretrækkes. "Udvalget lægger herved vægt på, at Gram Jensens videnskabelige produktion må betegnes som bedre og mere afklaret end NNs og de øvrige ansøgers. Herved bemærkes, at Gram Jensen som den eneste af ansøgerne har en videnskabelig produktion på licentiatgradniveau. Udvalget tillægger det mindre betydning, at Gram Jensen ikke tidligere har undervist i netop almindelig retslære, når henses til hans betydelige pædagogiske erfaringer. Udvalget skal herefter indstille, at lic.jur. Svend Gram Jensen ansættes i den ledige stilling. Ansættelse skal ske som lektor. Indstillingen er enstemmig.«

I 1989 overgik jeg til ansættelse i en stilling som *lektor med særlige kvalifikationer*. Ansættelsen havde tilbagevirkende kraft, idet den skulle gælde fra den 1. april 1988. I 1990 meddeltes det indehaverne af sådanne stillinger, at de var berettigede til at anvende stillingsbetegnelsen *docent*. Docenturet beholdt jeg til udgangen af 1996, hvorefter jeg gik på pension, men som et led i den med mig indgåede aftrædelsesordning oppebar jeg den fulde løn indtil udgangen af juli 1997.

Det retsvidenskabelige Institut A

Dengang eksisterede det juridiske fakultet ikke som et selvstændigt fakultet. Retsvidenskab var henlagt under det samfundsvidenskabelige fakultet, og under fakultetets juridiske faggruppe hørte de tre retsvidenskabelige institutter samt det kriminalistiske institut.

Som nyansat lektor i retslære ved Københavns Universitet skulle

jeg fra den 1. november 1979 gøre tjeneste ved Retsvidenskabeligt institut A. I nogle optegnelser, der – med store lakuner – vedrører årene fra 1979 til 1996, har jeg under datoen den 1. november 1979 anført følgende:

»Alle helgens dag. En ny tilværelse begynder – jeg tiltræder i dag lektoratet i almindelig retslære ved Københavns Universitet. I den anledning har jeg læst F.C. Bornemanns 'Indledningsforedrag til Forelæsninger over Retsvidenskaben ved Københavns Universitet' (1839) og fundet trøst og opmuntring i ordene *Ingen kjender sine Kræfters Maal, før han har forsøgt dem.*«

Ved min tiltrædelse var efterårssemestret 1979 ved at gå på hæld. Derfor blev der hverken pålagt mig undervisnings- eller eksaminationsforpligtelser af nogen art. Jeg havde månederne november, december og januar til at sætte mig ind i det pensum, som jeg i forårssemestret 1980 skulle gennemgå med de juridiske studerende, der havde valgt retslære i stedet for retshistorie, som af de fleste studerende opfattedes som et lettere og mere tilgængeligt fag. På den tid udgjordes pensum i retslære af Preben Stuers Lauridsens bog *Retslæren* (1977). Med denne bog havde Stuer Lauridsen villet markere sin overtagelse af den retsfilosofiske lærestol. Bogen skulle erstatte de tidligere benyttede lærebøger, herunder Alf Ross' berømte introduktion til den analytiske retsfilosofi *Om ret og retfærdighed* (1953). Ved sin fremkomst var *Retslæren* blevet mødt både med ros og ris. Hvad det sidste angår, havde især Nils Jareborg i *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 1979 svunget riset og i sin recension af bogen røbet, at han var tilbøjelig til »att tycka synd om de studenter som i 'Retslæren' skall tillgodogöra sig allmän rättslära«. Med årene kom jeg mere og mere til at hælde til samme synspunkt.

Allerede i 1974 havde Stuer Lauridsen udgivet en lærebog i almindelig retslære med den omstændelige titel: *Almindelig retslære. En kortfattet orientering om retsteorier, retsvidenskab og retssociologi med tilhørende udvalgte litteraturtekster*. Jørgen Dalberg-Larsen har i sin bog *Dansk retsfilosofi. Udviklingslinjer og portrætter* (2006) karakteriseret denne bog som Stuer Lauridsens »fine lille lærebog i faget«, hvorimod sidstnævnte kender af dansk retsfilosofi ikke er begejstret for *Retslæren*. Om det sidstnævnte værk hedder det hos Dalberg-Larsen:

»I 1977 udsender forfatteren [Stuer Lauridsen] så sin endelige udgave af fagets lærebog, hvilket markeres ved at kalde bogen *Retslæren*. Denne bog virker, som om den er skrevet i betydelig hast for at kunne udkomme samme år, som Stuer Lauridsen overtager fagets lærestol, og den kan ikke betegnes som vellykket hverken fagligt eller pædagogisk. Den beskæftiger sig med særdeles mange emner, og det faglige udgangspunkt er de opfattelser, som disputatsen [Studier i retspolitisk argumentation (1974)] stod for. Men ellers er det svært at finde nogen rød tråd i bogen. Den udmærker sig især ved at være usædvanligt stærkt præget af et ønske om at gøre op med næsten alle, der i nyere tid har udtalt sig om retslærefaget i Danmark. Selv de mindste opsatser i fagets periferi tillægges stor betydning, og skældsordene, som endog overgår Ross' i grovhed, regner ned over alle, herunder ikke mindst de nye marxistisk-orienterede jurister.«

I Danmark tilsiger traditionen, at to gebeter overlades til den almindelige retslære eller retsfilosofien, som faget også benævnes. Med et par slagord kan disse emnekredse betegnes som henholdsvis teoretisk og praktisk retslære. Under den teoretiske retslære falder en fremstilling af de retlige grundbegreber, herunder en redegørelse for, hvad det vil sige, at noget er »gældende ret«. Under

den praktiske retslære hører en oversigt over retskilderne samt en omtale af de almindelige principper for lovforklaring. Fagets substans er således heterogen. Med nogen tilspidsning vil jeg vove at påstå, at det eneste, der holder sammen på disse brogede emner, er bindet om de gængse lærebøger i faget

Efter min opfattelse er den centrale problemstilling inden for retslæren forholdet mellem ret og moral. Det springende punkt er, hvorvidt retten begrebsnødvendigt er forankret i moralen, således som retsidealisterne påstår, eller om denne sammenhæng benægtes, således som det hævdes af retspositivisterne.¹⁶ Hverken i Ross' *Om ret og retfærdighed* eller i Stuer Lauridsens *Retslæren* finder man dette emne tilfredsstillende behandlet. I så henseende er de fleste udenlandske lærebøger langt bedre, se f.eks. H.L.A. Hart: *The Concept of Law* (1961). Men med denne bog ville Hart jo netop også fremme forståelsen af, at ret, magt og moral udgør separate, om end forbundne, sociale fænomener.

Det var først i det syttende århundrede, at man fik øjnene op for, at ret og moral ikke – som oprindeligt antaget – er to sider af samme sag. Samuel Pufendorf var den første, der forsøgte at holde ret og moral ude fra hinanden. Christian Thomasius tog et skridt videre ad den vej, som Pufendorf havde betrådt. Og med Immanuel Kant var adskillelsen fuldbragt.

Til trods for at jeg anser forholdet mellem ret og moral for at være et emne af største vigtighed, kan jeg ikke rose mig af, at jeg har bragt debatten videre. Jeg har kun bidraget med en lille arti-

16) Alf Ross (1899-1979) var retspositivist. Den nuværende indehaver af lærestolen i retslære ved KU Henrik Palmer Olsen (f. 1966) er retsidealist. Det er straks vanskeligere at sætte Mogens Koktvedgaard (1933-2003), Preben Stuer Lauridsen (1940-2013) og Henrik Zahle (1943-2006) i bås. Dog forekommer det mig, at Zahle nærmest hældede imod retsidealismen. Siden 1950 har lærestolen i retslære ved KU været beklædt af disse fem.

kel i *Ugeskrift for Retsvæsen* 1991, ligesom der naturligvis findes et kapitel herom i min introduktion til almindelig retslære. Jeg kan imidlertid røbe, at jeg helt kan tilslutte mig, hvad Ian P. Farrell har skrevet i *Texas Law Review*, Vol. 84, 2006, hvor han formulerer retspositivismens grundtanke således: »The central tenet of legal positivism concerns the relationship between law and morality. It is the claim that law is a human construct, rather than inherent in nature or imposed by God, and therefore that the existence of law is determined by reference to social facts and not the law's moral status.«

Imidlertid blev det studiet af de retlige grundbegreber – og ikke primært forholdet mellem ret og moral – som jeg skulle komme til at beskæftige mig mest med. Jeg fordybede mig i den analyse af de retlige modaliteter, som Wesley Newcomb Hohfeld havde lagt grunden til, og som Ross havde videreudviklet. Herunder kom jeg til den konklusion, at Hohfeld og Ross, der begge baserer deres skarpsindige begrebsanalyser på pligtbegrebet, med fordel kunne have taget deres udgangspunkt i begrebet *det retlige ansvar*. Pligtbegrebet er jo et temmelig diffust begreb, som juraen har overtaget fra moralfilosofien, hvorimod det retlige ansvar er et forholdsvis veldefineret juridisk begreb, hvis hovedformer udgøres af straf, erstatning og naturalopfyldelse. Herom har jeg skrevet adskilligt. Og som et af højdepunkterne i min akademiske tilværelse noterer jeg, at jeg den 5. april 1984 efter indbydelse har holdt et foredrag om forholdsnormer og kompetencenormer i Selskabet for Filosofi og Psykologi.

I forårssemestret 1980 kom jeg for første gang til at undervise i retslære. Denne, for mig skelsættende, begivenhed fandt sted i auditorium 3 i universitetets hovedbygning. Der havde kun ind-

fundet sig en halv snes tilhørere. Senere skulle antallet af tilhørere til mine forelæsninger stige betydeligt.

I første halvdel af juni måned 1980 eksaminerede jeg for første gang i faget, og den halve snes eksaminander opnåede et gennemsnit på 7.9 (efter 13-skalaen). Og om aftenen den 12. juni fejrede min kone og jeg den veloverståede eksamen med at dele en flaske champagne, som min svigermor havde foræret mig, for at vi kunne celebrere denne begivenhed på værdig vis.

Fra efterårssemestret 1980 og indtil efterårssemestret 1984 kunne de juridiske studerende frit vælge mellem at blive undervist i retslære af Stuer Lauridsen eller af mig. Pensum var det samme på begge hold, altså Stuer Lauridsens *Retslæren*. Fra først af eksaminerede vi kun de studerende på vore egne hold, således som det var tilfældet på alle kursusfag. Efter Stuer Lauridsens anmodning indførte Studienævnet siden såkaldt »tilfældig« eksamination ligesom på hovedfagene. Denne ordning indebar, at de studerende blev slået sammen i én pulje og eksamineret af den lærer, som den pågældende eksamensdag skulle forestå den mundtlige eksamen i faget. Jeg kom derved til at tage en større andel af eksaminerne, al den stund Stuer Lauridsen i starten selvsagt havde flere deltagere på sit hold, end jeg havde på mit. Dette var fair nok. Og med tiden ændrede fordelingen af deltagere på de to hold sig således, at denne eksamensordning blev til min fordel. Således deltog ca. 120 studerende på mit hold i forårssemestret 1984.

I sommeren 1983 havde jeg været i Finland, hvor jeg bl.a. havde deltaget i den 11. verdenskongres i retsfilosofi i Helsingfors. Her havde jeg holdt et foredrag om Ross' frihedsbegreb og redet min kæphest, hvorefter frihedsbegrebet ikke udgør pligtbegrebets ne-

gation.¹⁷ Den slags sammenkomster brød Stuer Lauridsen sig ikke om, og han deltog derfor ikke i kongressen. Ved min hjemkomst fandt jeg ham forandret. Og nu skulle jeg lære ham at kende fra en anden side og opleve ham som en særdeles stridbar og stridslysten person.

Optakten blev, at Stuer Lauridsen henstillede til mig at undlade at uddele noter i tilknytning til min undervisning. Han mente, at sådanne noter var unødvendige, al den stund det fornødne jo stod i hans lærebog. En sådan henstilling valgte jeg selvsagt at sidde overhørig. Hvordan jeg ville undervise, måtte blive min egen sag, blot jeg sørgede for, at de studerende tilegnede sig det obligatoriske pensum. Min holdning fik imidlertid en lavine til at rulle. Stuer Lauridsens næste skridt blev at henvende sig til studienævnet med en anmodning om, at vi ikke længere i fællesskab skulle forestå den mundtlige eksamen i almindelig retslære, men at vi skulle vende tilbage til den tidligere ordning og hver for sig eksaminere vore egne hold. Nævnet imødekom Stuer Lauridsens anmodning, men rigtignok på en måde, som han næppe havde forestillet sig. Udfaldet blev nemlig, at undervisningen i retslære fuldstændigt skulle omlægges, således at der ved først givne lejlighed skulle udbydes to sideløbende forelæsningsrækker med forskelligt pensum, hvilket ville give de studerende noget at vælge imellem.

Herefter lagde Stuer Lauridsen megen opfindsomhed for dagen med henblik på at chikanere mig. F.eks. fandt han et påskud i en domskommentar som jeg havde fået optaget i *Ugeskrift for Retsvæsen* 1984. Denne harmløse opsats affødte en polemik, som eventuelle lysthavende vil kunne finde i den ovennævnte årgang af ugeskriftet. Desværre siger Stuer Lauridsens indlæg og min replik ikke meget

17) Se om mit endelige standpunkt til dette spørgsmål min artikel i *Ugeskrift for Retsvæsen* 2003 B s. 339 ff.

om de retssædvaner, hvorom striden stod. Til gengæld fortæller de en del om, hvordan hans forhold til mig havde udviklet sig. Under disse omstændigheder fandt jeg det klogest at fortrække, og jeg begyndte derefter at se mig om efter andre græsgange.

I disse år havde jeg – ud over tidsskriftsartikler – i 1983 på Gads Forlag fået udgivet en essaysamling *Hvad er retfærdighed?*. Min essaysamling påkaldte sig ikke megen opmærksomhed. Den blev dog anmeldt i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1984 af Tore Strömberg.

Tore Strömberg (1912-1993) var fra 1961 til 1977 professor i almindelig retslære ved Lunds Universitet. Jeg havde truffet ham ved et seminar i Lund i september 1982. Forud for dette møde havde jeg anskaffet mig hans *Inledning till den allmänna rättsläran*. I den findes der et bemærkelsesværdigt forord, der indledes således: »Quot homines, tot sententiae, lyder ett gammalt ordspråk. Den kärna av sanning som ordspråket innehåller äger tillämpning inte minst på rättsteoriens område. Kanske finns där rentav fler åsikter än det finns människor. Den som arbetar allvarligt med rättsteoretiska problem undgår nämligen inte att emellanåt ändra mening. Den som har blivit medveten härom är inte längre så självsäker«. Et sådant *credo* gav jeg gerne min tilslutning. Og min oversættelse af Strömbergs *Rättsfilosofins historia i huvuddrag*, som udkom i 1984 på Akademisk Forlag med titlen *Retsfilosofiens historie i omrids*, blev til i et gnidningsløst samarbejde med ophavsmanden. Udgivelsen blev fejret ved en frokost i hans hjem i Lund, hvor vi kun var fire til stede: ægteparret Strömberg, parrets ældste datter og mig. Ikke desto mindre rejste værten sig op og holdt en formfuldendt tale for mig. Talens tema var samarbejdets kunst. Strömberg havde kun to gange i sit liv oplevet det perfekte samarbejde. Første gang var, da

han med hjælp fra en slægtning opførte sin »sommarsstuga« ved Åbyfjorden i Bohuslän. Anden gang var, da han sammen med mig, tilvejebragte den danske oversættelse af hans oversigt over de retlige ideers historie.

Da jeg, bortset fra lektor Peter Blume (siden professor i retsinformatik) og afdøde Henrik Zahle (dengang professor i statsforfatningsret), ikke havde andre at diskutere retsfilosofiske emner med, var jeg glad for at have fundet mig en »penneven« i Strömberg. I årene fra 1982 til 1993 udvekslede vi adskillige breve. Jeg har bevaret dem alle tillige med fotokopier af mine egne udgydelser og samlet denne korrespondance i tre ringbind.

Trods den betydelige aldersforskel mellem Strömberg og mig, udviklede der sig et varmt venskab imellem os, som varede ved lige til hans død. Det sidste brev i samlingen er en kopi af det brev, som jeg skrev til hans hustru, da hun havde underrettet mig om ægtefællens død. Ved denne lejlighed skrev jeg til fru Strömberg: »Mange tak for Deres venlige brev, hvori De underretter mig om, at Deres mand er afgået ved døden den 8. november 1993. I den anledning vil jeg gerne udtrykke min deltagelse. Og jeg mindes uvilkårligt, hvad Tore skrev til mig (27. oktober 1992): 'Min tro är i varje fall, att döden är slutet på allt lidande och all oro'. Jeg er i besiddelse af ikke så få breve fra Tore. Det ældste bærer datoen den 4. oktober 1982, det seneste er dateret den 21. oktober 1993. Alle brevene vidner om hans indsigt i retsfilosofi og om livsvisdom. Jeg beklager, at det er slut med denne korrespondance. Jeg vil savne Tores kloge breve.«

Hen imod slutningen af forårssemestret 1984 blev Stuer Lauridsen sygemeldt, og jeg måtte derfor påtage mig også at undergive hans hold, ligesom jeg måtte eksaminere begge hold til den

mundtlige eksamen. Jeg glædede mig derfor til efterårssemestret 1984, hvor Stuer Lauridsen skulle konstitueres som dommer i Østre landsret, hvorfor jeg sammen med en ekstern lektor skulle undervise i faget retslære. Men da den eksterne lektor gerne ville undervise i et pensum, bestående af Ross' *Om ret og retfærdighed* og Strömbergs *Retsfilosofiens historie i omrids* samt nogle udvalgte tidsskriftsartikler, måtte jeg affinde mig med fortsat at skulle forelæse over Stuer Lauridsens *Retslæren*. Studienævnet havde jo vedtaget, at der skulle udbydes et alternativt pensum, således at de studerende havde noget at vælge imellem.

Det retsvidenskabelige Institut C

Skatteret I

Det første ledige lektorat ved KU, der blev opslået efter bruddet mellem mig og Stuer Lauridsen, var et lektorat i kvinderet. Det afholdt jeg mig dog klogeligt fra at søge. Det næste var et lektorat i skatteret, og selv om jeg ikke havde noget nævneværdigt kendskab til dette fag, forhindrede denne kendsgerning mig ikke i at søge om at måtte komme i betragtning ved besættelsen af stillingen.

Jeg indgav den 6. april 1984 en kortfattet ansøgning til rektor for KU, og henviste i ansøgningen til en vedlagt fortegnelse over mine juridiske publikationer, der (på dette tidspunkt) omfattede i alt 47 numre. Og efter at fristen for indsendelse af videnskabelige arbejder var blevet forlænget, indsendte jeg yderligere et par stykker, således at jeg på det nærmeste nåede op på et halvt hundrede videnskabelige arbejder.

Der indkom i alt tre ansøgninger, og til at bedømme ansøgningerne nedsattes der et bedømmelsesudvalg, bestående af professorerne Isi Foighel (1927-2007), Mogens Koktvedgaard (1933-2003) og Henrik Zahle (1943-2006). Isi Foighel var professor i skatteret, men da han på dette tidspunkt var minister for skatter og afgifter, var det Koktvedgaard, som blev formand for bedømmelsesudvalget.

Udvalget afgav sin bedømmelse den 9. oktober 1984. I bedømmelsen af mig hedder det afslutningsvis:

»Ansøgerens bogproduktion omfatter 5 numre. Heraf er de tre almene, orienterende fællesværker om forbrydelse, straf og strafansvar, skrevet sammen med Vagn Greve og (til dels) Ole Ingstrup. De resterende to bøger er dels en bearbejdet udgave¹⁸ af ansøgerens licentiatafhandling 'Studier over lovens strengeste straf i Danmark 1858-1957' (1974), dels værket 'Hvad er retfærdighed?' (1983). Begge disse bøger er beskedne i deres ydre rammer, henholdsvis på 119 sider (incl. appendices m.v.) og 88 sider. Bag afhandlingen om lovens strengeste straf ligger dog et betydeligt empirisk arbejde. Bogen om retfærdighed er en samling mindre afhandlinger fra den almene retslære, og forfatteren drøfter her blandt andet retfærdighedsbegrebet, forholdet mellem forholdsnormer og kompetencenormer, naturretten i Danmark, Ørstedes retskildelære, forholdets natur, sædvaneret og Alf Ross' 'gælde'-begreb. Værket indeholder en række interessante observationer, men kan i øvrigt ikke karakteriseres som banebrydende. Forfatteren anmærker også selv i forordet, at 'det – måske i særlig grad – for retslæren gælder, at der intet nyt er under solen.'"

18) Udvalget er her hildet i en for mig uforståelig vildfarelse. Den på Christian Ejlers' Forlag udkomne bog er fuldstændig identisk med den stencilerede udgave af det manuskript, der indgik i det materiale, hvorpå jeg erhvervede licentiatgraden.

Ansøgeren er allerede lektor ved Københavns Universitet, og udvalget finder således ikke anledning til fornyet efterprøvelse af hans almene kvalifikationer, hvorved bemærkes, at han har betydelig undervisningserfaring. Generelt må han således anses for kompetent. Udvalget må imidlertid påpege, at ingen af de fremlagte værker vedrører skatteret.

Når henses til ansøgerens almene kompetence og til det ønskelige i, at Universitetets interne lektorer får rimelig adgang til at skifte område for forskning og undervisning, finder udvalget det forsvarligt at anse Svend Gram Jensen for kompetent til den ledige stilling.«

Ved valget mellem ansøgerne fandt udvalget at måtte lægge vægt på, at ved udløbet af den forlængede frist havde ingen af de to medansøgere kunnet fremlægge deres hovedarbejder i færdiggjort stand, hvorimod jeg allerede i 1974 havde erhvervet den juridiske licentiatgrad. Udvalget indstillede herefter, at jeg under hensyntagen til min betydelige undervisningserfaring blev ansat i den ledige stilling.

Personalekontoret meddelte mig herefter, at jeg efter indstilling fra det juridiske fagråd med virkning fra 1. februar 1985 skulle overgå til at gøre tjeneste som lektor i skatteret med tjeneste – som hidtil – ved Retsvidenskabeligt institut A. Dog skulle jeg pr. 1. januar 1986 – og indtil videre – tilknyttes Retsvidenskabeligt Institut C (hvor Isi Foighel hørte til).

Undervisning i retslære

Når jeg først skulle overflyttes til Institut C ved begyndelsen af kalenderåret 1986, hang det bl.a. sammen med, at Stuer Lauridsen jo

var på orlov, således at jeg af hensyn til de studerende blev nødt til fortsat at forestå retslæreundervisningen. Dette gav sig selv, for der var jo ikke andre. Bortset fra fagets professor var jeg den eneste (interne) lærer i faget, og eftersom der kun havde meldt sig ét hold, blev der alligevel ikke brug for nogen ekstern lektor. Af hensyn til kontinuiteten besluttede jeg mig for at lægge *Retslæren* til grund for min undervisning i efterårssemestret og ikke benytte mig af tilladelsen til at bruge et af mig fremsat forslag om et alternativt pensum.

Jeg kom derfor ikke til at undervise i skatteret i forårssemestret 1985, men administrationen af faget kom alligevel til at påhvile mig allerede fra 1. februar 1985. Foighel var dengang – som allerede nævnt – skatteminister og havde orlov fra professoratet i skatteret fra 1982 til 1987. I 1987 blev Foighel naturligvis fagleder på ny, men på et tidspunkt efter min tilbagevenden til skatteretsundervisningen afløste jeg ham, således at jeg atter blev fagleder i skatteret og fortsatte som sådan lige til jeg gik på pension.

Kalenderåret 1985 startede med, at jeg i dagene fra den 3. januar til og med den 24. januar eksaminerede i alt 87 eksaminander til den mundtlige prøve i almindelig retslære. Og som nævnt ovenfor måtte jeg i forårssemestret 1985 undervise i retslære – og ikke i skatteret.

Skatteret II

Sommeren 1985 skulle jeg have været i Grækenland for at deltage i den retsfilosofiske verdenskongres, som dette år afholdtes i Athen. Imidlertid opstod der problemer i forbindelse med skatteretsundervisningen, som bevirkede, at jeg måtte give afkald på at deltage og smukt blive hjemme og søge at få disse problemer løst.

Der var sket det, at de to eksterne lektorer – der indtil min tiltræden af det (interne) lektorat i skatteret havde været alene om at varetage faget – havde opsagt deres stillinger, fordi de (angiveligt) ikke ønskede at medvirke til en af studienævnet krævet omlægning af undervisningen. (Studienævnets krav var ellers såre beskedne, idet den forlangte reform stort set begrænsede sig til, at det hidtidige 80-timers kursus skulle opdeles i et 40-timers grundkursus og et 40-timers overbygningskursus). Hertil kom, at den hidtil benyttede *Studiebog i skatteret* – der var udarbejdet af Foighel i samarbejde med de to eksterne lektorer – var udsolgt, og at forlaget ikke ønskede at genoptrykke den. Den nærliggende mulighed at erstatte studiebogen med *Lærebog om indkomstskat*, der dengang benyttedes som undervisningsgrundlag bl.a. ved Aarhus Universitet, stødte på den vanskelighed, at 4. udgave af denne bog var udsolgt. Og uden lærebogsmateriale var jeg jo afskåret fra at kunne udarbejde pensumplaner for et grundkursus og et overbygningskursus. Disse problemer beredte mig en varm sommer.

Først i begyndelsen af september 1985 var vanskelighederne overvundet. *Lærebog om indkomstskat* forelå da i en ny (5.) udgave. Pensumplaner baseret på denne bog godkendtes af studienævnet. Og fagrådet ansatte kontorchef (senere afdelingschef) i Skatteministeriet Jens Drejer og direktør Peter Taarnhøj (S66) som eksterne lektorer i skatteret. Det aftaltes, at Drejer og jeg i fællesskab skulle varetage undervisningen på grundkursus, og at Taarnhøj skulle tage sig af undervisningen på overbygningskursus. Og med kun en uges forsinkelse kunne Drejer og jeg herefter påbegynde gennemgangen af »Indledning til skatteret«, som blev det navn, hvorunder grundkursus blev markedsført. Overbygningskurset kom til at hedde »Erhvervsdrivendes skatteforhold«.

Hen imod slutningen af forårssemestret 1986 blev jeg ramt af en så alvorlig ørelidelse på det højre øre, at jeg måtte sygemeldes. En periode var jeg indlagt på øreafdelingen på amtssygehuset i Glostrup. Det var mig dengang en stor opmuntring at modtage en hilsen fra en mig fuldstændig ubekendt kvindelig studerende, som den 15. juni 1986 skrev følgende: »Til Svend Gram Jensen. Først vil jeg præsentere mig: jeg har fulgt din undervisning i retslære og nu senest i skatteret. Din kollega Jens Drejer fortalte, at du er sygemeldt for længere tid. Det er en skam, at du ikke nåede det sidste af skatteretsundervisningen. Du har i hvert fald været savnet af mange foruden jeg selv. – Til slut vil jeg blot ønske dig en god, lang sommer på rekreation og god bedring. – Kom stærkt igen! Med venlig hilsen Din elev K ... B ... « Denne hilsen var skrevet på bagsiden af et kort, der var prydet med nogle blomster, malt af Jens Juel, og den fremtrådte naturligvis ikke som et gækkebrev. Det er mig selv, der her af forståelige diskretionshensyn har valgt blot at gengive forbogstaverne i den studerendes for- og efternavn.

Jens Drejer og jeg havde undfanget den tanke at tilvejebringe en lærebog, der var »skræddersyet« til vor undervisning. Sammen med professorerne Isi Foighel og Henning Skovgaard (S64) lagde vi en plan og tog fat på arbejdet. Efter at have rekreeret mig oven på ørelidelsen, skrev jeg i sommeren 1987 syv kapitler til den planlagte fremstilling (et kapitel om skatterettens kilder, to kapitler om subjektiv skattepligt og fire kapitler om skatteproces, og hertil føjede sig siden et ottende kapitel (om international dobbeltbeskatning), hvorimod medforfatterne ikke rørte synderligt på sig. Efter Henning Skovgaards død (9. marts 1988) supplerede forfatterkollegiet sig med et nyt medlem, idet lektor (siden forskningsprofessor) ved Handelshøjskolen i København Kjeld Hemmingsen påtog

sig at tilvejebringe de afsnit, som Skovgaard skulle have skrevet. Mine medforfattere havde imidlertid svært ved at opfylde deres part af aftalen, og allerede inden der forelå et komplet manuskript, havde jeg i frustration over denne uefterrettelighed trukket mig ud af samarbejdet. Peter Taarnhøj overtog mine afsnit, og i efteråret 1988 udkom bogen under titlen *SKAT.Personer*.

Retslæreundervisningen

Forårssemestret 1988 blev sidste gang, at jeg gennemgik udvalgte afsnit af *Lærebog om indkomstskat* med et hold juridiske studerende. I efterårssemestret 1988 var jeg fritaget for mine forpligtelser med hensyn til undervisning mv. Mit frisemester besluttede jeg mig til at anvende på retsfilosofiske sysler, og i løbet af nogle få måneder fuldendte jeg manuskriptet til en begynderbog i retslære. Under titlen *Almindelig retslære. En introduktion* udkom bogen i foråret 1989 på Jurist- & Økonomforbundets Forlag. I 1993 udkom bogen i en revideret 2. udgave, og en 3. udgave forelå i 1993 forøget med et appendiks, hvor min artikel »Om begreberne 'ret' og 'retfærdighed'«, der tidligere havde været trykt i tidsskriftet *Juristen* 1996, blev genoptrykt. Første gang var den blevet bragt med den provokerende undertitel »*Betonpositivistiske betragtninger*«, som jeg foretrak at udelade i genoptrykket i bogform.

At jeg kunne skrive denne lærebog på nogle få måneder skyldtes, at jeg to år tidligere havde været i gang med at skrive en sådan, men på grund af andet arbejde havde jeg været nødsaget til at lægge det påbegyndte manuskript fra mig. Det, der gav mig impulsen til at genoptage arbejdet på bogen, var, at studienævnets formand, lektor Holger Hansen, kom til mig og bad mig om at være med til

at »søsætte« den nye studieordning, jf. Undervisningsministeriets bekendtgørelse nr. 475 af 22. juni 1987. Ved denne lejlighed »bestilte« Holger Hansen ligefrem en lærebog i retslære, hvis omfang var tilpasset den vedtagne nyordning, hvorefter retslære sammen med retshistorie og retssociologi efter den nye studieordning skulle indgå som en disciplin i et nyt fag, benævnt *de almene fag*. Da retslærens timetal samtidig skulle reduceres fra de hidtidige 60 lektioner til 25 lektioner, ville de hidtidige lærebøger, som Ross og Stuer Lauridsen havde lagt til grund for deres undervisning i faget, være alt for omfangsrige. I og for sig indebar det reducerede timetal en svækkelse af faget retslære, men faget styrkedes på samme tid derved, at det ikke længere skulle være et alternativ til retshistorie, idet begge disse fag tilligemed retssociologi skulle indgå i de almene fag og udgøre en obligatorisk bestanddel af jurastudiet. Prøven i det nye fag skulle være en skriftlig eksamen, der omfattede spørgsmål fra retslære, retshistorie og retssociologi og ikke som hidtil en mundtlig prøve.

For at få den nye lærebog bragt ned på et passende antal sider, var det en simpel nødvendighed at foretage en drastisk beskæring af stoffet. Jeg valgte derfor at udelade alt om retsfilosofiens historie og alt om retspolitik. På disse to punkter adskilte min lærebog (på kun 144 sider) sig væsentligt fra Ross' og Stuer Lauridsens lærebøger, der var på henholdsvis 476 sider og på 455 sider.

Undervisningen i Retslære havde i mellemtiden været varetaget af to velmeriterede eksterne lektorer, advokaterne Karen Dye-kjær-Hansen og Per Walsøe (siden dommer i Højesteret) med Mogens Koktvedgaard som fagleder. Men da Preben Stuer Lauridsen nu fandt på, at han ville forsøge sig som advokat og fik orlov fra sit professorat til at gøre dette, måtte man i efterårssemestret 1988

overlade det til en ekstern lektor selvstændigt at forestå undervisningen i retslære.

Den pågældendes kvalifikationer var hævet over enhver tvivl, idet han ud over at være filosof af faget også havde bestået den juridiske kandidateksamen. Som grundlag for sin undervisning benyttede han Ross' *Om ret og retfærdighed*; men det blev sagt, at denne tekst for ham hovedsageligt udgjorde et påskud for at kritisere Ross og fremlægge sine egne synspunkter. Det samme var tilfældet ved eksamensbordet, hvor eksaminanderne skulle kunne gøre rede for hans særegne standpunkter. Dette havde affødt en strøm af (individuelle) klager over den pågældende som eksaminator, men hidtil havde ingen klaget over ham som underviser. En sådan (kollektiv) klage indkom imidlertid efter afslutningen af undervisningsforløbet i efterårssemestret 1989.

De ansvarlige for undervisningen i retslære (studienævnsformanden og faglederen) havde derfor bedt mig om på ny at overtage undervisningen i retslære. Det var absolut påkrævet at styrke faget, idet den nye studieordning skulle søsættes i forårssemestret 1989. Dette indvilligede jeg i under forudsætning af, at jeg kunne beholde lektoratet i skatteret, således at jeg havde det at falde tilbage på, dersom Stuer Lauridsen skulle finde på at vende tilbage til KU. Holger Hansen kunne berolige mig med, at han havde talt med Foighel, der var indforstået med, at det nok blev lettere at finde en ny lærer til skatterets-undervisningen end til undervisningen i retslære.

I forårssemestret 1989 befandt jeg mig så på ny i den situation, at jeg fra katederet skulle udlægge retslærens mysterier for et stort antal studerende. Sjældent er det sket på grundlag af et så slet undervisningsmateriale. Som obligatorisk lærebog skulle benyttes

W.E. von Eyben *Retskilderne*, hvilket jeg på det kraftigste havde frarådet, bl.a. fordi emner fra den teoretiske retslære i så fald ikke kunne inddrages i undervisningen. Det eneste, jeg opnåede, blev, at nogle af mig udvalgte tekster kom til at indgå i pensum. NN medvirkede ved undervisningen af et enkelt hold, men da det (af studienævnet) blev tilkendegivet ham, at den ovennævnte klage over hans undervisning kunne få betydning ved afgørelsen af spørgsmålet om hans genansættelse, forlod han KU midt i et undervisningsforløb. Som vikar for ham ansattes den senere landsdommer Bertil Frosell.

Da efterårssemestret 1989 indtraf, havde forholdene bedret sig noget. Min nyudkomne lærebog skulle fra nu af være pensum, således at von Eybens bog alene skulle læses i tilknytning til kapitlerne 6 og 7 i min bog. Endvidere blev der ansat en ny (ekstern) lektor. Det blev den senere højesteretdommer Oliver Talevski, som kom til at afløse NN (og Frosell). Talevski opnåede dog kun at beklæde lektoratet i det akademiske år 1989/90, idet han – der dengang var ansat som fuldmægtig i Justitsministeriet – blev forflyttet til Holstebro, hvor han skulle virke som dommerfuldmægtig, og denne forflyttelse umuliggjorde selvsagt hans fortsatte tilknytning til KU.

Fra og med forårssemestret 1990 afskaffedes von Eybens bog, og en materialesamling¹⁹, som Koktvedgaard og jeg havde udarbejdet i fællesskab trådte i dens sted. Pensum i retslære udgjordes herefter af min lærebog og den netop nævnte materialesamling. To nye (eksterne) lektorer blev ansat, og herefter var undervisningsgrundlag og antallet af lærerkræfter blevet bragt op på et acceptabelt niveau, selv om retslære – hvad antallet af lærere an-

19) Mogens Koktvedgaard og Sv. Gram Jensen: *Retskilderne. Udvalgte tekster og retsafgørelser til undervisningsbrug* (stencil. 1990) 114 s

gik – fortsat måtte stå tilbage for søsterdisciplinerne retshistorie og retssociologi.

Skatteret III

Forud for forårssemestret 1991 modtog jeg gennem faglederen underretning om, at Preben Stuer Lauridsen ville opgive advokatteringen og ønskede at genindtræde i professoratet i retslære. Stillet over for denne kendsgerning kunne jeg kun sige: *Der Mohr hat seine Arbeit getan! Der Mohr kann gehen.* Den 21. februar 1991 skrev jeg med bedrøvet sind til fagrådet, at forudsætningen for min medvirken ved retslæreundervisningen var bortfaldet, og at jeg pr. 1. marts ønskede at genindtræde i lektoratet i skatteret.

Skæringsdagen blev herefter den 1. marts 1991. Af principielle grunde ønskede de ansvarlige på KU, at ingen af os skulle have noget at gøre med undervisningen før det akademiske år 1991/92 var oprundet. Og derfor kom Stuer Lauridsen hverken til at undervise i retslære eller eksaminere i faget i forårssemestret 1991. Tilsvarende gjaldt for mit vedkommende, at jeg heller ikke kom til at undervise i skatteret eller eksaminere i dette fag.

I stedet for at hengive mig til et påtvunget otium anvendte jeg forårssemestret 1991 til at revidere manuskriptet til min lærebog i almindelig retslære. Den reviderede 2. udgave udkom dog først i 1993, efter at Margot og Thorvald Dreyers Fond havde tildelt mig en bevilling, der muliggjorde udgivelsen.

I forordet til bogen skrev jeg resigneret: »Som led i grunduddannelsen af de vordende kandidater indgår undervisning i en disciplin, der betegnes den almindelige retslære. I forening udgør retshistorie, almindelig retslære og retssociologi de såkaldte alme-

ne fag. I adskillige år underviste jeg i retslære på Københavns Universitet, og i de akademiske år 1989/90 og 1990/91 benyttede jeg som undervisningsgrundlag førsteudgaven af nærværende bog (1989). Med glæde og taknemmelighed mindes jeg den interesse, hvormed adskillige af de studerende omfattede retsfilosofiske problemer. De erfaringer, jeg indhøstede ved denne undervisning, er kommet nærværende udgave til gode.« Bogen blev anmeldt af Jørgen Dalberg-Larsen i *Ugeskrift for Retvæsen* 1994.

Imidlertid var jeg så heldig, at en uventet arbejdsopgave dumpede ned i min turban. Foreningen af danske Skatteankenævn bad mig nemlig om at deltage i en række regionalmøder, hvor jeg skulle indlede en debat om retssikkerhed. I maj og juni måneder 1991 drog jeg land og rige rundt og talte om retssikkerhed på skatteområdet. Jeg var således i Aalborg, Viborg, Herning, Vejen, Odense, Vordingborg, Roskilde, Hillerød og Rønne. Min indsats ved disse møder påskønnedes så meget, at jeg på et senere tidspunkt blev anmodet om at bidrage til en publikation, som Kommunernes Landsforening og Foreningen af Danske Skatteankenævn ville udsende i fællesskab. Den udkom under titlen *Retssikkerhedsredegørelse 1992*, og jeg havde bidraget med en redegørelse for retssikkerheden på skatteområdet. Publikationen skulle fremlægges på et pressemøde i begyndelsen af 1993, men timingen viste sig desværre at have været uheldig. Ved et tilfælde traf det sig, at pressemødet skulle afholdes selv samme dag, som Tamil-sagen eksploderede og medførte regeringens afgang. Derfor blev pressemødet naturligvis aflyst, og siden hørte man vist ikke mere til denne publikation, selv om den daværende skatteminister Anders Fogh Rasmussen og Agner Ahm, der var chefredaktør på *Politiken*, også var blandt bidragyderne.

I efterårssemestret 1991 tog jeg så på ny fat som skatteretslærer, og mine bestræbelser gik først og fremmest ud på at få skuden rettet op. I mellemtiden var et begynderkursus i skatteret blevet gjort obligatorisk. Og hvad pensum angik, var Foighel simpelthen sprunget over, hvor gærdet var lavest, idet hans ønske om, at pensum i kursusfaget »Indledning til skatteret« skulle være sammenfaldende med indholdet af *SKAT.Personer*, var blevet imødekommet af studienævnet. Derved var pensum svulmet urimeligt op, hvorfor det forekom mig af stor vigtighed at få Foighel overtalt til, at kapitlet om dødsbøbeskatning blev gjort til overspringelse. Jeg havde gerne set, at kapitlet om pensionsbeskatning også var gledet ud ved samme lejlighed; men dette skete først, efter at jeg havde afløst Foighel som fagleder. En reduktion af pensum var helt enkelt en bydende nødvendighed, dersom der skulle være den fornødne tid til rådig-
hed for indlæringen af de grundbegreber, der er det væsentlige i al begynderundervisning. Forslaget – som havde vundet tilslutning fra alle de eksterne lærere med undtagelse af Jens Drejer – blev også godkendt af studienævnet. Drejer reagerede herefter ved at tage sin afsked midt i et undervisningsforløb. Nå, ingen er uundværlig! Jeg fandt en anden rutineret underviser, der midlertidigt kunne erstatte Drejer på aftenholdet, og Drejers eksterne lektorat blev herefter opslået ledig og besat med en tredje. Jeg forsøgte også at tilvejebringe et bedre undervisningsgrundlag for den obligatoriske skatteretsundervisning, idet jeg skrev en lille bog om skattemyndighedernes kompetence, der kom til at indgå i pensum i stedet for syv kapitler i *SKAT.Personer*. Samtidig blev pensum reduceret med kapitlet om formuebeskatning i den sidstnævnte lærebog. Den sidste reduktion af pensum kom til at harmonere smukt med, at formuebeskatningen som sådan blev afskaffet ved lov nr. 1105 af 20. december 1995.

Bogen om *Skattemyndighedernes kompetence*, der var udkommet i 1995 på forlaget GadJura blev anmeldt af Jan Pedersen i *Ugeskrift for Retsvæsen* 1995, og bogen kom i nye udgaver i 1996 og 1997. Som det fremgår af forordet til 3. udgave (1997) blev denne dog besørget af nuværende højesteretsdommer Lars Apostoli. Mine refleksioner over skatterettens egenart og mine visioner for skatteretsundervisningen fremgår af mit bidrag til *Ånd og rett. Festskrift til Birger Stuevold Lassen på 70-årsdagen den 19. august 1997* (Oslo 1997).

I 1992 blev jeg og min familie ramt af en stor sorg, idet min hustru igennem mere end 30 år døde den 19. september 1992. Mine døtre, hvoraf den yngste dengang ikke var mere end 12 år gammel, mistede deres mor, og til tider måtte jeg selvsagt føle mig aldeles afmægtig over for den opgave, som nu påhvilede mig i privatsfæren. En ulykke kommer imidlertid sjældent alene. I 1993 forværredes den ørelidelse, der havde plaget mig siden 1986, og jeg måtte til at bruge høreapparat i det højre øre. Siden blev det til mere avancerede høreapparater til begge ører.

Jeg var simpelthen blevet hørehæmmet i en invaliderende grad.

Fagleder i retslære og skatteret

Sidst på året 1995 var jeg parat til at søge min afsked, men dekanen (Steen Rønsholdt) fik mig overtalt til at blive indtil udgangen af 1996. Sagen var den, at KU skulle have en ny skatteretsprofessor, idet Isi Foighels professorat på dette tidspunkt var opslået som ledigt. Hertil kom, at Stuer Lauridsen nu agtede at forlade KU for at hellige sig forretningslivet, således at også retslæreprofessoratet ville blive ledigt. Dekanen så derfor gerne, at jeg fortsatte endnu et år, hvor jeg ud over at være fagleder i skatteret tillige skulle påtage

mig at være fagleder i retslære. Han havde dog fuld forståelse for min situation som alvorligt hørehæmmet, men hvis jeg ville påtage mig ansvaret som fagleder i begge fag indtil udgangen af 1996, kunne jeg til gengæld blive fritaget for at undervise.

Efter at have betænkt mig en rum tid accepterede jeg dekanens tilbud og lod mig reducere til »skrivebordsgeneral«, der skulle sørge for tilvejebringelse af undervisningsmateriale og udarbejdelse af eksamensopgaver samt være formand for eksamenskommissionen i skatteret, selv om samværet med de jurastuderende i undervisningssituationen, var det arbejde, som jeg altid havde holdt allermest af.

I begyndelsen af forårssemestret 1996 havde jeg en samtale med de to (eksterne) lektorer i retslære, hvorunder jeg tilkendegav dem, at jeg var at betragte som en »overgangsskikkelse«, hvorfor de kunne fortsætte *business as usual*. Dengang udgjorde Stuer Lauridsens bog *Om ret og retsvidenskab. Lærebog i almindelig retslære* (1992) grundlaget for undervisningen i retslære, og det skulle den også gøre, indtil en ny professor var blevet udnævnt.

Pensumstriden

Så hændte der imidlertid noget, som jeg ikke havde kunnet forudse. På mit skrivebord havnede en dag en evaluering af faget retslære ved KU, der indeholdt en meget negativ bedømmelse af den anvendte lærebog. Jeg måtte foretage mig noget. Det var mit ansvar, og jeg henvendte mig til Henrik Zahle for at drøfte situationen med ham. På dette tidspunkt var Zahle professor i statsforfatningsret; men det forventedes, at han skulle efterfølge Stuer Lauridsen som professor i retslære. Zahle tog venligt imod mig.

Vi havde en udbytterig samtale, der endte med, at han, da jeg tog afsked med ham, sagde noget i retning af, at han var glad for, at jeg ville påtage mig ansvaret ved at afskaffe Stuer Lauridsens bog. Jeg tror, at han brugte ordene: »lægge ryg til«.

Derefter indstillede jeg til studienævnet i et brev af 7. maj 1996, at pensum i retslære i det akademiske år 1996/97 skulle udgøres af min bog *Almindelig retslære. En introduktion* og Tore Strömbergs bog *Retsfilosofiens historie i omrids*. Samtidig underrettede jeg de to eksterne lektorer om, hvad jeg havde indstillet til studienævnet.

De to eksterne lektorer henvendte sig herefter sporenstregs til studienævnet og protesterede, idet de ønskede fortsat at bruge Stuer Lauridsens lærebog.

Dette foranledigede mig til at sende studienævnet en skrivelse af 20. maj 1996, som jeg vælger at offentliggøre i dens fulde ordlyd:

»Fra de to eksterne lektorer i almindelig retslære har jeg modtaget kopier af deres skrivelser af henholdsvis 17. og 18. ds. til Studienævnet angående den indstilling vedrørende pensum i faget almindelig retslære i det akademiske år 1996/97, som jeg den 7. ds. har indgivet til Studienævnet, og hvorom jeg har orienteret de pågældende.

Som ansvarlig for faget har jeg ikke ment at kunne sidde den kritik af Preben Stuer Lauridsens lærebog, som til stadighed er blevet fremsat – ikke mindst fra de studerendes side, overhørig. Eftersom besættelsen af professoratet ikke er tilendebragt, og jeg derfor har været afskåret fra at kunne optage forhandlinger med den kommende professor om en pensumændring, fandt jeg det af hensyn til de studerende rettest at handle på egen hånd. Handlede jeg ikke nu, ville det jo være ensbetydende med, at de studerende skulle læse Stuer Lauridsens bog såvel i efterårssemestret 1996 som i forårssemestret 1997. Og hvad *Om ret og retsvidenskab* (1992) angår, er min holdning præcis den samme som den Nils Jareborg

i sin tid indtog til dens forgænger *Retslæren* (1977). Herom har Jareborg (i en udførlig recension i TfR 1979 s. 333-340) røbet, at han er tilbøjelig 'att tycka synd om de studenter som i *Retslæren* skall tillgodogöra sig allmän rättslära.'

Jeg føler trang til at fastslå, at jeg ingen som helst personlig interesse har i sagen, idet jeg, hvad angår min egen lærebog, ikke oppebærer forfatterhonorar eller, hvad angår Strömbergs bog, ikke modtager oversætterhonorar.

Hvad angår de to underviseres betragtninger over egnetheden af det foreslåede pensum, har jeg mærket mig de faldne udtalelser. Måske ville det være af interesse at gøre sig bekendt med, hvad en sagkyndig (professor Jørgen Dalberg-Larsen) har udtalt herom i en anmeldelse i UfR 1994 s. 214, hvorfor jeg vedlægger en fotokopi af denne anmeldelse. – Specielt forekommer det mærkværdigt, at Mogens Heide-Jørgensen nærer betænkeligheder ved, at mit forslag indebærer en voldsom reduktion af domsstoffet, som han – med rette – betegner som 'et meget vigtigt indslag i retslæreundervisningen'. Realiteten er jo den, at der i det nuværende pensum indgår 30 domme, hvorimod jeg i min bog kun omtaler 14 domme. Det burde vel ikke være et urimeligt krav til en underviser på universitetsniveau, at han selv formår at finde frem til et antal supplerende domme, der kan illustrere og uddybe den fremstilling, jeg i min bog har givet af henholdsvis retskildelæren og læren om lovfortolkning.«

I studienævnet trak sagens behandling imidlertid i langdrag, idet nævnet besluttede sig til at udskyde afgørelsen, indtil der forelå bemærkninger til min indstilling fra den nye fagleder. Fair nok, tænkte jeg. Og da Henrik Zahle efter sin udnævnelse til professor i retslære som ny fagleder indkaldte mig til et møde med lærerne i almindelig retslære, fandt jeg ingen anledning til at deltage i et sådant møde.

I stedet skrev jeg den 13. august 1996 et brev til Zahle, hvori jeg takkede ham for indkaldelsen og fremsatte følgende betragtninger:

»Efter moden overvejelse har jeg bestemt mig til ikke at deltage i mødet. Det eneste punkt, der har min interesse, er dagsordenens pkt. 1 [om pensum], men her kender såvel du som lærerne mine synspunkter.

Efter at have indhentet tilslutning fra dig indstillede jeg i min egenskab af fagleder i almindelig retslære, at pensum i det akademiske år 1996/97 skulle udgøres af min bog *Almindelig retslære. En introduktion* (2. udg., 1993) og Tore Strömberg: *Retsfilosofiens historie i omrids* (1984), jfr. min skrivelse af 7. maj til Studienævnet, hvoraf du fik kopi.

Som du véd, protesterede de to eksterne undervisere – hvem jeg havde orienteret om min indstilling til Studienævnet og opnåede – *mirabile dictu* – at nævnet den 22. maj ikke tog stilling til pensumspørgsmålet, selv om jeg i skrivelse af 20. maj – som du også fik kopi af – fastholdt indstillingen. Studienævnet underrettede mig den 28. maj om, at nævnet havde 'udsat behandlingen af pensumændring til mødet den 13. juni, hvor Nævnet vil træffe afgørelse.' Imidlertid blev der heller ikke den 13. juni truffet nogen afgørelse, og nævnet tilskrev mig den 19. juni, at det på sit møde den 13. juni havde besluttet 'at udskyde spørgsmålet vedr. nyt pensum i Retslære indtil der foreligger bemærkninger hertil fra den nye fagleder.'

Disse bemærkninger afventer jeg naturligvis med spænding. Jeg kan dårligt forestille mig, at du vil desavouere mig, al den stund jeg aldrig ville have rejst sagen, dersom du havde haft indvendinger imod at afskaffe Stuer Lauridsens bog.

At de to undervisere ikke bryder sig om min bog, kan jeg kun tage til efterretning. I så henseende trøster jeg mig med, at det er der andre, som gør, jfr. Dalberg-Larsen i UfR 1994 B s. 214. Men ved valget af pensum er der alene et hensyn at tage til de studerende, ikke til de to undervisere, der må affinde sig med at skulle sætte sig ind i et nyt stof, hvis det af hen-

syn til de studerende besluttes at erstatte det hidtidige pensum med det af mig foreslåede pensum.«

Ved lærermødet glimrede jeg altså ved mit fravær, idet jeg ikke havde nogen grund til ikke at stole på Zahle. Jeg havde jo konsulteret ham på forhånd og ikke stødt på indvendinger fra ham; men i det afgørende øjeblik sprang han i målet og gik ind for at bibeholde det hidtidige pensum. Det var så det. Men selvfølgelig affødte det en misstemning hos mig, for jeg havde jo villet det bedste for studenterne.

Efter min afgang fra KU modtog jeg et såre venligt brev af 20. januar 1997 fra Zahle, hvori han skrev.

»Kort før jul fik jeg dit brev til medarbejderne ved institutterne med dit 'farvel og tak'.

Her ved årsskiftet bør også komme en tak fra det fag, ved hvilket du har arbejdet i så mange år. Selv om jeg ikke i samme periode har haft med Retslæren at gøre, har det stået klart, at du har ydet en omhyggelig og stabil indsats i faget, som kun er blevet bragt i uføre af udefra kommende omstændigheder.

Dit ry som lærer vil fortsat eksistere som en levende erindring hos dine mange studerende – som jeg jo møder, og dine skriftlige arbejder vil også fortsat have betydning.

Jeg håber, at du vil få et godt og frugtbart otium. Hvis du har lyst, kunne vi evt. mødes, f.eks. til en frokost her i byen en dag, hvor du har ærinde herinde.«

Jeg lod brevet ligge uden at besvare det. Jeg havde ingen lyst til at mødes med Henrik Zahle, fordi han i den grad havde skuffet mig. Men så skrev han til mig den 3. februar 1997, at han gik ud fra, at

jeg havde modtaget hans brev af 20. januar 1997, og at han var ked af, at han ikke havde hørt fra mig. Så måtte jeg jo ud af busken. Og den 5. februar 1997 sendte jeg ham et brev, som jeg sluttede med en sålydende salut:

»Pacta sunt servanda er både en retlig og en moralsk regel. Jeg er af den opfattelse, at vi forud for min henvendelse til Det retsvidenskabelige Studiensævn om en pensumændring i almindelig retslære havde indgået en aftale om, at min bog *Almindelig retslære. En introduktion* (2. udg., 1993) i forening med Strömbergs *Retsfilosofiens historie i omrids* (1984) skulle træde i stedet for det hidtidige pensum, der ved evaluering af jurauddannelserne var blevet gjort til genstand for en skarp kritik. Men da de to eksterne lektorer fremkom med indsigelser imod det forslag, som jeg i min egenskab af fagleder havde fremsat, svigtede du de studerende ved ikke at holde den med mig indgåede aftale. Hensynet til de studerende og din forgænger som fagleder måtte således vige for hensynet til to timelønnede undervisere, der formentlig ikke gad sætte sig ind i et nyt pensum, selv om tungtvejende grunde var blevet fremført for at få *Om ret og retsvidenskab* afskaffet som lærebog ...«

Jeg vil lade Henrik Zahle (1943-2006) få det sidste ord i denne sag, og jeg vil gøre det ved at citere slutningen på hans brev af 6. februar 1997:

»Det er ganske rigtigt. At du forelagde mig din plan om at indstille et nyt pensum i faget; men jeg erindrer også, at jeg meget stærkt understregede, at så længe min ansættelse i Retslære ikke var afklaret, ville jeg ikke tilkendegive nogen mening. Hvad du gjorde som fagleder, måtte således være din sag, og ud fra det udgangspunkt havde jeg ikke noget at sige til, at du kom med din indstilling. – Men det kan du naturligvis godt have forstået derhen, at jeg var enig i din indstilling.

At jeg – senere da ansættelsen var gået på plads – gik ind for at bevare det hidtidige pensum endnu et år, beroede først og fremmest på ønsket om ikke hyppigt at skulle skifte pensum. Det beroede hverken på sympati med det eksisterende eller på modvilje mod det af dig foreslåede. Sådanne har jeg også forklaret dig det, og jeg må beklage, at du endnu opfatter det som et udtryk for, at jeg svigtede bl.a. hensynet til dig som tidligere fagleder.«

Kapitel 8

Pensionist

Brøndbyøster

Efter at jeg var gået på pension, blev jeg boende i Brøndbyøster i det hus, der havde været Karens og mit hjem fra 1965 til hendes død i 1992. Her var vores to børn, Anne (f. 1971) og Ellen (f. 1979), vokset op. Med sit flade built-up tag var huset typisk for 60'erne. Det oprindelige hus på 113 m² var blevet forøget med en tilbygning på 22 m², som der var kælder under. I huset var der en stor stue (med en pejs af støbejern), hvorfra der var udgang til en overdækket terrasse (med en åben, muret pejs) i baghaven. Det næststørste rum benyttede Karen som arbejds- og soveværelse. Hertil kom ikke mindre end fire små kamre. Vores to døtre havde hver sit kammer, og selv disponerede jeg over to af de små rum, hvoraf jeg benyttede det ene som studerekammer og det andet som sovekammer. Herudover var der et badeværelse, et gæstetoilet og et spisekøkken, hvor de fleste af vores måltider blev indtaget. I kælderen fandtes der ét større rum, hvor der var lagt korkfliser på gulvet, samt to smårum. I det ene af disse stod der en kummefryser, og i det andet rum var der indrettet en diminutiv vinkælder. Det store kælderrum var tiltænkt pigerne som et fælles legerum, men de kunne desværre ikke lide opholde sig i dette lokale, som de med gysen i stemmerne omtalte som "edderkoppekælderen". En enlig edderkop havde engang, medens kælderen var nyopført, forvildet sig derned, og denne ubestridelige kendsgerning bevir-

kede, at lokalet kom i vanry og kun i ny og næ blev benyttet og da mest af Karen, som brugte det som strygestue.

Atter halsbo

Begge vores døtre flyttede hjemmefra, efter at de var blevet studenter. Anne boede således ikke hjemme, da hendes mor døde. Ellen var kun 12 år, da skæbnen ramte os. Hun og jeg boede derefter sammen indtil 1998. Så bestod Ellen studentereksamen og ville flytte til København. Dermed var tiden kommet til, at også jeg ønskede at skifte bopæl. Jeg havde i 1995 købt en byggegrund i Hals, hvorfra man kunne se ud over Kattégat og indsejlingen til Limfjorden. I klart vejr kunne man endog skimte de himmerlandske Mulbjerg. En bekendt fra barndomstiden i Hals, arkitekt MAA Georg Nielsen i Egtved, tegnede et rummeligt hus til mig.

Huset var på 156 m² og indeholdt forstue, to sydvendte stuer med udsigt ud over vandet, to østvendte soveværelser, badeværelse og køkken. Bag køkkenet var der en sidebygning, hvor der var et grovkøkken samt et depotrum. En anden sidebygning rummede en garage. Der var højt til loftet i huset. Jeg havde valgt en loftshøjde på tre meter af hensyn til, at den sydøstre stue skulle indrettes som arbejdsværelse og bibliotek med reoler fra gulv til loft. Her fandtes der tillige en stor, åben pejs, hvor birkebrændet knitrede lystigt i de lange vinteraftener. Den sydvestre stue, hvorfra der var udgang til haven, blev min opholdsstue med tv og musikanlæg.

Ved indflytningen i det nyopførte hus fik jeg hjælp af en gammel ven, der også er vokset op i Hals. Han hedder Einar Nielsen (S53), og han er søn af den tidligere omtalte pastor Nielsen, efter

hvem en vej i Hals har fået sit navn. Einar jr. er også student fra Sorø Akademis Skole; men vi har ikke gået der samtidig. Selvfølgelig kendte vi hinanden fra Hals, men det var i Århus, at vort venskab befæstedes. I de aktive år, der fulgte efter studietiden, sås vi kun sjældent. Han boede i Ulfborg, og jeg i hovedstaden. Men i vor pensionisttilværelse har vi haft fornøjelsen af at se lidt til hinanden. Vi har fælles interesser. Einar er ligesom jeg interesseret i dansk skønlitteratur, og han er en fornem kender af Henrik Pontoppidans forfatterskab. Selv besidder jeg Pontoppidans tre hovedværker i førsteudgaver; men Einar har ikke ladet sig nøje med at anskaffe disse *hits*. Han var først tilfreds, da han efterhånden havde samlet sig en komplet samling af Pontoppidans værker og samtlige bøger om Nobelpristageren.

En anlægsgartner anlagde efter tegninger af en havearkitekt (Hanne Lynge Jacobsen, gift med mit næstsøskendebarn Olav Kjems) haven omkring huset. Desværre bevirkede omstændighederne, at jeg, hvad haven angår, kun oplevede dens spæde start og aldrig opnåede at se den i fuldt flor. Jeg kom nemlig i denne omgang kun til at bo godt to år i min barndomsby. Nogen tid efter at jeg var flyttet til Hals, blev det konstateret, at jeg havde prostatacancer. Sygdommen blev diagnosticeret af min ungdomsven Benni Nerstrøm, der i mellemtiden var blevet overlæge ved Skejby Sygehus og professor ved Aarhus Universitet. At jeg stadig er i live så mange år efter, skylder jeg to mænd: Benni, der på et tidligt tidspunkt stillede den korrekte diagnose, og chefen for den til Righospitalet knyttede urologiske klinik, overlæge, dr. med. Jørgen Kvist Kristensen, som iværksatte den rette behandling.

Frederiksberg

Da jeg kom under behandling af dr. Kvist Kristensen, var jeg flyttet fra Hals til Frederiksberg. Jeg havde solgt huset i Hals og var rykket ind i et stort ejendomskompleks »Herman Bangs Have«, hvor jeg havde lejet en 4-værelses lejlighed. Postadressen var A.D. Jørgensens Vej 49, 2000 Frederiksberg.

På Frederiksberg nød jeg det privilegium, at Benni Nerstrøm – efter at være flyttet fra Risskov til Stavnsholt ved Farum – aflagde mig mindst ét besøg om ugen, hvor vi over en *dry martini* ordnede verdenssituationen. Og som regel mødtes jeg hver fredag efter kontortid med min svoger Finn Holm-Jørgensen, der dengang praktiserede som advokat i det indre København.

Jeg boede i lejligheden i "Herman Bangs Have" fra 2000 til 2005; men da jeg fik Mëniëres sygdom og de dermed forbundne balanceproblemer, blev denne bolig mig ubekvem. Lejligheden var nemlig i to plan; stueetagen var forbundet med førstesalen ved en indvendig trappe.

Min ældste datter Anne, der er dyrlæge og med sin familie bosat i Outrup, mellem Nørre Nebel og Varde, fandt her et 97 m² stort rækkehus, som jeg kunne leje til en overkommelig – og tilmed fast – månedlig husleje. Og efter at have beset herligheden, slog jeg omgående til og underskrev lejekontrakten med husejeren, Ludvig Cravach. Den 1. juli 2005 rykkede jeg ind i rækkehuset, som jeg indimellem spøgende benævner som *Ludwigslust* efter min vært

Outrup

At flytte fra Frederiksberg til Outrup indebar indlysende fordele.

Her bor jeg godt og billigt og kan nyde samværet med min ældste datter og hendes familie, der ud over hendes ægtefælle omfatter mine to ældste børnebørn. Her er det tilmed let at skaffe sig hjælp i hus og i have. Mad kan pensionister få bragt gennem den kommunale madservice, hvor betalingen blot trækkes fra i folkepensionen. Outrup byder desuden på let adgang til naturen; men i dag, hvor min gang på grund af sygdom er vaklende og usikker, betyder dette naturligvis mindre for mig, end da jeg flyttede herover. De største ulemper ved at bosætte sig i en vestjysk landsby er vel, at indkøbsmulighederne er stærkt begrænsede. De godt tusinde indbyggere i Outrup må affinde sig med, at der i byen kun findes få handlende, herunder en Dagli'Brugs, en bagerbutik og en tømmerhandel. Desværre er infrastrukturen her også langt fra optimal. Af offentlige befordringsmidler findes alene Vestbanen, der forbinder Outrup med Nørre Nebel og Varde. Vestjylland er i øvrigt langt fra så bart og forblæst, som det antages af de fleste. Jeg har det fint med at bo i Vesterhavets nærhed. Himlen hvælver sig højt over landskabet. Vardeegnens kirker er kønne, og kirken i Outrup er net uden at prale.

Hvad enten det drejer sig om min bolig i Brøndbyøster, i Hals, på Frederiksberg eller i Outrup, har der i min stue igennem snart adskillige år hængt et stort portrætmaleri, som Herman Vedel (1875-1948) har malet. Vedel mestrede portrætmaleriet som genre, og jeg købte billedet på en auktion hos Bruun Rasmussen for dets kunstneriske kvaliteter. Maleriet havde i 1928 været udstillet på forårsudstillingen på Charlottenborg og omtalt af billedhuggeren Rikard Magnussen i martsnummeret af *Samleren*, hvis forside prydedes af en fotografisk gengivelse af portrættet af Goll. I sin omtale af dette maleri skrev Rikard Magnussen, at Ophængningskomitéen i år

har vist den rette forståelse ved at anbringe Vedels billeder som udstillingens centrum. "Ganske særlig gælder denne Vurdering ... Portrættet af Rigsadvokat Goll. I dette Billede har Udstillingen sit eneste Tilløb til noget internationalt fremragende i de gamle Me-stres Aand. Sagtens skyldes det mere Tiden end egentlig Mangel paa Mulighed derfor, at dette Billede ikke ved mere koncentreret Udformning af de faa, alt afgørende Partier, særlig Hovedet og den højre Haand, som Helhed er ført op til, hvad Anslaget tenderer imod, nemlig noget i Retning af en moderne Tizian; men alene Muligheden af i denne Forbindelse at komme til at tænke paa et saadant Navn antyder Billedets Værd. I Forening med Dobbelt-portrættet [af fru Nina Grieg og frk. Hagerup] og med Irmingers Billede af Hustruen udgør det Aarets væsentligste Indsats." Da jeg bød på billedet, havde jeg dog også været bevidst om, at den portrætterede var August Goll, der var rigsadvokat fra 1925 til 1936.²⁰

Det er ikke for meget sagt, at jeg beundrer Goll – han er en mand, jeg gerne ville ligne. Goll har indlagt sig stor fortjeneste som embedsmand, men han huskes tillige for sine interesser ud over jura-en. Han brændte for såvel kriminologi som Shakespeare.

Som tidligere nævnt i kapitel 5 har jeg undervist i kriminologi på KU. Og som pensionist har jeg haft tid til at dyrke Shakespeare. I 1997 deltog jeg endog i en pilgrimsrejse til Stratford-upon-Avon, og på turen, der varede i godt en uge, så vi fem opførelser af Shakespeares skuespil, heraf to på det dengang nyopførte Globe Theatre i London. Sidstnævnte sted overværede vi opførelsen af *King Henry V* og *The Winter's Tale*. Turen blev ledet af en lektor ved Engelsk Institut på Aarhus Universitet ved navn Michael Skovmand

20) Samleren 1928, 5. Aargang, s. 53.

Om Goll har fhv. dommer Peter Garde skrevet en omfattende og vel dokumenteret biografi: *August Goll – en shakespeareansk kriminalist og hans tid* (2012), hvortil Vedels portræt af Goll er benyttet som frontispice.

(S64). Hans fødselsdag er den 29. maj, og i 1997 fejrede vi den sammen på en pub i Stratford, efter at vi forinden havde dvælet ved Shakespeares grav i Den hellige Trefoldigheds Kirke. Samme dag havde vi også aflagt et besøg på bardens fødested, hvor jeg havde erhvervet mig et eksemplar af en billigudgave af Charles & Mary Lamb's *Tales from Shakespeare*. Et værk, som mand og mand imellem går under den skæmtsomme benævnelse "Lammehaler".

Litterære sysler

At jeg med udgangen af 1996 havde forladt KU blev heller ikke ensbetydende med, at jeg holdt op med at skrive. I årene, der fulgte, har jeg således publiceret nye (tredje) udgaver både af min bog om skattemyndighedernes kompetence (1997) og af min introduktion til den almindelige retslære (1998). Som det fremgår af forordet til skatteretsbogen havde min gode ven advokat Lars Apostoli, der i dag er højesteretsdommer, ydet mig en værdifuld hjælp til denne udgave. Han påtog sig nemlig intet mindre end at foretage en gennemgribende revision af hele teksten, således at bogen blev ført ajour indtil udgangen af juli 1997.

Siden da har jeg ikke beskæftiget mig med skatteret. Derimod optager retsfilosofien mig stadig. Som pensionist har jeg taget emner fra såvel den teoretiske som den praktiske retslære op til fornyet behandling.²¹

Blandt andet har jeg i den første af de i fodnoten anførte fire af-

21) Jeg sigter her til følgende fire afhandlinger, der alle er skrevet og publiceret, efter at jeg var fratrådt min stilling som docent ved Københavns Universitet:

a) Om Lovfortolkning, Retsbegrebet og Juridisk Metode, *Juristen* 2002, s. 69-75.

b) Om begreberne "pligt" og "ret", *Ugeskrift for Retsvæsen* 2003 B, s. 339-344.

c) Strafferetsfilosofi, *Festskrift til Jorn Vestergaard* (2008) s. 297-308.

d) Om forholdets natur og denne retskildes forhold til selve retskildebegrebet, *Ugeskrift for Retsvæsen* 2009 B, s. 95-98.

handlinger beskæftiget mig med lovfortolkning, retsbegrebet og juridisk metode. Inspireret af samtaler med min svoger, advokat Finn Holm-Jørgensen, var jeg efterhånden blevet skeptisk over for, hvorvidt læren om lovfortolkning ret beset var til megen nytte for den praktiske jurist. Om disse emner skrev jeg den her nævnte artikel, hvori jeg afsluttede mine refleksioner med at konkludere, at »læren om lovfortolkning nok har en begrænset interesse for retsteoretikeren, hvorimod den er af ringe relevans for retsudøveren.«

Et eksemplar af den trykte artikel sendte jeg til fhv. departementschef, dr. jur. Preben Espersen (1931-2007), som jeg havde kendt lige fra vor fælles studietid i Århus. Han glædede mig ved at kvittere for modtagelsen med disse linjer: »Tak for din afhandling i Juristen. Det er efter min mening et fornemt og sobert indlæg i den retsfilosofiske debat. Du behøver næppe at blive bekymret for at blive betragtet som en stemme fra fortiden. Dertil er dine betragtninger og analyser for væsentlige. Hvis der ikke umiddelbart kommer reaktioner, tror jeg snarere, at du i realiteten slet ikke er så nem at modsige.«

Imidlertid affødte den pågældende artikel slet ikke reaktioner af nogen art. Ingen tog handsken op. Jeg trøstede mig med Espersens venlige ord, og jeg er stadig glad for at have skrevet artiklen. Den udgør nemlig et påkrævet supplement til kapitlet om lovfortolkning i min introduktion til den almindelige retslære.

Endvidere genoptog jeg det studium af de retlige grundbegreber, som jeg har omtalt tidligere i kapitel 7. Nu var det især de grundlæggende begreber om pligt og ret, der optog mig, og jeg bestræbte mig på at komme et spadestik dybere. Til *Ugeskrift for Retvæsen* skrev jeg en artikel om disse to begreber, hvori jeg frem-

sætter mit bud på det intrikate problem om pligtbegrebets negation, som Ross havde måttet give op overfor. Jeg kan takke Mads Bryde Andersen for, at artiklen blev trykt i ugeskriftet, efter at han var blevet redaktør af ugeskriftets litterære afdeling. (Mogens Koktvedgaard ville nemlig ikke optage den. Ej heller ville Viggo Hagstrøm optage den i *Tidsskrift for Rettsvitenskap*.)

Jeg blev opfordret til at bidrage til det festskrift, hvormed professor Jørn Vestergaard skulle fejres, da han i 2008 fyldte 60 år. Han havde været blandt mine elever, da jeg i min første periode ved KU underviste i kriminologi. Jeg modtog denne opfordring med glæde, for den gav mig en kærkommen anledning til at demonstrere, at den retsteori, som jeg har skitseret i min introduktion til den almindelige retslære, med fordel lader sig anvende i strafferetsfilosofien. I mit bidrag kom jeg også ind på den betydningsfulde forskel på ret og moral. I den idealistiske retsteori antages det, at ret og moral er begrebsmæssigt forbundne, hvorimod en positivistisk retsteori er baseret på, at »law is a human construct, rather than inherent in nature or imposed by God«. Jeg opridsede hovedpunkterne i den enkle retsteori, som jeg har skitseret i min lærebog og påviste dens betydning for strafferetsfilosofien. Og jeg konkluderede, at strafferetsfilosofien i dens positivistiske udformning i det mindste vil gøre det svært for sharia – der jo er den islamiske betegnelse for Allahs åbenbarede lov for mennesker – at finde grobund i de vestlige demokratier. Til slut citerede jeg fra Rudyard Kiplings »Ballad of East and West«: »Oh East is East, and West is West, and never the twain shall meet«. Hertil føjede jeg som min personlige opfattelse, at hvad retsopfattelse og kriminalpolitik angår, vil øst og vest i hvert fald næppe nogensinde kunne mødes.

Mit sidste opus, der blev publiceret i 2009 i *Ugeskrift for Retsvæsen*, omhandlede forholdets natur. I denne afhandling foreslog jeg at betegne loven, præjudikatet og retssædvanen som de egentlige retskilder, hvorimod jeg ville foretrække at betegne forholdets natur som en *uegentlig* retskilde, fordi brugen af denne retskilde er forbeholdt domstolene, hvorimod alle andre retskilder kan påberåbes af enhver, der ønsker på kvalificeret vis at udtale sig om gældende ret. Ved sin fremkomst vakte dette forslag ingen opsigt og fremkaldte ingen indvendinger. Først så sent som i 2013 blev min definition af retskildebegrebet skarpt kritiseret af fhv. advokat, dr.phil. Jens Ravnkilde i en artikel, som blev publiceret i *Ugeskrift for Retsvæsen*. Ravnkildes artikel afstedkom i øvrigt en vidtløftig debat om retskildebegrebet, hvori jeg ikke deltog.

En fortegnelse over mine publikationer inden for retsvidenskabens findes bagest i denne bog som Appendiks.

I 2006 udkom Jørgen Dalberg-Larsens udmærkede bog om dansk retsfilosofi.²² I denne bog er jeg omtalt s. 99 ff. i et afsnit med overskriften: »Tre markante retsfilosofiske profiler«. Mine københavnske kolleger: Peter Blume og Hanne Petersen udgør de to andre blade af trekløveret. Forfatteren lader her såvel Blume som min ringhed fremstå som »forsvarere af arven efter Alf Ross«, hvorimod han karakteriserer Hanne Petersen som »en af de nye retsfilosoffer, som finder den positivistiske retslære forældet«.

Jeg har naturligvis intet som helst imod at vedstå mig arven efter Ross. Fra Ross har jeg jo overtaget synet på retsfilosofien som retsvidenskabens metaafag, men vel at mærke med den modifikation, der ligger i, at denne karakteristik af retsfilosofien alene gælder den teoretiske retslære. Min totale afvisning af enhver form for na-

22) Jørgen Dalberg-Larsen: *Dansk retsfilosofi. Udviklingslinjer og portrætter* (Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2006).

turret er ligeledes inspireret af Ross, men hvad angår min opfattelse af begreberne »retfærdighed«, »gældende ret« og »retskilde« ligger jeg, så vidt jeg kan se, milevidt fra det, som Ross docerede i *Om ret og retfærdighed*.

Som det er blevet sagt af Søren Kierkegaard, så må livet leves forlæns og forstås baglæns. I min pensionisttilværelse har jeg da også beskæftiget mig med at skrive erindringer.

Den første opfordring til at fortælle om min barndom i Hals modtog jeg fra de vendsysselske Lions Clubber, der udgiver en skriftrække, som bærer titlen *Barn af Vendsyssel*. Til det fjortende bind af denne skriftrække, som udkom i 2003, bidrog jeg med en skildring, som jeg havde givet overskriften »Min barndoms bæk«. Hermed sigtede jeg til vandløbet Skiveren, der i mine barneår satte sit præg på bybilledet i Hals, men som siden er blevet rørlagt.

Året efter bidrog jeg til den af Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred udgivne årbog for 2004 med nogle mere almene erindringer fra Hals i 1930'erne og 1940'erne. Til årbogen for 2011 bidrog jeg med en artikel om min tid som halsdreng, der udgør et udkast til kapitel 1 i denne bog.

Ud over de ovennævnte erindringer fra Hals i 1930'erne og 1940'erne har min livslange interesse for lokalhistorie også efter min pensionering affødt nogle bidrag til Hals bys historie, herunder én selvstændig publikation *Hals Kirke. Vejledning for besøgende* (2004), som blev udgivet af Hals Museum.

Siden min debut som lokalhistoriker i 1951 har jeg i alt ydet 25 bidrag til min fødebys historie. Det sidste bidrag, der omhandler den første skole i Hals, blev publiceret i *Vendsyssel Årbog* 2014.

Endelig har jeg benyttet erindringsstof til mit bidrag til det festskrift, som Vagn Greve modtog i 2008 i anledning af sin 70 års

dag.²³ Vagn og jeg havde som allerede omtalt i kapitel 5 været unge sammen på Kriminalistisk Institut i årene fra 1965 til 1974, og det var mig en udsøgt glæde at få lov til at deltage i den hyldest, der strømmede ham i møde, da han fratrådte sit professorat i strafferet ved KU.

Fri og ubundet

Det bedste ved at være pensionist er den ubegrænsede frihed, som pensionisttilværelsen indebærer. Der påhviler mig ikke længere nogen forpligtelse til at holde mig ajour med den juridiske litteratur inden for de fagområder, som jeg ved Københavns Universitet har haft ansvaret for og i øvrigt beskæftiget mig med. Det er et privilegium at kunne indskrænke sig til blot at læse de bøger, der virkelig interesserer en. I min alderdom foretrækker jeg at læse Marcel Proust og William Shakespeare frem for Tidsskrift for Rettsvitenskap og Ugeskrift for Retsvæsen.

Jeg kan som pensionist også glæde mig over, at min nærmeste familie skyder nye skud. Min yngste datter Ellen, der er læge, har ligesom sin storesøster stiftet egen familie og er blevet mor til tre små piger, hvoraf de to yngste er tvillinger.

Men med årene er desværre også fulgt, at kredsen omkring mig er blevet indsnævret. Jeg har tidligere nævnt, at jeg har været enkemand siden 1992, og samme år døde min uforglemmelige ungdomsven Ole Braad. Medens Ellen og jeg i 2001 var på ferie i Island, mistede jeg min søster Kirsten. (Heldigvis nåede vi hjem til bisættelsen). I 2011 døde min gamle skolekammerat og kontubernal Benni Nerstrøm, og i 2014 var det Vagn Greve, der faldt fra.

23) "Erindringer fra Kriminalistisk Institut", *Ikke kun straf. Festskrift til Vagn Greve* (2008) s. 267-276.

De har alle efterladt sig et dybt savn. Men det er jo livets vilkår, og som den livskloge Tage Voss bemærker i sin seneste bog: "Til nu har alle klaret det [at dø], store som små, kloge som dumme. Ingen har ikke klaret det, så det går nok også for os."²⁴

Når man som jeg, der for længst har passeret de firs – og to gange (i 2001 og 2009) er blevet opereret for en *cancer coli* – bliver man bevidst om døden. Og den 24. oktober 2013, hvor jeg efter længere tids tiltagende svagelighed fik stillet diagnosen amyotrofisk lateral sklerose (ALS) – fik jeg forståelse for, at for nogle kan døden være en befrielse. Godt at livet koster livet! Jørgen Gustava Brandt har i en salme (DDS nr. 14) givet udtryk for denne tanke i følgende skønne strofe:

Godt, at livet
koster livet!
Godt at synge dagens pris.
Det er glæde,
alt til stede,
i ét nu er paradis!
Tørstende når roden ned
i evighed.

I mit aktive liv har jeg efterlevet Carsten Hauchs formaning i digtet »Jeg veed et Sted« om hverken at sanke guld eller sølv. At jeg intet savner i min pensionisttilværelse skyldes ene og alene, at jeg har en god og rigelig pension. Mine arvinger skal derfor ikke påregne, at jeg efterlader mig større værdier. Om Søren Kierkegaard blev det sagt, at han kun efterlod sig sin bogsamling og et tarveligt Indbo. Forhåbentlig vil det til sin tid gå mine arvinger lige så vel, som

24) Tage Voss: *At visne lige glad. Om aldring og alderdom* (2008) s. 74.

det gik Kierkegaards arvinger, hvor »Alt blev godt betalt.«²⁵ Bliver dette ikke tilfældet, bør de betænke, at mit beskedne bibliotek, der ud over en juridisk afdeling, som især omfatter almindelig retslære og kriminalvidenskab, også omfatter en samling klassisk dansk skønlitteratur²⁶, der har beredt mig mangfoldige glæder.

Først på et sent tidspunkt i mit liv har jeg taget mig sammen til at anskaffe mig et ekslibris, hvori illustratoren Dorthe Blom på min opfordring har ladet såvel fisk som fugle indgå. Denne opfordring skyldtes, at jeg har villet give udtryk for min taknemmelighed over for tre uddannelsesinstitutioner: Sorø Akademis Skole samt universiteterne i Aarhus og København. I mit bogejermærke har kunstneren ladet fabelfuglen Fønix, to delfiner og en ørn gå op i en højere enhed. Fønix, genfødt til nyt lys, (*redivivus luce nova*) repræsenterer den skole, hvorfra jeg blev student. Når man betragter de to delfiner, der i dybet søger den faste grund (*solidum petit in profundis*), ledes tanken hen på Aarhus Universitet, hvor jeg blev uddannet som jurist. Og ørnen, som øjner det himmelske lys (*coelestem adspicit lucem*), genfindes over den pompøse hovedindgang til Københavns Universitets hovedbygning ved Frue Plads. I mit ekslibris skal ørnen ses som udtryk for min taknemmelighed over for KU, hvor jeg jo erhvervede min ph.d.-grad, og hvor jeg tjente til livets ophold igennem rigtigt mange år.

25) Se Flemming Chr. Nielsen: *Alt blev godt betalt. Auktionen over Søren Kierkegaards indbo* (2000).

26) Denne samling har jeg beskrevet i et essay i *Soranerbladet* december 2014 s. 16-18.

Appendiks

Bibliografi

Bøger

Forbrydelse og Straf. En orientering om dansk strafferet

Christian Ejlers' Forlag. København 1969. 159 sider.

(Medforfatter: Vagn Greve)

2. udg. 1972, 3. udg. 1973, 4. udg. 1974, 5. udg. 1975 og 6. udg. 1977

Studier over lovens strengeste straf i Danmark 1858-1957

Christian Ejlers' Forlag. København 1974. 119 sider

Hvad er retfærdighed?

G.E.C. Gads Forlag. København 1983. 88 sider

Retssystemets struktur og Kernepunkter i Retskildelæren.

To bidrag til den almindelige retslære

Akademisk Forlag 1986. 23 sider

Almindelig retslære. En introduktion

Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1989. 144 sider

2. udg. 1993 og 3. udg. 1998

Skattemyndighedernes kompetence

Gad.Jura 1995. 109 sider.

2. udg. 1996 og 3. udg. 1997

Artikler i tidsskrifter og bidrag til samleværker

Almene emner

1. Determinisme og strafferet

Tidsskrift for Rettsvitenskap 1958

250-255

2. A.S. Ørsted og retskildelæren

Tidsskrift for Rettsvitenskap 1977

472-478

3. Er forholdets natur en retskilde?

Ugeskrift for Retsvæsen 1981 B

414-416

4. Det 17. og 18. århundredes naturret i Danmark

Juristen 1982

252-258

5. Morarenter og tinglysningsloven. En kommentar til U.1983.453

Ugeskrift for Retsvæsen 1984 B

69-72

6. Derogatoriske retssædvaner – endnu engang

Ugeskrift for Retsvæsen 1984 B

284-287

7. Ross on Liberty

Rechtstheorie, Beiheft 8, 1985

39-41

8. On Norms of Conduct and Norms of Competence

Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie: Supplementa, Vol. 3,

1988

16-22

9. Retfærdighed, straf og strafudmåling

Tidsskrift for Rettsvitenskap 1989

640-649

10. Lup på lovforklning

Ugeskrift for Retsvæsen 1990 B

386-389

11. Duplik til dr. Blume

Ugeskrift for Retsvæsen 1990 B

486

12. Om ret og moral. Refleksioner i anledning af Aleksander Pecze-

nik et al.: *Juridisk argumentation* (1990)

Ugeskrift for Retsvæsen 1991 B

87-90

13. Om forholdets natur

Juristen 1991

213-216

14. Om retfærdighed.

Suum cuique. Retsvidenskabelige Afhandlinger. Københavns Universitet

1991 (1991)

14-20

15. "Alt paa sin rette Plads!". Svar til professor Zahle

Juristen 1992

306-310

16. On Justice

Suum cuique – legal studies from the University of Copenhagen Law Faculty (1993)

15-20

17. Opgør med naturretten

Advokaten 1993

100-101

18. Om begreberne "ret" og "retfærdighed". Betonpositivitiske betragtninger

Juristen 1996

345-355

19. Retfærdighed

DJØF-bladet, nr. 11, 2000

26-28

20. Om Lovfortolkning, Retsbegrebet og Juridisk Metode

Juristen 2002

69-75

21. Om begreberne 'pligt' og 'ret'
Ugeskrift for Retsvæsen 2003 B
339-344

22. Strafferetsfilosofi
Festskrift til Jørn Vestergaard (2008)
297-308

23. Om forholdets natur og denne retskildes relation til selve rets-
kildebegrebet
Ugeskrift for Retsvæsen 2009 B
95-98

Kriminalvidenskab

24. Debatten om dødsstraf
Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1962
396-403

25. Lidt om kriminalitetsudviklingen i Danmark i de seneste år og
om den skjulte kriminalitet
Juristen 1966
247-252

26. Straffens grundproblemer
Juristen 1967
227-234

27. Kriminaliteten i Danmark (Medforfatter: Karl O. Christiansen)

Juristen 1967
473-488

28. Dokumentfalsk og dokumentfalsknere i kriminografisk belysning
Kontaktseminar 1968 mellem kriminologer og dommere
32-42

29. Bemærkninger til politimester Bengt Flagstads artikel om kriminaliteten i Danmark (Medforfatter: Karl O. Christiansen)
Juristen 1969
65-68

30. Om strafudmålingen ved betingede domme med udsat straf-fuldbyrdelse (Medforfatter: Mogens Moe)
Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1969
258-278

31. Dødsdomme i Danmark 1893-1932
Tidsskrift for Rettsvitenskap 1971
221-231

32. Fængsel på livstid. Danske domme 1933-42
Festskrift til Stephan Hurwitz (1971)
283-296

33. Crime in Denmark – A statistical History (Medforfatter; Karl O. Christiansen)
The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science. Vol.

63, No. 1, 1972

82-92

34. Lovens strengeste straf. Domme til livsvarigt fængsel 1933-42

Juristen 1972

489-499

35. Fængsel på livstid. Danmark 1933-57

Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1972

81-89

36. Livsvarigt fængsel ctr. psykopatforvaring

Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1972

325-335

37. Kriminologiundervisning og Kriminologuddannelse

Rapport från det 15. nordiska forskarseminariet i kriminologi 1973

84-88

38. Criminography, Criminology and Criminal Policy

Criminographie – (ver)tekenen met cijfers? (Leuven 1974)

9-19

39. Life Imprisonment in Denmark

Criminographie – (ver)tekenen met cijfers? (Leuven 1974)

20-33

40. Strafnedsættelse efter straffelovens § 85 i teori og praksis

Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1975

246-257

41. Lovens strengeste straf. Randgloser til anmeldelsen i TfR 1975
s. 609 ff.

Tidsskrift for Rettsvitenskap 1976
634-637

42. To gange drabsmand

Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1979-80
283-284

43. En stejling i Christian 8.s regeringstid

Ugeskrift for Retsvæsen 1980 B
327-329

44. Dødsstraffens afskaffelse i Danmark

"Med lov ..." Retsvidenskabelige betragtninger i anledning af professor
Vagn Greves 60 års fødselsdag (1998)
87-99

45. Et fejlslagent forsøg på dødsstraffens afskaffelse [1865]

Kriminalistisk Årbog 2000 (2001)
85-93

46. Erindringer fra Kriminalistisk Institut

Ikke kun straf ... Festskrift til Vagn Greve (2008)
267-276

Skatteret

47. Retssikkerhed

Tidsskrift for Skatteret 1991
487-491

48. Retssikkerhed på skatteområdet
Retssikkerhedsredegørelse 1992 [fra Kommunernes Landsforening og
Foreningen af Danske Skatteankenævne] 1992
33-40

49. Om skatterettens egenart
*Ånd og rett. Festskrift til Birger Stuevold Lassen på 70-årsdagen 19.
august 1997 (Oslo 1997)*
493-500

Statsforfatningsret

50. Folketingets ombudsmand
Juristen 1963
413-423

51. Grundloven og ombudsmanden
Juristen 1964
468-471

52. The Danish Ombudsman System
Rechtsbescherming tegen de overheid
(Æ.E. Kluwer Deventer-Antwerpen 1964)
73-84

53. Folketingets ombudsmand

Jussens Venner, Årg. 1965, nr. 4
81-108

54. Om retsgrundlaget for ombudsmandsordningen i Danmark
Tidsskrift for Rettsvitenskap 1966
519-527

55. Professor Ross om ombudsmandsordningen
Juristen 1966
426-429

Den ovenstående bibliografi over mit retsvidenskabelige forfatter-
skab er ikke udtømmende. Således er boganmeldelser, avisartikler
og stencileret undervisningsmateriale udeladt.